

अध्याय – एक

१. शोधपत्रको परिचय

१.१ शोधशीर्षक

यस शोधपत्रको शीर्षक नेपाली प्रेरणार्थक क्रियाको अध्ययन रहेको छ ।

१.२ शोधकार्यको प्रयोजन

यो शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र शङ्कायान्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तहको आंशिक परिपूर्तिका लागि दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.३. शोधसमस्या

नेपालमा धेरै किसिमका भाषाहरू बोलिन्छन् । यसमध्ये नेपाली भाषा पनि एक हो र यसलाई सरकारी कामकाजको लागि पनि प्रयोग गरिन्छ । नेपालमा नेपाली भाषालाई ४८.६१ प्रतिशत (राष्ट्रिय जनगणना २०५८) वक्ताले मातृभाषाका रूपमा बोल्दछन् । आफ्नो सहज सरलताले गर्दा यो भाषा सबै किसिमका नेपालीका लागि माध्यम भाषा बन्दै राष्ट्रभाषाको रूपमा प्रतिष्ठित हुन आएको छ । यो भाषा नेपालभित्र मात्र नभई भारतका विभिन्न प्रान्त (दार्जिलिङ्ग, सिक्किम, आसाम, देहरादून, उत्तरप्रदेश आदि) मा र बर्मा, सिङ्गापुर, भुटान, श्रीलङ्का, बङ्गलादेश आदि राष्ट्रहरूमा पनि बोलिन्छ ।

कुनै पनि भाषाको अध्ययन गर्न त्यसका विविध पक्षको अध्ययन गरिनुपर्छ । यसमा भाषाको व्याकरण, कोश, इतिहास आदि पर्दछन् । नेपाली भाषाको अध्ययनमा जे.ए. एटनदेखि हालसम्म व्याकरण, इतिहास, कोश आदि पक्षको अध्ययन हुँदै आएको छ । व्याकरणले भाषालाई एउटा नियमभित्र राखेको हुन्छ । यसैको आधारमा भाषा सिक्ने सिकाउने काम गरिन्छ । भाषाको व्याकरणमा पनि विभिन्न पक्षहरू रहेका हुन्छन् । तिनीहरूको व्याकरणमा आफ्नो आफ्नो भूमिका रहेको हुन्छ । व्याकरणमा, वर्ण, पद, पदावली, उपवाक्य, वाक्यको अध्ययन गरिन्छ । यसमा क्रियापदावलीअन्तर्गत क्रिया आउने गर्छ । यी क्रियाहरू प्रेरणार्थक र अप्रेरणार्थक दुई किसिमका रहेका छन् । यही प्रेरणार्थक क्रियाको अध्ययन गर्नु यस शोधपत्रको मूल समस्या रहेको छ । शोधकार्यलाई अगाडि बढाउन मूल समस्यासँग सम्बन्धित समस्याहरू यसप्रकार लिइएको छ ।

१. नेपाली प्रेरणार्थक क्रियाका सम्बन्धमा हालसम्म के कस्ता अध्ययन भएका छन् ?

२. प्रेरणार्थक क्रियाको प्रकार र सूचक के कति छन् र सूचक र अर्थको के कस्तो सम्बन्ध रहेको हुन्छ ?

३. प्रेरणार्थक वाक्यको संरचना र अर्थ के कस्तो रहेको छ ?.

४. प्रेरणार्थक वाक्यमा प्रेरणार्थक क्रिया र अन्य व्याकरणिक कोटिको कस्तो सम्बन्ध रहेको हुन्छ ?

१.४. शोधकार्यका उद्देश्यहरू

यस शोधकार्यका उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् –

१. नेपाली प्रेरणार्थक क्रियाका सम्बन्धमा हालसम्म भएका अध्ययनको खोजी गर्ने ।
२. नेपाली प्रेरणार्थक क्रियाको वर्गीकरण गरी प्रेरणार्थक सूचक र अर्थको सम्बन्ध केलाउने ।
३. नेपाली प्रेरणार्थक वाक्यको संरचना र अर्थको अध्ययन गर्ने ।
४. नेपाली प्रेरणार्थक क्रिया र अन्य व्याकरणिक कोटिसँगको सम्बन्ध केलाउने ।

१.५ पूर्वकार्य समीक्षा

नेपाली प्रेरणार्थक क्रियाको अध्ययन विभिन्न पुस्तक शोधपत्र र पत्रपत्रिकाका लेखहरूमा भएको पाइन्छ । यसबारेमा विस्तृत चर्चा अध्याय दुईमा गरिएको छ ।

१.६. शोधकार्यको औचित्य

भाषाको अध्ययनका सम्बन्धमा हाल विभिन्न भाषाका विभिन्न पक्षमा वैज्ञानिक ढङ्गले अध्ययन भइरहेको छ । यसबाट भाषा तथा व्याकरणलाई समृद्ध बनाउने काम भएको छ । नेपाली भाषाको व्याकरणका केही पक्षमा विस्तृत अध्ययन थालिएको छ तर धेरै पक्षहरूमा अध्ययन हुन बाँकी नै छ । पठन पाठनका क्रममा पनि परम्परागत व्याकरणलाई नै अँगालिएको पाइन्छ । आधुनिक पद्धतिलाई प्रयोग गर्न पनि सामग्रीको अभाव रहेको छ । यसै परिप्रेक्ष्यमा आधुनिक भाषावैज्ञानिक पद्धतिअनुसार व्याकरणको एक पक्ष प्रेरणार्थक क्रियालाई लिएर गर्न थालिएको यस शोधकार्य औचित्यपूर्ण देखिन्छ ।

१.७ शोधकार्यको सीमाङ्कन

यस शोधकार्यका लागि नेपाली तथा अन्य भाषाका प्रेरणार्थक क्रियाका सम्बन्धमा चिन्तन गरिएका पुस्तकहरू तथा लेखरचनाहरू सामग्री सीमा र नेपाली व्याकरणको प्रेरणार्थक क्रियाको

परिधि मात्र यसको अध्ययन क्षेत्र रहेको छ ।

१.८. शोधविधि

यस शोधकार्यमा मूलतः पुस्तकालयीय विधि अपनाइएको छ । पुस्तकालयमा प्राप्त हुने पुस्तकको अध्ययनका साथै विद्वत्जनहरूबाट प्राप्त जानकारीहरू पनि समावेश गरिएको छ । सङ्कलित सामग्रीको अध्ययनका क्रममा ऐतिहासिक, वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक विधि अपनाइएको छ । रूपान्तरण व्याकरण र उत्पादक अर्थविज्ञानलाई सैद्धान्तिक आधार बनाइएको छ ।

१.९. शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रलाई सु-सम्बद्ध र सुसङ्गठित पार्नको लागि निम्न अध्यायहरूमा विभाजन गरिएको छ -

१.अध्याय एक	- शोधपत्रको परिचय
२.अध्याय दुई	- सर्वेक्षण
३.अध्याय तीन	- प्रेरणार्थक क्रिया, सूचक र अर्थ
४.अध्याय चार	- प्रेरणार्थक क्रिया र वाक्य
५.अध्याय पाँच	- प्रेरणार्थकता र अन्य व्याकरणिक कोटिसँगको सम्बन्ध
६.अध्याय छ	- उपसंहार
- परिशिष्ट

उपर्युक्त अध्यायहरू सम्बन्धित विषयवस्तुअनुसार आवश्यक शीर्षक र उपशीर्षकमा पनि विभाजन गरिएको छ ।

अध्याय – दुई

२. सर्वेक्षण

नेपाली भाषाको अध्ययन गर्ने परम्परामा सर्वप्रथम आमाडुजी(सन् १७२१) को नाम आउँछ । उनीपछि नेपाली व्याकरणको अध्ययन कार्य जे. ए. एटन(सन् १८२०) बाट सुरु भएको पाइन्छ । नेपाली प्रेरणार्थक क्रियाको अध्ययन पनि एटनबाट नै सुरु हुन्छ । यसरी सुरु भएको प्रेरणार्थक क्रियाको अध्ययनमा परम्परागत तथा भाषावैज्ञानिक दुवै पद्धतिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । पुस्तक, शोधग्रन्थ तथा पत्रपत्रिकामा रहेका लेखहरूमा प्रेरणार्थक क्रियाको अध्ययनमा हालसम्म भएका मुख्य कार्यहरूको यहाँ सर्वेक्षण गरिन्छ ।

२.१ परम्परागत अध्ययन

२.१.१ ए ग्रामर अफ द नेपाली ल्याङ्गवेज (सन् १८२०)

जे. ए. एटनले आफ्नो पुस्तक ए ग्रामर अफ द नेपाली ल्याङ्गवेज(सन् १८२०)मा प्रेरणार्थक क्रियाको चर्चा गरेका छन् । जसमा क्रियाका सामान्यार्थक, हेत्वर्थक, सामर्थ्यबोधकभाव, विध्यर्थक आरम्भार्थक, इच्छार्थक, तीव्रताबोधक, प्रेरणार्थक गरी आठवटा भाव/अर्थ हुने (पृ. २०) देखाएका छन् । उनले प्रेरणार्थकलाई प्रत्ययका आधारमा वा रूपतात्विक आधारमा हेरेका छन् । प्रेरणार्थक क्रियाको सामान्य, अभ्यस्त, अपूर्ण, पूर्ण वर्तमान, पूर्ण भूत, भविष्यतका रूप पनि चलाएका छन् । उदाहरणका रूपमा उनले मँखोवाउँछु. हामिखोवाउँछु. तँखोवाउँछस्. दिएका छन् । एटनले दिएका यी उदाहरणमा हेर्दा त्यति बेलाको भाषा अहिलेको जस्तो विकसित नदेखिए पनि प्रेरणार्थक भने स्पष्ट छुट्टिएको पाइन्छ । 'खा' धातुमा 'आउ' प्रत्यय लागेर 'खोवाउ' बनेको पाइन्छ ।

एटनले यस कार्यमा प्रेरणार्थकलाई राम्रोसँग परिभाषा गरी उदाहरण र प्रेरणार्थको सम्बन्ध देखाएका छैनन् । उनी रूपावली बनाउनतर्फ केन्द्रित छन् । उनको कार्यबाट अरू धातुको जस्तै प्रेरणार्थक क्रियाको धातुको पनि रूप चल्ने गर्छ भन्ने देखिन्छ । यसमा प्रेरणार्थको संरचक के हो ? यो वाक्यमा कसरी उपस्थित हुन्छ ? यसले वाक्यमा कस्तो असर पार्छ ? बताइएको छैन । सुरुको अध्ययन भएकोले त्यति विस्तृत अध्ययन हुन सकेको छैन । भाषिक सामग्री नै नभएको अवस्थामा प्रेरणार्थकको बारेमा चर्चा हुनु नै उपलब्धिपूर्ण मानिन्छ ।

२.१.२. नेपाली ग्रामर एण्ड इङ्लिस नेपाली, नेपाली इङ्लिस भोकाबुलरी (सन् १८८७)

टर्नबुलको नेपाली ग्रामर एण्ड इङ्लिस नेपाली, नेपाली इङ्लिस भोकाबुलरी (सन् १८८७) पुस्तकको दोस्रो तथा तेस्रो संस्करणमा नाम फरक फरक रहे पनि खासै फेरबदल पाइँदैन (शर्मा, २०५६: १०) । तेस्रो संस्करणको पुस्तक नेपाली ग्रामर एण्ड भोकाबुलरी मा क्रियाअन्तर्गत प्रेरणार्थकको चर्चा गरेको भेटिन्छ । यसमा उनले प्रेरणार्थक बन्ने कुराको मात्र उल्लेख गरेका छन् । 'आउ' प्रत्यय लागी बन्ने प्रेरणार्थक र दीर्घीभवनद्वारा बन्ने प्रेरणार्थकको चर्चा गरेका छन् । द्वितीय प्रेरणार्थकको सङ्केत दिनुका साथै क्रियाको पनि प्रेरणार्थक बनाउने कुरा उल्लेख गरेका छन् । यसरी हेर्दा उनले तीन किसिमको प्रेरणार्थक क्रियाको चर्चा गरेको पाइन्छ । जस्तै –

५. १ उठ्नु	–उठाउनु
२ मर्नु	–मार्नु
३ मार्नु	–मराउनु

उदाहरण ५मा उठ्नुमा 'आउ' लागी उठाउनु र मर्नु क्रियाको अकार दीर्घ भई आकार भएको छ । ५.३मा मार्नुमा 'आउ' लागी मराउनु बनाइएको छ । यसमा मार्नुमा 'आउ' लागेको नभई मर्नुमा लागेको देखिन्छ । प्रेरणार्थकका बारेमा यस रूपले चर्चा गर्नु सामान्य जानकारी दिनु मात्र हो ।

२.१.३. चन्द्रिका: गोरखाभाषा व्याकरण (सं १९६९)

हेमराज पण्डितको चन्द्रिका: गोरखाभाषा व्याकरण(१९६९) परम्परागत रूपमा लेखिएको व्याकरण हो । यसमा उनले क्रियाविचारअन्तर्गत प्रयोजक धातु शीर्षकमा प्रेरणार्थक क्रियाको उल्लेख गरेका छन् । उनले परिभाषा दिने क्रममा “कर्ताले व्यापार गर्दा प्रेरणा गर्नेको क्रियालाई प्रेरणा क्रिया, त्यसलाई बुझाउने धातुलाई प्रयोजक धातु (प्रेरणार्थक) भन्दछन् ।” (पृ.२०) भनेका छन् । यसैको सन्दर्भमा मूल धातुलाई पनि चिनाएका छन् । कर्ताले स्वतन्त्र भई व्यापार गरेको क्रियालाई स्वतन्त्र क्रिया र त्यसलाई बुझाउने धातुलाई मूल धातु भनेका छन् । प्रेरणार्थक र अन्य क्रियामा कार्यव्यापारको अर्थमा भिन्नता आउने कुरा बताएका छन् । स्वतन्त्र क्रियामा 'आउ' थपी बनेका रूपहरू प्रेरणा रूप हुन् भनी देखाएका छन् । प्रेरणा गर्नेको क्रिया उल्लेख गर्नाले प्रेरणार्थकमा दुई कर्ता हुने सङ्केत परिभाषामा छ । जसमा एउटा कार्यव्यापार गर्ने कर्ता र अर्को प्रेरणा दिने कर्ता पर्दछन् । उनका अनुसार प्रेरणा दिने कर्ताको क्रिया वा यससँग सङ्गति सम्बन्ध राख्ने क्रिया प्रेरणा क्रिया हो ।

प्रेरणार्थक क्रियाको उदाहरण दिने क्रममा स्वतन्त्र र प्रेरणा क्रियालाई संगसंगै देखाएका छन् । दिनु, हाँस्नु, खस्नु, माग्नु, पाक्नु, छाप्नु, आदि स्वतन्त्र क्रिया र दिलाउनु, हाँसाउनु, खसाउनु, मगाउनु, पकाउनु, छापाउनु आदि प्रेरणा क्रिया हुन् । यी दुई किसिमका क्रियामा हेर्दा प्रेरणा क्रियामा 'आउ' रूप थपिएको पाइन्छ । यसरी हेर्दा उनले दिएको परिभाषा र उदाहरण मिल्न जान्छ । परिभाषामा प्रेरक र प्रेरित कर्ता हुने सम्भावना देखाए पनि यसको उपयुक्त उदाहरण सुरुमा नभए पनि सकर्मक र अकर्मक आदिको उल्लेख गर्ने क्रममा दिएका छन् । जस्तै -

अप्रेरणार्थक	प्रेरणार्थक
१. भात पाक्छ ।	त्यो भात पकाउँछ ।
२. तिमी रुन्छौ ।	त्यो तिमीलाई रुवाउँछ ।
३. भक्त पुराण सुन्छ ।	पण्डित भक्तलाई पुराण सुनाउँछन् ।

उदाहरण १ का वाक्यमा अप्रेरणार्थकमा 'भात' 'तिमी' र 'भक्त' कर्ताका रूपमा आएका छन् र प्रेरणार्थकमा सबै कर्म बन्न पुगेका छन् । यी प्रेरित कर्ता हुन् । 'त्यो' 'त्यो' र 'पण्डित' काम गर्नका लागि प्रेरणा दिने भएकोले प्रेरक कर्ता हुन् र यिनैसंग क्रियाले सङ्गति कायम गरेको छ । यिनमा मूल काम गर्ने प्रेरित कर्ता हुन् । जस्तै कर्मप्रधान प्रेरणार्थक धातुमा प्रेरक कर्ताले नभई कर्मले (प्रेरित कर्ताले) क्रियासंग सङ्गति कायम गर्ने हुनाले यसलाई परिभाषाले समेट्दैन । व्याख्याका क्रममा भने यसलाई स्पष्ट पारिएको छ ।

पण्डितले चन्द्रिका व्याकरणमा सिधै प्रेरणार्थक क्रियाको वर्गीकरण गरी यति नै प्रकारका भनी देखाएका छैनन् । उनले छुट्टाछुट्टै बुँदामा भिन्न किसिमका प्रेरणार्थक क्रिया बन्ने प्रक्रिया देखाएका छन् । यसैका आधारमा उनले देखाएका प्रेरणार्थक क्रियाका प्रकारलाई औँल्याउन सकिन्छ ।

सर्वप्रथम उनले कर्तृप्रधान क्रियाको चर्चा गरेर पछाडि कर्मप्रधान क्रियाको चर्चा गरेका छन् । यसैलाई लिएर उनले दुई प्रकारका प्रेरणार्थक क्रिया देखाउन खोजेको देखिन्छ ।

अ. कर्तृप्रधान प्रेरणार्थक क्रिया

कर्तृप्रधान क्रियालाई पनि अप्रेरणार्थकबाट प्रेरणार्थक बन्ने प्रक्रिया वा क्रियामा रहने संरचना तथा कर्म सङ्ख्याका आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

क. प्रेरणार्थक बन्ने प्रक्रियाका आधारमा

१. 'आउ' प्रत्यय लगाई बन्ने प्रेरणार्थक क्रिया

सामान्य भूतकालिक क्रियाको प्रत्ययको अंश छोडी बाँकी रहने धातुको सामान्य रूपको पछाडि 'आउ' प्रत्यय थपिई कर्तृप्रधान प्रयोजक धातु बन्दछ (पृ. २१), यही प्रयोजक धातुबाट प्रेरणार्थक

क्रिया बन्दछ । 'आ'को सट्टा 'अ' हुने र 'य्' 'व्' विकल्पमा थपिने पनि हुन्छ भन्ने देखाएका छन् ।
जस्तै –

२. १. गर्	–गराउ
२. दि	–दिआउ
३. दुहु	–दुह्वाउ
४. नाच्	–नचाउ

उदाहरण २ मा 'आउ' लगाउँदा दोस्रोमा विकल्पले 'य्' तेस्रोमा विकल्पले 'व्' र चौथोमा धातुको 'आ'को 'अ' भएको छ । 'पुग्' र 'खा' धातुको 'पुन्याउ' र 'खुवाउ' जस्तो रूप बन्छ । मूल धातुको अन्तमा 'आउ' आउने तथा मूल धातुमा 'आउ' प्रत्यय आए पनि 'सेकाउनु', 'रमाउनु' जस्ता क्रिया प्रेरणार्थक नबन्ने देखाएका छन् ।

२. वाक्यको प्रयोग गरी बन्ने प्रेरणार्थक

कतिपय मूलधातु ('आउ' अन्तमा हुने नहुने), उपधादीर्घ हुने धातु (उफार्नु, थर्चार्नु)को प्रयोजक धातु बन्दैन । यस्तो अवस्थामा प्रेरणा अर्थ बुझाउनु पर्दा सो अर्थ बुझाउन सक्ने अर्कै मूल प्रयोजक धातुको अथवा 'लगाउनु' क्रिया जोडेर वाक्यको प्रयोग हुन्छ (पृ. २७) । यसलाई पछि अरूले वाक्यात्मक प्रेरणार्थक पनि भनेका छन् । यसमा लगाउनु क्रिया जोड्दा मिलित क्रिया बन्छ, जस्तै – लजाउन लगाउनु । यस क्रियाको अप्रेरणार्थक रूप 'लजाउन लाग्नु' हुन्छ लजाउनु हुँदैन । यसबाट 'लगाउनु' क्रिया थपेर प्रेरणार्थक हुने नभई प्रेरणार्थक मिलित क्रिया बन्ने देखिन्छ ।

३. प्रेरणार्थक जस्तो क्रिया

तर, बल् इत्यादि एक स्वर हलन्त धातुका अकारको बदलामा आकार भएको तार् बाल् इत्यादि अर्कै धातु प्रेरणार्थक जस्ता हुन्छन् (पृ. २९) भनी यी दुवैको एउटै प्रेरणार्थक तराउनु, बलाउनु हुने कुरा बताएका छन् । यसमा खप्, हर् जस्ताबाट खान्पु, हार्नु बन्ने जस्तो देखिए पनि यी भिन्नै अर्थ दिने मूल धातु हुन् र यिनीहरूको पनि एउटै प्रेरणार्थक क्रिया बन्छ ।

४. 'आर्' र 'आल्' प्रत्यय लाग्ने प्रेरणार्थक क्रिया

उत्र, उक्ल आदि 'र्', 'ल्' पछिल्लो वर्ण भई अन्त्यमा संयोग परेका अकारान्त धातुका 'र्'को बदला 'आर्' र 'ल्'को बदला 'आल्' भएका उतार, उकाल् जस्ता प्रेरणार्थक धातु बन्दछन् भनी देखाएका छन् ।

५. अर्थअनुसार प्रेरणार्थक बन्ने क्रिया

कतिपय क्रियामा 'आउ' अन्तमा भए पनि यसले धेरै अर्थ दिने हुँदा कुनै अर्थमा प्रेरणार्थक र कुनै अर्थमा स्वतन्त्र हुन्छन् । जसमा सकर्मक प्रेरणार्थक र अकर्मक स्वतन्त्र क्रिया हुन्, जस्तै –नुहाउनु क्रिया भुकाउनु अर्थमा प्रेरणार्थक हुन्छ भने स्नान गर्ने अर्थमा स्वतन्त्र क्रिया बन्छ ।

ख . कर्मको सङ्ख्याका आधारमा

प्रेरणार्थक धातुमा मूल धातुको कर्ता प्रेरणा गरिने भई कर्म हुन आउनाले प्रेरणार्थक धातु अकर्मक हुँदैन । प्रेरणार्थक जस्ता पनि सकर्मकै हुन्छन् (पृ. ३३-३४) भनेका छन् । उनले एककर्मक, द्विकर्मक र त्रिकर्मक क्रिया देखाएका छन्, जस्तै –

३. १. त्यसले असामीलाई भगायो ।
२. गोविन्द त्यसलाई पुस्तक लेखाउँछन् ।
३. म गोविन्दलाई त्यसलाई पुस्तक लेखाउन लाउँछु ।

उदाहरण ३का वाक्यहरू क्रमशः एककर्मक, द्विकर्मक र त्रिकर्मक हुन् । प्रेरणार्थक क्रियाहरू पनि एककर्मक, द्विकर्मक र त्रिकर्मक रहेका छन् ।

आ . कर्मप्रधान प्रेरणार्थक क्रिया

यसअन्तर्गत पण्डितले प्रेरणा गर्नेको अर्थात् अहिले कर्म हुन आएको मूल धातुका कर्ताको अथवा पुरानु कर्मको व्यापार प्रधान भएको बुझिएमा कर्मप्रधान हुन्छ, कर्मप्रधान हुँदा यावत् प्रेरणार्थकमा 'आउ' प्रत्यय लागेको ठाउँमा अन्त्य उकारको 'इ' हुन्छ (पृ. ३६) भनी देखाएका छन् , जस्तै–

४. कर्तृवाचक	कर्मवाचक
१. पकाउनु	–पकाइनु
२. देखाउनु	–देखाइनु

अकर्मक प्रेरणार्थक नहुनाले भावप्रधान हुँदैनन् । कर्मप्रधान प्रेरणार्थक क्रियामा रहने कर्मअनुसार क्रियाको रूप चल्नाले यस्ता क्रियाको कर्मप्रधान र कर्तृप्रधान रूपको कार्यव्यापार एउटैमा भए जस्तो देखिए पनि कर्मप्रधानमा प्रेरक कर्ताको अधीनमा कार्यव्यापार हुने भएकोले यी दुईमा फरक हुने कुरालाई पनि स्पष्ट पारेका छन् ।

पण्डितले धातुका प्रकारमध्ये प्रयोजक धातु धातुसाधित धातु, नामधातु र विशेषण धातुमा प्राप्त हुने देखाएका छन् । यसबाट तीन प्रकारका प्रेरणार्थक धातु भेटिन्छन् । उनले यी तीनैका कर्तृ र कर्म दुवै रूपमा पाइने कुराको विस्तृत व्याख्या गरी उदाहरणसहित देखाएका छन् ।

यसरी पण्डितले गरेको वर्गीकरणलाई हेर्दा प्रेरणार्थकमा देखिने सबै रूपलाई समेटेको पाइन्छ । सानाभन्दा साना परिवर्तनका कुराहरूलाई केलाइएको छ र प्रेरणार्थकको संरचना तथा त्यसमा देखा परेका रूप परिवर्तका कुरामा पनि विशेष जोड दिएको पाइन्छ । यसले गर्दा यो परम्परागत अध्ययन भए पनि रूपवैज्ञानिक अध्ययनतर्फ ढल्किएको जस्तो देखिन्छ ।

पण्डितले त्रिकर्मक क्रिया देखाएका छन् । उदाहरण ३.३ मा गोविन्द, त्यो र पुस्तक तीन कर्म रहेका छन् । यसमा गोविन्दमा रहेको 'लाई'लाई 'बाट'ले विस्थापन गर्न सकिन्छ र गोविन्द कर्म नभई पुस्तक लेख्न उत्प्रेरित गर्ने साधनको रूपमा आएकोले लेखाउन लाउँछ, क्रिया त्रिकर्मक नभई द्विकर्मक क्रिया हो ।

२.१.४. मध्यचन्द्रिका (सं १९७६)

सोमनाथ शर्माको मध्यचन्द्रिका (१९७६) लाई मभौला व्याकरण पनि भनिन्छ । यो हेमराजकै व्याकरणको सारांश रूप वा छोटकरीमा सजिलैसँग बुझ्न तयार पारिएको पुस्तक हो । प्रेरणार्थक क्रियाको परिभाषा दिने क्रममा “क्रियाको प्रेरणा बुझाउँदा कुनै मूलधातु 'आउ' प्रत्यय थपिएर 'आउ' अन्तमा हुने हुन्छन् तिनलाई प्रेरणार्थक भन्दछन् ।” (पृ. १४७) भनी शर्माले प्रेरणार्थकमा आउने संरचक 'आउ' लाई मात्र देखाएका छन् । पण्डितले देखाएको प्रेरक क्रियाको प्रसङ्ग पनि छैन । व्याख्याका क्रममा द्वितीय प्रेरणार्थक भए पनि परिभाषामा यसलाई समेटिएको छैन । छोटो र सरल रूपमा प्रस्तुत गर्न खोजे पनि परिभाषामा अलि बढी कुराहरू समेट्नु उपयोगी हुन्छ ।

प्रेरणार्थक क्रियाको वर्गीकरणको कुरा गर्दा पण्डितका भैं सूक्ष्मदर्शक नगए पनि मोटामोटीमा यिनी पनि गएका छन् । 'आउ' प्रत्यय कर्तृप्रधानमा नै हुन्छ भनी पण्डितले किटेर भने पनि शर्माले किटेका छैनन् तर कर्मवाच्यमा 'उ' को बदला 'इ', 'आइ' हुन्छ भनी देखाएका छन् । पण्डित(१९६९)ले प्रस्तुत गरेको 'आर्' 'आल्' प्रत्यय लाग्ने प्रेरणार्थक क्रिया, प्रेरणार्थकमा हुने एककर्मक, द्विकर्मक र त्रिकर्मक स्थिति तथा क्रियाको अर्थअनुसार प्रेरणार्थक क्रिया बन्ने कुराहरू देखाएका छैनन् । शर्माले दोस्रो प्रेरणार्थकको पनि चर्चा गरेकाले प्रेरणार्थकको वर्गीकरण प्रथम प्रेरणार्थक र द्वितीय प्रेरणार्थक गर्न सकिने सङ्केत मिल्छ । दोस्रो प्रेरणालाई पण्डित(१९६९)ले वाक्यात्मक हुन्छ भनी वाक्यात्मक प्रेरणार्थक जस्तो प्रकारको सङ्केत देखाएका छन् । शर्माले छोटकरीमा दिए पनि पण्डितले दिएका धेरै कुरालाई समेट्ने प्रयास गरिएको छ ।

२.१.५. नेपाली व्याकरण (१९४४)

पारसमणि प्रधानले नेपाली व्याकरण (सन् १९४४) मा क्रियाका भेदअन्तर्गत प्रेरणार्थक क्रियालाई लिएका छन् । यसमा उनले “जुन क्रियाबाट कुनै कार्य गर्न लाउनुभन्ने अर्थ बुझिन्छ

त्यसलाई प्रेरणार्थक क्रिया भन्दछन् । प्रेरणार्थक क्रिया मूल धातुसित 'आउ' प्रत्यय थपिएर बन्दछन् ।” (पृ. ७६) भनी परिभाषित गरेका छन् । यसमा उनले कुनै कार्य गर्न लाउनु भन्नाले कुनै काम गर्न प्रेरणा दिनु भन्ने बुझिन्छ । यसरी प्रेरणा दिनेलाई प्रेरणार्थक भनिन्छ । उनले प्रेरणार्थकमा आउने 'आउ' संरचकलाई मात्र उल्लेख गरेका छन् । अरूको उल्लेख परिभाषामा छैन ।

प्रधानभन्दा अगाडि नै प्रेरणार्थकको बारेमा धेरै काम भएको छ, र द्वितीय प्रेरणार्थकको पनि उल्लेख छ, तर उनले कुनैलाई नलिई 'आउ' प्रत्यय लगाउने कुरा मात्र दिनु उनको कमजोरी देखिन्छ ।

२.१.६. बृहद् नेपाली व्याकरण (सं २०३३)

रोहिणीप्रसाद भट्टराईले बृहद् नेपाली व्याकरणमा प्रेरणार्थक क्रियालाई प्रयोजक क्रियापद भनेका छन् । उनले प्रेरणार्थक क्रियापदको धातु अर्थात् प्रयोजक धातुमा केन्द्रित रही व्याख्या गरेका छन् । यस क्रममा उनको परिभाषा यसरी आएको छ – “कर्तालाई व्यापार गर्न प्रेरणा गर्नेलाई प्रयोजक वा प्रेरक कर्ता, प्रेरणा दिई गराइने क्रियालाई प्रेरणा क्रिया र त्यस्तो क्रिया बुझाउने धातुलाई प्रयोजक (प्रेरणार्थक) धातु भन्दछन् ।” (पृ. २११) यस परिभाषामा प्रेरणा बुझाउनेलाई प्रेरक कर्ता र प्रेरणा क्रिया हुनुपर्ने देखाइएको छ । प्रेरित कर्ताको कुरा नआए पनि प्रेरक भएपछि प्रेरित सोभै हुन्छ । पण्डित (१९६९)ले प्रेरक कर्ता हुने कुरालाई सोभै नबताए पनि भट्टराईको परिभाषाले अपेक्षा गरेको पाइन्छ । भट्टराईले उदाहरण दिने क्रममा 'आउ' प्रत्यय जोडिने धातु प्रयोजक धातु, क्रिया प्रयोजक क्रिया हुने र काम गर्ने प्रयोजक कर्ता हुने बताएका छन् । यसबाट प्रेरणार्थक वाक्यमा प्रयोजक धातु / प्रयोजक क्रिया तथा प्रेरणा दिने र प्रेरणा प्राप्त गर्ने पक्ष हुनुपर्छ भन्ने बुझिन्छ । हँसाउनु, भगाउनु, लिन लाउनु प्रेरणा क्रिया र यसको धातु प्रयोजक धातु हो । उनले परिभाषालाई बुझाउने क्रममा वाक्यात्मक उदाहरण दिएका छैनन् । जसले गर्दा प्रेरक कर्तालाई उदाहरणमा देखाएका छैनन् । यस कुरालाई सकर्मक अकर्मक क्रियाको तथा वाच्यको चर्चा गर्दा उल्लेख गरेका छन् ।

भट्टराईले प्रेरणार्थक क्रियामा 'आउ' प्रत्यय लाग्छ भनेका छन् । 'आउ' प्रत्यय लगाउँदा देखापर्ने परिवर्तन पनि देखाएका छन् । जसमा आकारको ठाउँमा अकार हुने, विकल्पले यण् हुने, 'य' आगम हुने, उकारान्तको उकार लोप हुने आदि पर्दछन् । प्रेरणार्थक प्रत्यय लागी बनाएका प्रयोजक धातुको रूप पनि चलाएका (रूपावली तयार गरेका) छन् ।

पण्डित(१९६९) र भट्टराईका व्याकरणमा केही मतभेद देखिन्छन् । पण्डितले 'पाक्छ'को 'पकाउँछ' र 'पच्छ'को 'पचाउँछ' प्रेरणार्थक क्रिया हुने बताएका छन् । भट्टराईले यी क्रियाबाट प्रेरणा नबुझिने हुँदा प्रेरणार्थक होइनन् सकर्मक हुन् (पृ.२१६) भनेका छन् । पचाउँछ, पकाउँछ, पठाउँछ,

अघाउँछ, आदि संस्कृतका पाचयति, प्रस्थापयति, आघ्रापयति, आदि रूप जस्तै भए पनि नेपालीमा प्रेरणार्थक हठी सकर्मक मात्र बन्ने देखाएका छन् । यसै क्रममा प्रेरणार्थक क्रिया जनाउने अर्कै मूलधातुबाट बनेको रूप भनी जान्छको प्रेरणार्थकमा पठाउँछ राखेका छन् (पृ. २१०) । यसरी एउटै क्रियालाई (जसको अर्थ भिन्न छैन) प्रेरणार्थ हो वा होइन भन्नु विवादास्पद देखिन्छ । पठाउबाहेक अरू क्रियामा भने प्रेरितको उपस्थिति अभिकर्ताका रूपमा नहुने भए पनि उदासीनका रूपमा प्रेरितको भूमिका निभाएको हुन्छ । यसैले सबैलाई प्रेरणार्थक भन्नु उपयुक्त हुन्छ ।

भट्टराईले गड्छ-गाड्छ, खप्छ-खाप्छ, उत्र-उताछ आदि रूप पनि प्रेरणार्थक नभई सकर्मक मानेका छन् । यसमा उनले 'बाल्छ'को ठाउँमा प्रेरणाक्रिया जनाउने 'बाल्न लाउँछ' प्रयोग नहुने र 'बलाउँछ' प्रयोग हुनाले 'बाल्छ', र 'ढाल्छलाई' प्रेरणार्थक होइन भनेका छन् । पण्डित(१९६९)ले 'आउ' बाहेक 'आर्' 'आल्' प्रत्यय लाग्ने पनि प्रेरणार्थक मानेका थिए तर भट्टराईले 'आउ' लाग्नेलाई मात्र प्रेरणार्थक मानेका छन् । त्यसमा पनि मूल धातुमै 'आउ' आउने तथा 'आउ' थपिएर पनि अर्थ नबदलिने (सेक्छ -सेकाउँछ) चाहिँ प्रेरणार्थक होइनन् ।

प्रेरणार्थकको वर्गीकरण हेर्दा पण्डितका भै भट्टराईले वाच्यका आधारमा कर्तृप्रधान प्रेरणार्थक र कर्मप्रधान प्रेरणार्थक हुन्छ भनेका छन् । प्रेरणार्थक बनाउने विधिका रूपमा दोस्रो प्रेरणार्थकको उल्लेख भएकोले प्रथम प्रेरणार्थक र द्वितीय प्रेरणार्थक भन्न सकिन्छ । उनले स्पष्ट रूपमा वर्गीकरण गरेका छैनन् ।

बृहद् नेपाली व्याकरणलाई हेर्दा पण्डितका **चन्द्रिकामा** दिइएको चर्चालाई संशोधन गरिएको छ । मुख्यतः भट्टराई र पण्डितको व्याकरणको फरक भनेको केही प्रक्रियामा सकर्मक मान्नु र प्रेरणार्थक मान्नु हो । भट्टराईले पण्डितका भै सम्पूर्ण रूपतात्विक परिवर्तनलाई केलाएका छन् । पण्डितले भै भट्टराईले पनि त्रिकर्मक क्रिया मानेका छन् । वास्तवमा द्विकर्मकको प्रेरणार्थक बनाउँदा कर्ता कर्म नभई प्रेरणाको साधनको रूपमा रहने हुनाले त्रिकर्मक नभई द्विकर्मक नै रहने गर्छ, जस्तै –

६. म श्यामलाई गुभाजुलाई किताब लेख्न लाउँछु ।
यसमा गुभाजु किताब लेख्ने व्यक्ति हो । म प्रेरणा दिने कर्ता हो र प्रेरणा गुभाजुलाई दिइएको छ । श्याम गुभाजुलाई प्रेरणा दिने साधन वा माध्यमको रूपमा उपस्थित भएको छ । यस वाक्यमा श्याम साधन भएकोले श्यामलाई भन्नु भन्दा श्यामबाट भन्नु उपयुक्त हुन्छ ।

२.१.७. अनिवार्य नेपाली शिक्षण निर्देशन (सं २०३६)

अनिवार्य नेपाली विषय समिति, त्रि. वि.ले तयार गरेको अनिवार्य नेपाली शिक्षण निर्देशनमा प्रेरणार्थक क्रियाको उल्लेख गरिएको छ । २०३६मा लिथोको रूपमा रहेको यो २०४६मा परिमार्जन गरी पुस्तकका रूपमा प्रकाशित भएको छ । यो परम्परागत व्याकरणलाई नै आधार बनाएर तयार पारिएको हो । यसमा वाक्यान्तरणका सन्दर्भमा प्रेरणार्थक क्रिया आएको छ । यसमा भनिएको छ –

“परम्परागत व्याकरणअनुसार प्रेरणार्थकले कारण जनाउँछ अर्थात् अप्रेरणार्थक वाक्यका अकर्मक क्रियाको काल र व्यापार दुवै जसमा रहन्छन् सो कर्ता प्रेरणार्थक वाक्यमा चाहिँ त्यस प्रेरणार्थक वाक्यको कर्म बन्दछ र प्रेरणार्थक रूपमा आउने कर्ता चाहिँ प्रेरक भई प्रेरणार्थक क्रियाद्वारा निष्पन्न कार्यको हेतु वा कारण वा प्रेरक हुन जान्छ अनि जो अप्रेरणार्थक क्रियाको कर्ता हो सो चाहिँ प्रेरणार्थक वाक्यमा प्रेरकद्वारा प्रेरित वा प्रयुक्त हुन जान्छ । ” (२०४६: १८९)

यसमा संस्कृत व्याकरणलाई उद्धृत गर्दै प्रेरक कर्तालाई प्रयोजक र अप्रेरणार्थकको कर्तालाई रूपान्तरणपछि प्रयोज्य कर्ता भन्न सकिने कुरा बताइएको छ । यसमा प्रेरणार्थक वाक्यमा वाक्यान्तरण गर्ने प्रक्रियालाई मात्र दिइएको छ । प्रेरणार्थक यो हो भनी परिभाषित गर्ने काम गरिएको छैन ।

अनिवार्य नेपाली शिक्षण निर्देशनमा क्रियाको मात्र नभई समग्र वाक्यकै सन्दर्भलाई लिएर प्रेरणार्थक हुँदा वाक्यमा हुने परिवर्तनलाई पनि देखाइएको छ । यसलाई पण्डित (१९६९) र भट्टराई (२०३३)ले पनि आफ्नो व्याकरणमा देखाएका छन् । यसमा प्रेरणार्थक बन्दा ‘आउ’, ‘याउ’, ‘आल्’ लाग्ने कुरा बताइएको छ । धातुमा ‘आउ’, ‘याउ’ लागेका वा ‘हु’, ‘सक्’ जस्ता अप्रेरणार्थक क्रियाबाट प्रेरणार्थक बनाउनु नसकिने देखाइएको छ । वाक्यान्तरणमा प्रथम र द्वितीय गरी दुई किसिमका प्रेरणार्थक क्रिया रहेका छन् ।

७. बालक रुन्छ । –सीता बालकलाई रुवाउँछे ।

उदाहरण ७ को वाक्यमा सीता प्रेरक कर्ता थपिदा बालक दोस्रो वाक्यमा कर्मको रूपमा आएकोले यो प्रयोज्य कर्ता हो । यसमा विभक्ति लागेको छ । यसका साथै कर्मवाच्य र कर्तृवाच्य दुवैमा प्रेरणार्थक हुन सक्ने बताइएको छ ।

यो विशेषगरी चन्द्रिकामा आधारित रहेर लेखिएकाले चन्द्रिकाका मान्यताहरू ग्रहण गरेको छ तर बृहद् नेपाली व्याकरणका कुराहरू खासै परेका छैनन् । भट्टराईले पाक्छ, मार्छ जस्ता क्रिया प्रेरणार्थक नभई सकर्मक मात्र हुन् भनेका छन् तर यसमा प्रेरणार्थक नै मानिएको छ । पण्डित(१९६९)ले भै लगाउ थपेर प्रेरणार्थक बनाउने कुरा गरे पनि ‘लगाउ’ थप्दा मिलित प्रेरणार्थक क्रिया बन्छ । यसको अप्रेरणार्थक रूप ‘लाग्’ हुन्छ ।

अनिवार्य नेपाली शिक्षण निर्देशनमा नै भएका कुराहरूलाई अनिवार्य नेपाली विषय समितिले तयार गरेको शिक्षक निर्देशिका (२०५७) मा पनि उल्लेख गरिएको छ ।

२.१.८. माध्यमिक नेपाली व्याकरण र रचना (सन् १९८५)

शिक्षा पदाधिकारीहरूद्वारा तयार गरिएको **माध्यमिक नेपाली व्याकरण र रचना**मा प्रेरणार्थक क्रियाको सामान्य चिनारी दिने काम गरिएको छ । क्रियाका प्रकारमध्ये यौगिक क्रियामा पर्ने प्रेरणार्थकलाई उनीहरूले यसरी परिभाषित गरेका छन् – कुनै काम गर्न लाउनु भन्ने अर्थ बुझाउने क्रियालाई प्रेरणार्थक क्रिया भन्दछन् । प्रेरणार्थक क्रिया बनाउँदा मूल धातुमा 'आउ' प्रत्यय थपिन्छ । (पृ. १८८) यहाँ प्रेरणा एक अर्थ मानी यसलाई जनाउनेमा 'आउ'लाई लिइएको छ । 'आउ' लागेर प्रेरणार्थक बन्ने र नबन्ने दुवैमा न प्रत्ययान्त कृदन्तसँग 'लाउनु' क्रिया जोड्दा प्रेरणार्थक बन्ने बताइएको छ तर यसरी जोड्दा मिलित क्रिया बन्छ ।

प्रेरणार्थक क्रियाहरू कर्मका आधारमा एककर्मक र द्विकर्मक हुने बताइएको छ । कर्ता र कर्म दुई वाच्यमा मात्र प्रेरणार्थक हुने देखाइएको छ । अन्य कुराहरू छैनन् । यस अगाडिका व्याकरणकारले भनेकोमा कुनै कुरा थप गरिएको छैन । सामान्य भलक मात्र देखाइएको छ ।

२.२. भाषावैज्ञानिक अध्ययन

२.२.१. क्लज प्याटर्न इन नेपाली (सन् १९७३)

चूडामणि बन्धुले **क्लज प्याटर्न इन नेपाली** मा नेपाली उपवाक्यको अध्ययन गर्ने क्रममा एक किसिमका उपवाक्यलाई अर्को किसिममा हुने परिवर्तन देखाएका छन् । रूपार्थपरक व्याकरणअनुसार लेखिएको यसमा वाक्य परिवर्तनका सन्दर्भमा उपवाक्य संरचनामा देखिने परिवर्तन पनि उल्लेख गरेका छन् । यसै क्रममा प्रेरणार्थक क्रियाको प्रयोगले देखिने परिवर्तन देखाएका छन् ।

बन्धुले प्रेरणार्थ निहित परिवर्तन नियम देखाई यसबाट पाँच प्रकारका (BT, T, ST, I, R) उपवाक्य बन्ने देखाएका छन् । क्रियामा धातु र अन्तिम प्रत्ययका बीचमा 'न लगा' लाग्छ र नयाँ अभिकर्ता थपिन्छ । थपिएको अभिकर्ताले अभिकर्ता कारक चिह्न लिने (पृ.५१) देखाएका छन् ।

१. मैले हरिलाई किताब दिएँ । –त्यसले मलाई (हरिलाई) किताब दिन लगायो ।
 २. त्यसले हरिलाई कुट्यो । –मैले त्यसलाई हरिलाई कुट्न लगाएँ ।

बन्धुले देखाएका पाँच प्रकारका उपवाक्य घटनाबोधक हुन् । अगाडिका चार प्रकारका उपवाक्यमा अभिकर्ता हुन्छ । पाँचौंमा पर्ने केही उपवाक्य मात्र प्रेरणार्थकमा पर्ने बताएका छन् । प्रेरणार्थकमा देखिने अन्य प्रकारलाई बन्धुले सकर्मकमा परिवर्तन गर्ने अन्तर्गत चर्चा गरेका छन् । यसमा धातुको 'अ'को 'आ' वा 'आइ' हुने तथा धातुमा आल् प्रत्यय लाग्ने पर्दछन् ।

२.२.२. शब्दरचना र वर्णविन्यास

मोहनराज शर्माद्वारा तयार गरिएको शब्दरचना तथा वर्णविन्यास नेपाली व्याकरणको संरचनात्मक भाषावैज्ञानिक पद्धतिमा लेखिएको पुस्तक हो । पहिलो पटक सं २०३६ मा प्रकाशित यस पुस्तकका विभिन्न संस्करण पाइन्छन् । यसमा शर्माले प्रेरणार्थकको चर्चा गर्दै यसको वाक्यान्तरण पनि देखाएका छन् । उनले दिएको परिभाषा यसप्रकार छ – “वाक्यका वैकल्पिक अन्तरणहरूमा कारणात्मक (प्रेरणात्मक) सम्बन्धलाई प्रेरणार्थक भन्दछन् ।” यसमा अझ थप्दै भनेका छन् – “ जुन वाक्यको क्रिया प्रेरणार्थक हुन्छ त्यो प्रेरणार्थक वाक्य हो । प्रेरणार्थक क्रिया भनेको त्यस्तो क्रिया हो जसले कुनै कार्यव्यापार वा अवस्था कसै वा कोहीबाट प्रेरित भएर अर्थात् कारण बनेर भएको हो भन्ने जनाउँछ ।” (२०५४:३०८)

शर्माले अरूले भन्दा स्पष्ट रूपले प्रेरणार्थकलाई परिभाषित गरेका छन् । यस अगाडिका अध्ययनमा प्रेरणार्थक नभई प्रेरणार्थक क्रिया र प्रयोजक धातुलाई चिनाउने प्रयास गरिएको छ । यसमा प्रेरणार्थकलाई वाक्यमा रहने वैकल्पिक अन्तरणसँगको कारणात्मक सम्बन्धका रूपमा देखाइएको छ । क्रियामा जुन कार्य हुन्छ त्यसको कारण प्रेरणार्थकले बताउँछ ।

९. राम रुन्छ । –भाइ रामलाई रुवाउँछ ।

उदाहरण ९का वाक्यमा रुने काम हुँदा वैकल्पिक अन्तरणमा ‘छ’ मात्र रहेको छ र यसको कारण जनाउन (भाइले गर्दा हो भन्ने देखाउन) ‘व् + आउ’ आएको छ । यसैलाई प्रेरणार्थक भनिन्छ । यो युक्त क्रिया प्रेरणार्थक क्रिया हो । यसबाट प्रेरणा एक अर्थ हो, यसलाई ‘आउ’ संरचनाले बुझाउने कुरा बुझिन्छ ।

१०. केटो रुन्छ । –तिनीहरू केटालाई रुवाउँछन् ।

उदाहरण १०मा अकर्मकमा रहेको रुन्छ क्रियाको प्रेरणार्थक अन्तरणमा रुवाउँछ बनेको छ । शर्माले प्रेरणार्थकले वाक्यान्तरण गराउँदा अपनाउनुपर्ने सातवटा नियमहरू पनि देखाएका छन् । साथै ‘आउ’ प्रत्यय लागेर प्रेरणार्थक बन्न नसक्ने अवस्थामा मुख्य क्रियालाई कृदन्त बनाई लगाउ सहयोगी क्रिया राख्नुपर्ने बताएका छन् । उनले प्रस्तुत गरेका नियमहरू यसप्रकार छन् –

१. सामान्य वाक्यको अकर्मक क्रियालाई सकर्मक बनाइन्छ ।
२. सामान्य वाक्यको सकर्मक क्रियालाई द्विकर्मक बनाइन्छ ।
३. सामान्य वाक्यको अकर्मक क्रियाको कर्तालाई कर्म बनाइन्छ ।
४. सामान्य वाक्यको सकर्मक क्रियाको कर्तालाई गौण कर्म बनाइन्छ ।

५. सामान्य वाक्यको अकर्मक क्रियाको कर्तालाई कर्म बनाएपछि प्रेरणार्थकको रूपमा अर्को कर्ता (प्रेरक कर्ता) ल्याइन्छ जो क्रियाका कार्यको प्रेरक वा हेतु बन्छ ।

६. सामान्य वाक्यको सकर्मक क्रियाको कर्तालाई गौण कर्म बनाएपछि त्यो प्रयोज्य कर्ता हुन्छ र त्यो प्रयोज्य कर्ता नै अर्को आउने प्रेरक वा प्रयोजक कर्ताको कर्म बन्छ ।

७. प्रेरणार्थक क्रियाको लिङ्ग, वचन, पुरुष आदि प्रेरक कर्तानुरूप राखिन्छ । (२०४९:२५१-२५२)

शर्माले प्रेरणार्थकका प्रकार देखाउने क्रममा प्रथम प्रेरणार्थक र द्वितीय प्रेरणार्थक देखाएका छन् । सामान्य वाक्यलाई प्रेरणार्थक बनाउनु प्रथम प्रेरणार्थक र यसलाई पुनः प्रेरणार्थक बनाउनु द्वितीय प्रेरणार्थक हो भन्ने देखाएका छन् । यसमा 'आउ' प्रत्यय मात्र लाग्ने प्रथम र मुख्यमा 'आउनु' लगाई कृदन्त बनाई दोस्रो क्रियाको प्रयोग गर्ने द्वितीय प्रेरणार्थक हो भनेका छन् , जस्तै –

११. केटी हाँस्छे –सीता केटीलाई हाँसाउँछे । –गौरी सीताद्वारा केटीलाई हाँसाउँन लगाउँछे ।

उदाहरण ११मा दोस्रो वाक्यमा 'हाँस्'मा 'आउ' लगाई प्रथम प्रेरणार्थक बनाइएको छ । भने तेस्रो वाक्यमा 'हाँस्'मा 'आउ' लगाई पुनः प्रेरणार्थक बनाइएको छ । उनले नेपालीमा द्वितीय प्रेरणार्थक बनाउने चलन नभएको बताएका छन् ।

भाषावैज्ञानिक पद्धतिमा लेखिएको शब्दरचना तथा वर्णविन्यास परम्परागतभन्दा भिन्नै किसिमले नियमबद्ध रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यसमा प्रेरणार्थक बनाउँदा वाक्यात्मक संरचनामा हुने परिवर्तन पनि देखाइएको छ । उनले प्रेरणार्थक बन्दा क्रियामा देखापर्ने रूपध्वन्यात्मक परिवर्तन प्रक्रियालाई देखाएका छैनन् । कर्मवाच्यमा हुने प्रेरणार्थक तथा 'आउ' प्रत्यय लाग्ने बाहेक आन्तरिक परिवर्तन हुने 'आ' मध्यसर्ग र 'आल्' परसर्ग लाग्ने पनि देखाएका छैनन् । परिभाषाले भने सबैलाई समेटेको छ । शर्माले प्रेरणार्थकको सीमा पनि बताएका छन् । 'आउ' 'याउ' लागेका र 'हु' र 'सक्'को प्रेरणार्थक हुदैन । (पृ. २०४९.२५२)

२.२.३. समसामयिक नेपाली व्याकरण (२०४९)

समसामयिक नेपाली व्याकरण हेमाङ्गराज अधिकारीद्वारा संरचनात्मक भाषावैज्ञानिक पद्धतिमा लेखिएको व्याकरण हो । यसमा उनले प्रेरणार्थकको बारेमा छुट्टै शीर्षक दिई चर्चा गरेका छन् । उनले प्रेरणार्थकको परिभाषा दिने क्रममा “*दुई वाक्यका बीच निहित हुने हेतुमूलक वा प्रेरक प्रेर्य सम्बन्ध जनाउने क्रियालाई प्रेरणार्थक भनिन्छ ।*” (पृ. १२४) भनेका छन् । यो परिभाषा शर्मा (२०५४)को परिभाषासँग मिल्न जाने देखिन्छ । शर्माले कारणात्मक सम्बन्ध र अधिकारीले हेतुमूलक वा प्रेरक प्रेर्य

सम्बन्ध भनेका छन् । यी दुई कुरा एउटै हुन् । अधिकारीले प्रेरणार्थकमा व्युत्पादित क्रियाले अभिकर्ताको सम्बन्ध थप्ने गर्ने र त्यस्तो क्रियाले आफूभित्र अर्को वाक्य सन्निवेश गर्ने कुरा देखाएका छन् ।

१२. १. भाई दौडियो ।

२. श्यामले भाइलाई दौडायो ।

उदाहरण १२को २ वाक्यमा दौडायो क्रियाले दौडनु र दौडन लगाउनु दुई क्रियाका अर्थ दिने दुई वाक्य रहेको हुन्छ । जसमा दौडनुको कर्ता भाइ र दौडन लगाउने अर्थमा श्याम अभिकर्ता हुन्छ । यसमा श्याम र भाइबीच जुन सम्बन्ध रहेको हुन्छ, त्यो नै प्रेरणार्थक हो । जुन व्युत्पादित क्रिया दौडायो ले जनाउँछ ।

अधिकारीले प्रेरणार्थकको तीन स्थिति हुने बताएका छन् (पृ. १२४) ।

(अ). प्रेरक प्रेर्य सम्बन्ध लिने स्थिति – यसमा निम्नपदिक र उच्चपदिक दुई अभिकर्तामा उच्चपदिक प्रेरक र निम्नपदिक प्रेर्य हुन्छ र यी दुवैको उपस्थिति भएको स्थितिलाई यसमा लिइन्छ, जस्तै –

१३. १. रामले केटालाई बिउँझायो ।

२. हरिले श्यामलाई भात खुवायो ।

३. हरिले ऊद्वारा दाउरा कटायो ।

(आ). प्रेरक प्रेर्य सम्बन्ध नलिने स्थिति – क्रियाले लिने सहभागीको प्रकृतिअनुसार यो भर पर्दछ । अप्रेरणार्थकमा अभिकर्ता नरहने वाक्यमा प्रेरणार्थक एउटा अभिकर्ता थपिन्छ । प्रेरित अभिकर्ता नहुनाले प्रेरक प्रेर्य सम्बन्ध रहदैन, जस्तै –

१४. आँप भन्थ्यो ।

–हरिले आँप भन्थ्यो ।

यहाँ हरि मात्र एउटा अभिकर्ता छ । त्यसैले प्रेरक प्रेर्य सम्बन्ध रहेको छैन ।

(इ) वैकल्पिक प्रेरणार्थकको स्थिति – हेतुमूलक सम्बन्ध हुने तर अभिकर्ता नथपिने क्रियाको प्रेरणार्थक रूप वैकल्पिक हुन्छ । (पृ. १२५) जस्तै –

१५. बाढीले बाली विग्यो / बाढीले बाली विगायो ।

उदाहरण १५मा विगायो क्रिया हेतुमूलक रहे पनि यसले कुनै अभिकर्ता नलिएकोले प्रेरक प्रेर्य सम्बन्ध छैन तर हेतुले मात्र वैकल्पिक रूपमा प्रेरणार्थक तुल्याएको छ ।

अधिकारीले कतिपय क्रियाले प्रेरणार्थक लिने र कतिपय क्रियाले प्रेरणार्थक नलिने देखाएका छन् । प्रेरणार्थक लिने क्रियामा 'आउ' प्रत्यय लगाएर प्रेरणार्थक बनाइन्छ । 'आउ' प्रत्यय लाग्ने नलाग्ने दुवैमा प्रेरणार्थक सहायक क्रियाबाट प्रेरणार्थक बनाउन सकिन्छ । यसलाई उनले वाक्यात्मक प्रेरणार्थक

मानेका छन् । यसैलाई पण्डित(१९६९)ले 'लाउनु' क्रियाको प्रयोग गरी प्रेरणार्थक बनाउन सकिने कुरा गरेका छन्, जस्तै –

१६. १. उसले बालकलाई हिड्न लगायो ।

२. श्यामले हरिलाई चिठी सुन्न लगायो ।

उदाहरण १६ मा 'लगायो' सहायक क्रिया लागी वाक्यात्मक प्रेरणार्थक बनेका छन् । यसरी हेर्दा सामान्य प्रेरणार्थक र वाक्यात्मक प्रेरणार्थक गरी दुई किसिमका प्रेरणार्थक क्रिया पाइन्छ । वाक्यात्मक प्रेरणार्थकमा प्रेरकहरूको वृद्धिअनुसार अप्रत्यक्षता बढ्दै जान्छ र उक्त स्थितिमा एकभन्दा बढी प्रेरणार्थक एउटै वाक्यमा सन्निविष्ट तथा अनुश्रुङ्गलित हुन सक्ने बताएका छन् । (पृ.१२७)

अधिकारीले प्रथम र द्वितीय प्रेरणार्थक भनी प्रेरणार्थकका दुई प्रकार देखाएका छन् । एक पटक मात्र प्रेरणार्थक बनाउनु प्रथम प्रेरणार्थक र एकभन्दा बढी प्रेरणार्थक एउटै वाक्यमा हुने द्वितीय प्रेरणार्थक हो । द्वितीय प्रेरणार्थकमा दुई प्रेरक आएका हुन्छन् र प्रथम प्रेरणार्थकभन्दा अप्रत्यक्ष हुने गर्दछ, जस्तै –

१७. १. रामले भाइलाई पढ्न लगायो ।

२. उसले रामद्वारा भाइलाई पढाउन लगायो ।

उदाहरण १७ को वाक्यमा 'राम' प्रेरकको पनि प्रेरकको रूपमा 'ऊ' आएर दोस्रो वाक्य द्वितीय प्रेरणार्थक बन्न पुगेको छ ।

यसरी अधिकारीको मान्यतालाई हेर्दा परिभाषामा केही थप गरी स्पष्ट पारेको पाइन्छ । परिभाषामा प्रेरक प्रेर्य सम्बन्ध हुनुपर्ने बताए पनि प्रेरक प्रेर्य सम्बन्ध नहुनेलाई पनि प्रेरणार्थक मानेका छन् । यसका साथै प्रेरणार्थक वाक्यात्मक संरचनामा हेर्ने वा क्रियात्मक संरचनामा हेर्ने हो भन्ने कुरा स्पष्ट छैन । अगाडिका व्याकरणभन्दा केही कुराको अध्ययन बढी छ । प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष प्रेरणार्थकको पनि सङ्केत गरिएको छ । प्रेरणार्थकका प्रकारलाई स्पष्टचाइएको छ । यिनले 'लगाउ' क्रियालाई सहायक क्रिया मानेका छन् । वास्तवमा सहायक क्रियामा काल, सङ्गति, पक्ष, र भाव रहेका हुन्छन् । 'लगाउ' क्रियामा त्यस्ता कोटिहरू हुँदैनन् । यसकारण 'लगाउ' मूल क्रियामा पर्दछ ।

२.२.४. फिलमोरको कारक व्याकरण र नेपाली कारकहरू (२०५३)

देवीप्रसाद गौतमले फिलमोरको कारक व्याकरण र नेपाली कारकहरू(२०५३) पुस्तकमा नेपाली कारकको चर्चा गर्ने क्रममा अभिकर्ता कारकको निर्धारण गर्दा प्रेरणार्थकताको पनि चर्चा गरेका

छन् । उनले यसमा प्रेरणार्थकको प्रसङ्ग ल्याएर अभिकर्ता कारकलाई स्पष्ट पार्ने उद्देश्य रहे पनि प्रेरणार्थकताको अध्ययनमा यसको उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

गौतमले “कार्य गर्ने कुनै प्राणीलाई उत्प्रेरित गर्न, सघाउन, खटाउन, लगाउन वा निर्देशन दिने सन्दर्भमा प्रेरणार्थक क्रियाको प्रयोग हुन्छ । नेपालीमा सामान्य क्रियामा ‘आउ’ जोडिएर प्रेरणार्थक क्रिया बन्दछन् र त्यस्ता क्रियाको निर्देशन गर्ने प्राणी अभिकर्ता हुन्छ ” (पृ.४७) भनेका छन् । यसरी उनले प्रयोग तथा बनावटको आधारमा प्रेरणार्थकलाई चिनाएका छन् ।

१८. आमाले छोरालाई दूध खाइन् ।

१८को वाक्यमा खाने काम गर्ने मानवीय प्राणी छोरालाई प्रेरणा दिने आमा अभिकर्ता कारक हो । गौतमले तीन किसिमका क्रिया देखाएका छन् – हिड्यो, हिडाएँ, हिड्न लगाएँ । यसमा पहिलो क्रियाले अभिकर्ता लिन्छ । दोस्रो र तेस्रो क्रियाले प्रेरक र प्रेरित कर्ता लिन्छन् । यसरी अधिकारी (२०४९)ले जस्तै प्रेरणार्थक क्रिया हुँदा दुईवटा कर्ता आउने देखाएका छन् । उनले प्रेरक कर्ता र प्रेरित कर्ता गरी दुई बेग्लाबेग्लै अभिकर्ता कारकको उल्लेख गरेका छन् । यसैगरी असमापिका क्रिया लागेका वाक्यमा एकभन्दा बढी प्रेरक क्रिया हुन सक्छन् तर एकै क्रिया वा भिन्न भिन्न पदले प्रेरणार्थक क्रियाको भूमिका ग्रहण नगरी बेग्लाबेग्लै क्रियाबाट बेग्लाबेग्लै पदले बेग्लाबेग्लै तहमा उक्त भूमिका प्राप्त गर्छन् (पृ.४८) भनेका छन् । उनले रूपान्तरण व्याकरणअनुसार विभिन्न तहमा विभिन्न वाक्यहरू रहने कुरा उल्लेख गरेका छन्, जस्तै –

१९. रामले श्यामबाट हरिलाई काम गर्न लगायो ।

उदाहरण १९मा ‘राम’ र ‘श्याम’ दुई प्रेरक कर्ता र ‘हरि’ प्रेरित कर्ता रहेका छन्, जसमा रामको प्रेरक श्याम र श्यामको प्रेरक हरि छ । प्रत्येकले भिन्नाभिन्नै क्रियाबाट भूमिका ग्रहण गरेकाले भिन्नाभिन्नै वाक्य हुन्छन् । अधिकारी (२०४९)ले प्रेरणार्थकमा अर्को वाक्य सन्निवेश हुने भनेको कुरालाई यसले स्पष्ट पारेको छ । यसले प्रेरणार्थकका अन्य पक्षलाई भने देखाएको छैन ।

२.२.५. नेपाली वाक्य व्याकरण (२०५४)

माधवप्रसाद पोखरेलले संरचनावादी सिद्धान्तअनुसार वाक्यको अध्ययन गर्ने क्रममा नेपाली वाक्य व्याकरण(२०५४)मा प्रेरणार्थक प्रक्रियाको चर्चा गरेका छन् । उनले “प्रेरणार्थक भनेको प्रेरणाको अर्थ बुझाउन वाक्य वा क्रियाको संरचनामा परिवर्तन गरेर व्युत्पन्न भएको संरचना हो ।”(पृ.६) भनी प्रेरणार्थकलाई चिनाएका छन् । यसबाट प्रेरणार्थक क्रिया व्युत्पादित हो र यसमा प्रेरणा अर्थ समावेश भएको हुन्छ भन्ने बुझिन्छ । उनले सर्वप्रथम प्रेरणार्थक प्रातिपदिक बनाउने प्रक्रिया बताएका छन् ।

जसलाई चन्द्रिका र बृहद् नेपाली व्याकरणमा प्रयोजक धातु भनिएको छ, जुन 'आउ' प्रत्यय लगाई बन्छ । यस क्रममा चन्द्रिका व्याकरणमा देखाइएको रूपतात्विक परिवर्तनलाई पनि देखाइएको छ र विवृतीकरण र विपर्यय दुई नयाँ शब्दको प्रयोग भएको छ । 'अ', 'इ', 'उ', स्वरहरू 'आ', 'ए', 'ओ' मा परिवर्तन हुने विवृतीकरण प्रक्रिया हो भने वर्णहरू साटिएर प्रयोग हुने विपर्यय हो । यसलाई उनले वल्लभमणि दाहालको अ डिस्क्रिप्सन अफ नेपाली लिटिरी एण्ड कोलोक्वियलबाट उद्धृत गरेका हुन् । दाहाल (१९७४)ले यसलाई अकर्मक क्रियालाई सकर्मक क्रियामा परिवर्तन गर्ने क्रममा उल्लेख गरेका छन् । यस्तै गरी पोखरेलले नामधातु पनि प्रेरणार्थक बन्न सक्ने बताएका छन् ।

पण्डित(१९६९) र भट्टराई (२०३३)ले प्रेरणार्थक क्रियाको मूललाई प्रयोजक धातु मानेका छन् जुन एकप्रकारको व्युत्पन्न धातु हो । यसलाई पोखरेलले व्युत्पन्न धातु नभई प्रातिपदिक भन्नुपर्छ, नेपाली परम्पराले भन्ने गरेको प्रेरणार्थक र भावकर्मवाच्यात्मक धातुलाई वास्तवमा धातु नभनेर प्रातिपदिक भन्नु युक्तिसङ्गत हुन्छ (पृ. ९) भनेका छन् । नेपाली परम्परा संस्कृतबाट प्रभावित छ जसले प्रातिपदिक भनेर शब्दमूललाई जनाउँछ, क्रियामूललाई जनाउँदैन ।

पोखरेलले प्रेरणार्थक प्रातिपदिकलाई दुई प्रकारका मानेका छन् ।

१. आत्मबोधक

२. परबोधक

आत्मबोधकमा कार्यव्यापार कर्ता आफैले सम्पन्न गर्छ, भने परबोधकमा कर्ताले अरू कसैलाई कार्य गर्ने प्रेरणा दिन्छ आफूले सम्पन्न गर्दैन (पृ.१४), जस्तै –

२०. १. आगो बल्यो ।

२. भान्सेले आगो बाल्यो ।

३. मालिकले भान्सेद्वारा आगो बलायो ।

उदाहरण २०मा पहिलो अप्रेरणार्थक वाक्य हो र दोस्रो आत्मबोधक प्रेरणार्थक वाक्य हो । यसमा बल्ने आगो र आगो बल्न प्रेरित गर्ने मान्छे आफै रहेको छ । यस्तै तैस्रो वाक्यमा आगो बल्ने कामका निमित्त मान्छेलाई अर्कैले वा मालिकले प्रेरणा दिएकोले यो परबोधक प्रेरणा हो । आत्मबोधकमा कर्ता कार्य गर्न बाध्य हुन्छ तर परबोधकमा कर्मलाई निर्णय गर्ने स्वतन्त्रता हुन्छ । (पृ.३७) पोखरेलले २०५९को संस्करणमा प्रेरणार्थक प्रक्रियामा आफूको बन्धन, डबल कारकको प्रतिबन्ध र बाध्यता र साङ्गित्यकताको थप चर्चा गरेका छन् । प्रेरणार्थक वाक्यमा आफूले अवकाश प्राप्त नभई व्युत्पन्न कर्तालाई जनाउँछ । उनले एउटै वाक्यमा डबल कारक आउन नसक्ने बताई कर्ता, प्रत्यक्ष कर्म र अप्रत्यक्षकर्म एउटा मात्र कारक रहन्छ भनेका छन् ।

भट्टराई(२०३३)ले जुनलाई सकर्मक हो प्रेरणार्थक होइन भनेका छन् त्यसलाई पोखरेलले आत्मबोधक प्रेरणार्थक मानेका छन् । यसमा आफैले आफैलाई प्रेरणा दिने भन्ने उपयुक्त मानिदैन । प्रेरणा त अर्को व्यक्तिलाई दिइन्छ । यहाँ कार्यको कारणको रूपमा प्रेरक आउँछ ।

प्रेरणार्थक प्रक्रियाको कुरा गर्दा अगाडिका व्याकरणकारले बताए भैं विभक्ति थप्ने कर्म बनाउने आदि कुरा गरिएको छ । सामान्य क्रिया प्रेरणार्थक बन्दा एक संयुज्यता थपिन्छ अर्थात् एउटा कारक थपिने गर्छ । जसमा अकर्मक क्रियाको संयुज्यता एक, एककर्मकको दुई र द्विकर्मकको तीन हुन्छ । यसरी प्रेरणार्थक बन्दा प्रत्येकमा एक संयुज्यता बढ्ने गर्छ तर द्विकर्मकको संयुज्यता बढेर तीन हुँदैन । यस कुराले अधिकारी (२०४९)ले दिएको वैकल्पिक प्रेरणार्थक स्थितिलाई प्रेरणार्थक मान्न सकिदैन । पोखरेलले प्रेरणार्थकमा अप्रेरणार्थक भन्दा क्रियाको संयुज्यता एकले बढ्छ भन्नु र गौतम(२०५३^ब) ले एकै क्रिया अप्रेरणार्थक अवस्थामा रहदा जतिवटा अवधारणास्थलहरू रहन्छन् त्यही क्रिया प्रेरणार्थक भएर आउँदा त्यसले प्रदान गर्ने अवधारणास्थलको सङ्ख्या बढ्छ भन्नु एउटै हो ।

२.२.६. आधारभूत नेपाली व्याकरण तथा रचना (२०५८)

आधारभूत नेपाली व्याकरण तथा रचना (२०५८) मा ब्रतराज आचार्यले प्रेरणार्थक वाक्य र वाक्यान्तरणको चर्चा गरेका छन् । उनले यस्तो वाक्यलाई प्रेरणार्थक भनिन्छ नभने पनि प्रेरणार्थक बनाउन यस्तो गर्नुपर्छ भनेबाट प्रेरणार्थकप्रतिको उनको धारणा स्पष्ट हुन्छ । जसमा प्रेरणार्थकमा क्रियाको धातुमा 'आउ' प्रत्यय थप्ने र मूल वाक्यको कर्तामा 'लाई' विभक्ति लाग्छ, जस्तै –

२१. सीता मेचमा बसी ।

–ईश्वरले सीतालाई मेचमा बसायो ।

उदाहरण २१मा 'बस्' धातुमा 'आउ' थपिएको छ र 'ईश्वर' प्रेरक कर्ता थपिएको छ भने मूल वाक्यको कर्ता 'सीता'मा 'लाई' विभक्ति लागेको छ । आचार्यले प्रेरणार्थक प्रेरक प्रेरित दुवै हुनुपर्ने कुरामा जोड दिएका छन् । स्वरपरिवर्तनबाट सकर्मक बन्ने मय्यो-माय्यो, विक्क्यो –बेक्क्यो क्रियाबाट प्रेरणार्थक हुँदैनन् किनभने यिनमा प्रेरक र प्रेरित कर्ताको उपस्थिति हुँदैन । प्रेरणार्थक हुन दुवैको उपस्थिति चाहिन्छ । प्रेरक र प्रेरित कर्ता हुन मानवीय अभिकर्ता हुनैपर्छ । (पृ.१३९) साथै स्थिति र अनुभूतिपरक क्रियाबाट (पाएँ, लाग्यो) प्रेरणार्थक नबन्ने बताएका छन् । यसैगरी उनले अरूले भैं द्वितीय प्रेरणार्थकको पनि कुरा गरेका छन् । यसबाट प्रेरणार्थकलाई प्रथम र द्वितीय गरी वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

आचार्यले प्रेरक र प्रेरित हुनुपर्ने कुरामा जोड दिएका छन् । प्रेरणार्थक क्रियाले कारणात्मक सम्बन्ध देखाउँछ । जसमा दुई मानवीय अभिकर्ता नहुन पनि सक्छन् । यसबाट स्वरपरिवर्तनबाट बन्ने क्रिया प्रेरणार्थक हुन सक्छन् ।

२.३. शोधग्रन्थ

२.३.१. अ फरमेसनल एप्रोच टु द सिम्यान्टिक स्ट्रक्चर अफ नेपाल (सन् १९८३)

बिकी अब्दुल्कीले आफ्नो विद्यावारिधि शोधग्रन्थ अ फरमेसनल एप्रोच टु द सिम्यान्टिक स्ट्रक्चर अफ नेपाल (सन् १९८३)मा प्रेरणार्थक क्रियाको बारेमा चर्चा गरेकी छन् । जोन्स ग्राहम्सको फरमेसनल पद्धतिको उपयोग गरी लेखिएको उक्त शोधग्रन्थमा उनले रूपतात्विक र वाक्यात्मक प्रेरणार्थकको संरचना, प्रेरणार्थक र सकर्मकबीचको सम्बन्ध र प्रेरणार्थक क्रियाको भूमिकाको बारेमा चर्चा गरेकी छन् । उनले कस्तो क्रियालाई प्रेरणार्थक भनिन्छ भनी परिभाषा दिएकी छैनन् । प्रयोगका सन्दर्भमा विश्लेषणात्मक रूपमा स्पष्ट पारेकी छन् ।

अब्दुल्कीले प्रेरणार्थकको वर्गीकरण गर्ने क्रममा चार किसिमका प्रेरणार्थक हुने भए पनि नेपालीमा दुई किसिमका प्रेरणार्थक मात्र हुने बताएकी छन् । जसमा रूपतात्विक प्रेरणार्थक र वाक्यात्मक प्रेरणार्थक पर्दछन् (पृ. ९९) ।

अंग्रेजीमा प्रेरणार्थक शब्दसँग सम्बन्धित हुन्छ तर नेपालीमा शब्दसँग नभई रूपसँग हुन्छ । जसमा प्रायः 'आउ' प्रत्यय लगाएर प्रेरणार्थक बन्छ । (पृ. ९९) मुख्य रूपमा 'आउ' प्रत्यय लागे पनि 'आल्' प्रत्यय लाग्ने, 'अ' को ठाउँमा 'आ' हुने आदि प्रकार पनि देखाएकी छन् । जस्तै 'देख्'को 'देखाउ', 'मर्'को 'मार्', 'रह'को 'राख्', 'खस्'को 'खसाल्', 'खा'को 'खुवाउ', 'दि'को 'दिलाउ' आदि ।

वाक्यात्मक प्रेरणार्थकमा क्रियाको मूल रूपमा 'न' प्रत्यय लगाई 'लगाउनु' अथवा 'लाउनु' प्रत्यय थपी प्रेरणार्थक बनाइन्छ (पृ. ९५), जस्तै – जान लगाउनु । यसमा 'जा' धातुमा 'न' प्रत्यय र 'लगाउनु' थपिएको छ । पण्डित(१९६९) तथा अधिकारी(२०४९) मा दिइएको वाक्यात्मक प्रेरणार्थकको कुरा यसमा मिल्न आउँछ । अब्दुल्कीले 'आउ' अन्तमा आएका र शाब्दिक प्रवेशनमा (-प्रेरणार्थक) लिई विधेयमा समावेश हुने क्रियामा वाक्यात्मक प्रेरणार्थक हुने देखाएकी छन् । 'आउ' लागी प्रेरणार्थक भइसकेका क्रियामा द्वितीय प्रेरणार्थकको रूपमा वाक्यात्मक प्रेरणार्थक हुने देखाएकी छन् । वास्तवमा 'जान लाग्'बाट 'जान लगाउनु' बन्ने हुँदा यस्ता क्रियाको अध्ययन रूपतात्विकमा हुनुपर्ने देखिन्छ ।

अब्दुल्कीले रूपतात्विक र वाक्यात्मक प्रेरणार्थकलाई आर्थिक रूपले तुलना गरी वाक्यात्मक उत्तेजनात्मक किसिमको भएकोले रूपतात्विकलाई मात्र प्रेरणार्थक मान्न सकिने देखाएकी छन् । यसैलाई लिएर उनले रूपतात्विकलाई प्रेरणार्थक र वाक्यात्मकलाई उत्तेजनात्मक संरचना (पृ.१००) भनेकी छन् । उनको यो भेदले प्रेरणार्थकको सञ्चालित र निर्देशनात्मक प्रेरणार्थकलाई समेटेछ ।

शाब्दिक प्रेरणार्थकको रूपान्तरण भनी अब्दुल्कीले शाब्दिक (रूपतात्विक अथवा आर्थिक) प्रेरणार्थकहरू नियमित वा नियमपूर्वक अप्रेरणार्थक रूपबाट आउने कुरा गरेकी छन् र यसमा देखापर्ने अवरोधलाई पनि देखाएकी छन् । कतिपय शब्दहरू संरचनात्मक रूपले प्रेरणार्थक बन्ने तर आर्थिक रूपमा प्रेरणार्थक नबन्ने हुन्छन् । यस्तै संरचनात्मक रूपले सम्बन्धित देखिए पनि आर्थिक रूपले प्रेरणार्थक नहुने रूप देखाएकी छन् । 'हार्नु'बाट 'हराउनु' 'चिल्नु'बाट 'चिलाउनु' बनेको (पृ.१०९) देखिए पनि यिनीहरू आर्थिक रूपले प्रेरणार्थक होइनन् भनेकी छन् । उनले नामबाट क्रिया बनी प्रेरणार्थक हुने देखाएकी छन् । यसक्रममा 'हार'बाट 'हार्नु' तथा 'हराउनु'(पृ.१११) बन्ने देखाएकी छन् ।

अब्दुल्कीले अनुभावक कर्ता लिने क्रियाले पनि प्रेरणार्थक रूप लिने देखाएकी छन् । यसमा उनले 'पर्' क्रियाबाट 'पार्नु' 'पराउनु' बन्ने देखाएर दिएका उदाहरण अव्याकरणिक रहेका छन्, जस्तै—

१. *हेडमास्टरले तिनले बीचमा कुरा काटेको मन पराएनन् ।

२. *साँपले आँप मन पार्छन् ।

'मर्नु' जस्ता क्रियाबाट दुई किसिमका समानार्थी प्रेरणार्थक बन्ने देखाउँदै (पृ.११४)'मर्नु'बाट 'मार्नु' र 'मराउनु' दुई रूप त्यस्तै 'चल्नु'बाट 'चाल्नु' र 'चलाउनु' बन्ने देखाएकी छन् ।

अब्दुल्कीको प्रेरणार्थक क्रियाको अध्ययन हेर्दा अगाडिका अध्ययनभन्दा केही भिन्न पाइन्छ । यसमा प्रेरणार्थक क्रियाको संरचना मात्र नहेरी त्यसको अर्थ केलाउने काम पनि भएको छ । रूपतात्विक र वाक्यात्मक गरी नामकरण गर्नु एउटा उल्लेख्य पक्ष हो । त्यस्तै रूपतात्विक रूपमा प्रेरणार्थक संरचना लिएर पनि प्रेरणा अर्थ नहुने अवस्था देखाउनु अर्को महत्त्वपूर्ण कुरा हो ।

.२.३.२. नेपालीमा पदावली व्यवस्था (२०५३)

रूपान्तरण व्याकरणको पद्धति प्रयोग गरेर नेपालीमा पदावली व्यवस्थामा देवीप्रसाद गौतमले नेपाली पदावली व्यवस्थाको अध्ययन गरेका छन् । विद्यावारिधि उपाधिका निमित्त तयार गरिएको यस शोधग्रन्थमा क्रियापदका घटक र GB सम्बन्धान्तर्गत प्रेरणार्थकको उल्लेख गरिएको छ । यसमा चम्स्कीको पद्धतिअन्तर्गत प्रेरणार्थक क्रिया शब्दप्रविष्टिकै तहमा रहने र अप्रेरणार्थक क्रियाले भन्दा पृथक रूपमा अवधारणास्थलको निर्धारण गर्छ (पृ.९५) भनेका छन् । उनले प्रेरणार्थकता कोशीय

संरचनासित मात्र सम्बद्ध नभएर आर्थी संरचनासित सम्बद्ध हुने मानेका छन् । कतिपय क्रियाहरू स्वतः प्रेरणार्थक पनि हुन्छन् । त्यस्ता क्रिया मूल क्रियाका रूपमा रहने हुनाले तिनले अन्य क्रिया सरह पदावली संरचनाको प्रायोजन गर्दछन् भन्ने बताएका छन् । यसका लागि उपयुक्त उदाहरण भने देखाएका छैनन् ।

रूपान्तरित क्रियाका प्रकारका रूपमा उनले प्रेरणार्थकलाई लिएका छन् । मूल क्रिया तथा व्युत्पन्न क्रियामा 'आउ', 'आर्', 'आल्' प्रत्यय लागेर प्रेरणार्थक क्रिया बन्दछन् । यसमा पुनः वाच्यान्तरित हुँदा 'अ'को ठाउँमा 'इ' प्रत्यय लागेको देखाइएको छ, जस्तै –

क्रिया	प्रत्यय	प्रेरणार्थी क्रिया
१. गर्	आउ	गराउ
२. उफ्र	आर्	उफार्
३. उक्ल	आल्	उकाल्
४. अर्थि	आउ	अर्थ्याउ

उदाहरण २३मा 'गर्', 'उफ्र' र 'उक्ल' मूल क्रियामा 'आउ', 'आर्' र 'आल्' प्रत्यय लागेर तथा व्युत्पन्न क्रिया 'अर्थि' मा 'आउ' प्रत्यय लागेर प्रेरणार्थक क्रिया बनेको छ । यहाँ २३.२मा 'आर्' प्रत्यय नभई 'आ' मध्यसर्ग लागेको छ ।

गौतमले प्रेरणार्थकमा आर्थी र कोशीय संरचनासँग सम्बद्ध मान्नु उपयोगी कुरा हो । साथै उनले प्रेरणार्थक क्रियालाई रूपान्तरित क्रिया मानेका छन् । गौतमले स्वतः प्रेरणार्थक हुने क्रियाको उपयुक्त उदाहरण नदिए पनि 'पठाउ' जस्ता क्रियालाई यसअन्तर्गत राख्न सकिन्छ ।

२.३.३. कम्प्लेक्स प्रेडिकेट्स् इन नेपाली (सन् १९९९)

रामराज लोहनीको स्नातकोत्तर शोधपत्र कम्प्लेक्स प्रेडिकेट्स् इन नेपाली (सन् १९९९) मा नेपाली जटिल विधेय संरचनामा प्रेरणार्थकलाई पनि लिएर अध्ययन गरेका छन् । प्रेरणार्थकलाई चिनाउने क्रममा सिवातानीलाई उल्लेख गर्दै प्रेरणार्थक अवस्थाले दुई घटना लिन्छ, र पहिलो घटना घटेपछि दोस्रो घटना घट्छ भनेका छन् । पहिलो घटनाले दोस्रो घटनालाई नियन्त्रण गरेर अथवा अनुरोध गरेर प्रभाव पार्छ । (पृ. ४४) उनले सकर्मकता र प्रेरणार्थकमा भिन्नता देखाएका छन् र सबै सकर्मक क्रिया प्रेरणार्थक नहुने बताएका छन् । वाक्यमा कर्ताले गर्ने कार्यका आधारमा यदि क्रिया सकर्मक र त्यसको कर्ता निष्क्रिय भएमा व्युत्पादन सकर्मीकरण र यदि क्रिया सकर्मक र त्यसको कर्ता सक्रिय भएमा व्युत्पादन प्रेरीकरण हुन्छ (पृ. ४६) । उनले सकर्मक र प्रेरीकरणको व्युत्पादनमा देखिने

रूपतात्विक समानता पनि देखाएका छन् । जसमा 'आ' वा 'आउ' प्रत्यय लाग्ने, 'आउ' प्रत्यय लगाउँदा वाक्य परिवर्तन नहुने आदि पर्दछन् ।

रामराज लोहनीले प्रेरणार्थकका दुवै रूप रूपतात्विक र वाक्यतात्विकको संरचनाको चर्चा गरेका छन् । उनले वाक्यतात्विकलाई परिधीय प्रेरणार्थक भनेका छन् । प्रेरीकरण प्रक्रियामा प्रेरणार्थक नहुने ('आउ' प्रत्यय नलाग्ने) बाट प्रेरीकरण, प्रेरणार्थक हुनेबाट प्रेरीकरण, प्रेरणार्थकबाट प्रेरीकरण र द्वितीय प्रेरणार्थक (पृ.८९)को पनि चर्चा गरेका छन् । प्रेरणार्थकमा हुने अन्तर्निहित वाक्यको चर्चा गरी प्रेरणार्थक क्रियाले लिने वाक्यात्मक संरचना पनि देखाइएको छ । साथै बाह्य र आन्तरिक वाक्यका कारकहरू आउने स्थिति देखाइएको छ ।

कर्तामा 'लाई' विभक्ति लाग्ने किसिमका अनुभावक कारक आउने वाक्यको पनि प्रेरणार्थक हुने देखाएका छन् । यसमा उनले प्रेरकको रूपमा मानवीय तथा अमानवीय प्रेरक थपी प्रेरणार्थक हुने बताएका छन्, जस्तै –

२४. १. मलाई भोक लाग्यो । –औषधीले मलाई भोक लगायो ।
२. यसलाई केटी मन पऱ्यो । –यसले केटीलाई मन परायो । (पृ. ६९)

लोहनीले प्रेरणार्थक संरचनामा सहसन्दर्भक आवद्धताको रूपमा आत्मवाची शब्द आउने र यसले वाक्यमा द्वयर्थक ल्याउने बताएका छन् । जटिल विधेय संरचनाकै अध्ययनमा प्रेरणार्थक क्रियामा दुई क्रियापदावली हुने देखाएका छन्, जसमा दुई क्रियाको संयोजन र पृथक उपस्थिति हुने देखाएका छन्, जस्तै –

- २५ १. सीताले रामलाई पानी जमाउन र पगाल्न लगाई ।
२. सीताले पानी जमाउन रामलाई लगाई ।
२५को १ वाक्य संयोजन र २ पृथकीकृत को उदाहरण हो ।

यस अध्ययनमा जटिल विधेय संरचनाको रूपमा प्रेरणार्थकको अध्ययन भएको छ । यसले प्रेरणार्थक संरचनाको विश्लेषण गरेको छ । आर्थिक रूपमा भने त्यति विश्लेषण हुन सकेको छैन । आत्मवाचीकरण र संयोजन र पृथकीकृत रूपमा उल्लेख यसैमा पहिलोपटक भएको छ ।

२.३.४. नेपाली र मगर भाषामा प्रेरणार्थक संरचना तुलनात्मक अध्ययन (२०५६)

भीमनारायण रेग्मीले नेपाली र मगर भाषामा प्रेरणार्थक संरचना तुलनात्मक अध्ययन (२०५६) शीर्षकको स्नातकोत्तर शोधपत्रमा प्रेरणार्थक क्रियाको परिचय र प्रकार दिदै नेपाली भाषामा प्रेरणार्थकताको स्थिति देखाएका छन् । रेग्मीले कोम्री सिवातानीले उल्लेख गरेका सैद्धान्तिक

कुराहरूलाई लिएर प्रेरणार्थक संरचनाको परिचय दिएका छन् । प्रेरणार्थक संरचनामा निम्न लिखित कुराहरू हुन्छन् –

१. प्रेरणार्थक संरचनाले प्रेरणार्थक परिस्थितिको वर्णन गर्छ ।
२. प्रेरणार्थक परिस्थिति क्रमशः प्रेरक घटना र परिणाम घटनाको कालक्रमिक सम्बन्ध हो ।
३. दुई घटनामध्ये परिणाम घटनाको उपस्थिति पूर्णतः प्रेरक घटनाको उपस्थितिमा निर्भर रहन्छ ।
४. दुई घटनामध्ये प्रेरक घटना यात परिणाम घटना घटनबाट रोक्न असमर्थ हुन्छ या त्यसले परिणाम घटना घटाउँछ ।
५. सामान्यार्थ संरचनाको भन्दा प्रेरणार्थक संरचनाको संयुज्यता एकले बढी हुन्छ ।
६. बढेको संयुज्यता नामपदावलीको रूपमा रहन्छ, र यसले परिणाम घटना घटाउने व्यक्ति वा वस्तु व्यक्त गर्दछ ।

७. प्रेरणार्थक वाक्यको आन्तरिक संरचना मुख्य र सन्निविष्ट वाक्यहरूबाट बन्दछ ।

८. प्रेरणार्थक संरचनामा उपयुक्त तथ्यहरू भाषिक माध्यमका रूपमा रहन्छन् । (पृ.८)

उनले उदाहरणसमेत दिई यी तथ्यहरूलाई स्पष्ट पारेका छन् ।

रेग्मीले प्रेरणार्थक संरचनाको प्रकार भाषिक माध्यम र प्रेरक र परिणाम घटनाबीचको दूरीका आधारमा देखाएका छन् । उनले भाषिक माध्यमका आधारमा रूपतात्विक, शब्दतात्विक र वाक्यतात्विक देखाएका छन् । रूपतात्विक प्रेरणार्थकमा सर्गपद्धति वा सम्बन्धित भाषामा उपलब्ध अन्य कुनै रूपतात्विक माध्यमबाट सम्बन्ध स्थापित गरिन्छ, र उक्त प्रक्रिया उत्पादनशील हुनुपर्छ । (पृ.१२) सामान्यार्थक र प्रेरणार्थक क्रियाबीच विशुद्ध शब्दतात्विक माध्यमबाट स्थापित हुने रूपतात्विक र सम्बन्ध अव्यवस्थित हुने शब्दतात्विक प्रेरणार्थक हो भने भाषामा सहायक क्रियाहरू वाक्यतात्विक उपकरणका रूपमा प्रयोग भई बन्ने प्रेरणार्थक संरचना वाक्यतात्विक प्रेरणार्थक हो (पृ .१३) ।

रेग्मीले प्रेरक र परिणाम घटनाबीच दूरीका आधारमा प्रथम, द्वितीय, तृतीय,..... गरेर थोपाहरू दिई अरू प्रकार पनि हुनसक्ने सम्भावना देखाएका छन् । प्रेरक र परिणाम घटनाबीच सोभो सम्पर्क हुने प्रथम प्रेरणार्थक, प्रेरक र परिणाम घटनाबीच अर्को एक माध्यम घटना भएमा द्वितीय प्रेरणार्थक र प्रेरक र परिणाम घटनाबीच अरू दुई माध्यम घटनाहरू भएमा तृतीय प्रेरणार्थक हुन्छ । (पृ.१४-१८)

वाक्यतत्त्व र अर्थतत्त्वको चर्चा गर्दै रेग्मीले वाक्यतत्त्वमा कारक सोपान र प्रेरित राखेका छन् भने अर्थतत्त्वमा निकटता, नियन्त्रण, र साङ्गल्यिकताको चर्चा गरेका छन् । प्रेरणार्थक संरचनाका ठीक विपरीत प्रक्रियाबाट व्युत्पन्न हुने प्रतिप्रेरणार्थक संरचना पनि देखाएका छन् । यसले क्रियाको

संयुज्यता घटाउँछ र रूपतात्विक हिसाबले जटिल र अर्थतात्विक हिसाबले सरल संरचनाको व्युत्पादन हुने बताएका छन् ।(पृ.२०)

प्रेरणार्थकको सैद्धान्तिक अवधारणा राखिसकेपछि रेग्मीले नेपाली प्रेरणार्थक संरचनालाई पनि देखाएका छन् । नेपालीमा रूपतात्विक, शब्दतात्विक र वाक्यतात्विक प्रेरणार्थकका प्रकार देखाएका छन् । रूपतात्विकअन्तर्गत प्रथम र द्वितीय प्रेरणार्थक देखाएका छन् । यसलाई संक्षेपमा यहाँ प्रस्तुत गरिन्छ ।

(क). रूपतात्विक प्रथम प्रेरणार्थक

(अ) आन्तरिक परिवर्तनबाट –नेपाली भाषामा संवृत स्वर विवृत स्वरमा परिवर्तन भई प्रेरणार्थक संरचना बन्छ । यो विवृतीकरण प्रक्रिया हो ।

समूह १ –व्यअव्य संरचना भएका धातुमा 'अ' स्वर 'आ'मा परिवर्तन हुन्छ । ,

२६. १. कट् – काट् २. गड् – गाड्

समूह २ – व्यउव्य संरचना भएका धातुमा 'उ'को 'ओ' हुन्छ ।

२७. १. मुड् – मोड् २. डुब् – डोब्

समूह ३ –व्यइव्य संरचना भएका धातुमा 'इ' स्वर 'ए'मा परिवर्तन हुन्छ ।

२८. १. बिक् – बेच्

(आ) सर्गपद्धतिबाट

मध्यसर्गबाट –'र', 'ल्' र 'स्' हुने अकारान्त र इकारान्त समानार्थी धातुमा मध्यसर्ग 'आ'को प्रयोगले प्रथम प्रेरणार्थक संरचना बन्छ (पृ.२५)

२९. १. उघ्र ~ उघ्रि – उघार् २. उक्ल ~ उक्लि – उकाल्

यसको रूपध्वनि प्रक्रियामा अन्त्य 'अ' तथा 'इ'को लोप हुन्छ ।

परसर्गबाट – 'आल्' र 'आउ' दुई परसर्गबाट प्रेरणार्थक बनाउन सकिन्छ । 'र', 'स्' र 'ह'मा अन्त्य हुने समान्यार्थक क्रियाधातुमा 'आल्' प्रत्यय लागी प्रथम प्रेरणार्थक संरचना बन्छ (पृ. २६)

३०. १. चुँड् – चुँडाल् २. हिड् – हिडाल्

'आउ' प्रत्यय लगाएर प्रेरणार्थक बनाउँदा धातुको संरचनाअनुसार रूपध्वनि प्रक्रिया पनि देखिन्छ ।

(क) अकारान्त वा इकारान्त द्वयाक्षरी क्रियाधातु

३१. चुप् ~ चुपि –चुप्राउ , रूपध्वनिप्रक्रिया अ, इ Ø/-आउ

- (ख) आकारान्त क्रियाधातु
३२. खा -खाउ ~ खुवाउ, रूपध्वनिप्रक्रिया आ व् ~ उ^व/-आउ
- (ग) उकारान्त क्रियाधातु
३३. १. धु -ध्वाउ ~ धुवाउ, रूपध्वनिप्रक्रिया आ व् ~ उ^व/-आउ
२. कुहु -कुहाउ, रूपध्वनिप्रक्रिया उ Ø/ह-आउ
- (घ) द्वयाक्षरी इकारान्त धातु
३४. १. उभि ~ उभिभ ~ उब्भि -उभ्याउ ~ उभ्याउ ~ उब्याउ ~ उभियाउ ~ उभिभ्याउ
~ उब्भियाउ
२. आत्ति-अत्याउ
३. दि -दियाउ ~ दिलाउ
- (ङ) आव्य तथा व्यआव्य संरचना भएका धातु
३५. १. आँट् - अँटाउ रूपध्वनिप्रक्रिया आ अ/#-व्य +आउ
२. पाक् -पकाउ रूपध्वनिप्रक्रिया आ अ/#व्य-व्य +आउ
- (च) व्ययाव्य संरचना भएका व्यञ्जनान्त धातु
३६. डचाक् -डेकाउ रूपध्वनिप्रक्रिया या ए/-व्य +आउ
- (छ) अन्य व्यञ्जनान्त धातु
३७. १. कुट् - कुटाउ २. जुर् - जुराउ
- (ख) रूपतात्विक द्वितीय प्रेरणार्थक संरचना
- आन्तरिक परिवर्तन तथा 'आ' मध्यसर्ग लागेर बनेका प्रेरणार्थक मूलबाट 'आउ' परसर्ग लागी द्वितीय प्रेरणार्थक संरचना बन्दछ (पृ. ३९)
३८. सामान्य धातु	प्रथम प्रेरणार्थक मूल	द्वितीय प्रेरणार्थक मूल
१. उफ्र	उफार्	उफ्राउ
२. उघ्र	उघार्	उघ्राउ
३. खुल्	खोल्	खुलाउ
४. खुल्	खोल्	खोलाउ (यसमा प्रथम
- प्रेरणार्थक मूलमा सोभै 'आउ' लागेको भन्त सकिन्छ ।

(ग) शब्दतात्विक प्रेरणार्थक संरचना

शब्दतात्विक प्रक्रियाबाट प्रथम प्रेरणार्थक संरचना मात्र बन्छ (पृ. ३२) ।

३९.	१. जा	ला / लग् / पठाउ
	२. आउ	बोलाउ / ल्याउ
	३. रह	राख्

(घ) वाक्यतात्विक प्रथम प्रेरणार्थक संरचना

भाषामा सहायक क्रियाहरू वाक्यतात्विक उपकरणका रूपमा प्रयोग भई बन्ने प्रेरणार्थक संरचना वाक्यतात्विक प्रेरणार्थक संरचना हो । नेपालीमा 'लगाउ', 'पठाउ', 'गराउ' र 'बनाउ' क्रियाको प्रयोग गरी प्रेरणार्थक बनाइन्छ । मूल क्रियामा पूर्वकालिक परसर्ग 'न' र विशेषण परसर्ग 'ने' लगाएर सहायक क्रियाको प्रयोग गरिन्छ (पृ. ३२) ।

४०. १. खा - खान लगाउ २. खा - खाने गराउ

रेग्मीले प्रेरणार्थकको प्रकार दिएपछि प्रेरणार्थक नबन्ने स्थितिलाई प्रेरणार्थक अवरोधका रूपमा लिएका छन् (पृ. ३३ - ३४) । जसमा रूपतात्विक र अर्थतात्विक दुई अवरोधको चर्चा छ ।

रूपतात्विक अवरोध

- 'आउ' परसर्ग एउटै क्रियामा दोहोरिएर द्वितीय प्रेरणार्थक संरचनाको निर्माण गर्दैन ।

- मध्यसर्ग र आन्तरिक परिवर्तनबाट प्रथम प्रेरणार्थक मूलबाट द्वितीय प्रेरणार्थक संरचना 'आउ' परसर्गद्वारा बन्न सक्छ तर रूपतात्विक तृतीय प्रेरणार्थक संरचना बन्दैन ।

- मूलमै 'आउ' रहेका क्रियाधातुबाट प्रथम प्रेरणार्थक संरचना बन्दैन ।

अर्थतात्विक अवरोध

- स्वतः सम्पन्न हुने केही क्रियाको नियन्त्रण कर्तामा नहुने हुँदा प्रेरणार्थक संरचना बन्दैन, जस्तै बास्, गर्ज आदि ।

- निर्जीवलाई निर्देशन दिन नमिल्ने हुनाले त्यस्ता कर्ता रहेको वाक्यबाट वाक्यतात्विक प्रेरणार्थक संरचना बन्दैन ।

रेग्मीले देखाएको वर्गीकरणमा द्वितीय प्रेरणार्थकको रूपमा 'आउ' प्रत्यय माने पनि मूल क्रियामा 'आउ' प्रत्यय लागी प्रेरणार्थक क्रिया बन्ने हुँदा यसलाई प्रथम प्रेरणार्थक मान्नु उपयुक्त हुन्छ । लगाउ सहायक क्रिया नभई आधृत क्रिया रहेको र मिलित क्रियामा 'आउ' प्रत्यय लाग्ने हुँदा रेग्मीले भनेको वाक्यात्मक प्रेरणार्थकलाई रूपतात्विक मान्न सकिन्छ ।

रेग्मीले वाक्यमा पर्ने असर र त्यसको संरचना पनि देखाएका छन् । अकर्मक, सकर्मक र द्विकर्मक तीनै वाक्यका तीनै किसिमका प्रथम, द्वितीय र तृतीय प्रेरणार्थक वाक्य हुने देखाएका छन् । यसमा देखिने तेस्रो प्रकारको वाक्य अप्रचलित नै पाइन्छ । व्याकरणिक दृष्टिले भने यस्तो वाक्य बन्न सक्छ ।

प्रेरणार्थक संरचनाका साथै रेग्मीले अर्थको पनि चर्चा गरेका छन् । उनले प्रेरणार्थकमा साङ्कल्पिकता, निकटता र नियन्त्रण तीनै किसिमका अर्थ देखाएका छन् ।

साङ्कल्पिकता – कर्तामा हुने क्रिया सम्पादन गर्ने सङ्कल्प नै साङ्कल्पिकता हो । साङ्कल्पिक कर्ताले प्रेरकले प्रेरितलाई निर्देशन गर्छ भने साङ्कल्पिक कर्ता नभएका प्रेरकले शारीरिक सहभागिताबाट प्रेरितलाई सञ्चालन गरी कार्य सम्पादन गर्दछ । नेपालीमा आन्तरिक परिवर्तन र 'आलू' परसर्ग लागेका सञ्चालित र वाक्यतात्विकमा निर्देशित अर्थ रहेको हुन्छ भने 'आउ'परसर्ग लगाउनेमा जुन पनि हुनसक्छ ।

निकटता – प्रेरक र प्रेरितबीचको सम्पर्क नै निकटता हो । यो प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष वा मध्यस्ततायुक्त हुन्छ । नेपालीमा प्रथम प्रेरणार्थकमा प्रत्यक्ष र द्वितीय, तृतीय प्रेरणार्थकमा मध्यस्ततायुक्त निकटता व्यक्त हुन्छ ।

नियन्त्रण – प्रेरितले प्राप्त गरेको नियन्त्रण नै नियन्त्रण हो । नेपालीमा प्रेरकको नियन्त्रण रूपतात्विक र शब्दतात्विकमा रहन्छ भने प्रेरितको नियन्त्रण वाक्यतात्विकमा रहन्छ ।

यसरी रेग्मीले प्रेरणार्थक क्रियाको बारेमा विस्तृत चर्चा गरेका छन् । यिनले पण्डित(१९६९) तथा पोखरेल(२०५४)का मतहरूको समर्थन गरेका छन् । भट्टराई(२०३३)ले जसलाई प्रेरणार्थक नभई सकर्मक हुन्छ भनेका छन्, त्यसलाई प्रेरणार्थक नै मानेका छन् । उनले दिएको प्रेरणार्थक परिचयभित्र यो पर्दछ । अगाडिकाले प्रेरणार्थक नहुने एकाध अवस्था देखाए पनि यिनले व्यवस्थित रूपमा रूपतात्विक र अर्थतात्विक अवरोध देखाएका छन् । संरचनाको विस्तृत र व्यवस्थित चर्चा र अर्थको पनि अध्ययन गर्नु यस शोधपत्रको उल्लेखनीय पक्ष रहेको छ ।

२.४. पत्रपत्रिका

२.४.१. नेपाली भाषामा प्रेरणार्थक क्रिया र नामधातु

तीर्थराम भ्ना जानकीशरणले मधुपर्क (भदौ २०३७)मा नेपाली भाषामा प्रेरणार्थक क्रिया तथा नामधातु शीर्षकमा एक लेख लेखेका छन् । उनले प्रेरणार्थक क्रियालाई सामान्य क्रियाबाट बन्ने

विभिन्न क्रियामध्ये एक महत्वपूर्ण क्रियाको रूपमा लिएका छन् । भाषामा पचास प्रतिशत क्रियापदको भाग प्रेरणार्थक क्रियाले ओगट्ने (पृ.१०) बताएका छन् । उनले प्रेरणाको अर्थ दिदै भनेका छन् – “कुनै पनि कामको निमित्त कसैले कसैलाई काम गर्न आज्ञा दिनु वा सङ्केत दिनु अथवा अह्वाउनु हो । जुनसुकै क्रियाबाट पनि यस्तो प्रेरणार्थक क्रिया बन्छ । हर एक क्रियाबाट बुझिने काममा त्यो काम गर्ने र गराउने दुवै पक्ष रहन सक्तछन्” (पृ.८)। जस्तै –

४१. श्यामले हरिलाई घर पठायो ।

उदाहरण ४१मा पठाउनु क्रिया प्रेरणार्थी बनेको छ । यहाँ घर जाऊ भन्ने प्रेरणा दिने वा खटाउने व्यक्ति श्याम हो । जसलाई जाउ भन्ने प्रेरणा रूप आज्ञा दिएका छन्, त्यो प्रेरणा पाउने व्यक्ति हरि हो । यसरी यहाँ प्रेरणा दिने श्याम प्रयोजक कर्ता र प्रेरणा पाउने श्याम प्रयोज्य कर्ता गरी दुईवटा कर्ता रहेका छन् । भाले पनि दुवै कर्ता हुनुपर्ने र प्रयोजक कर्ता मुख्य हुने बताएका छन् ।

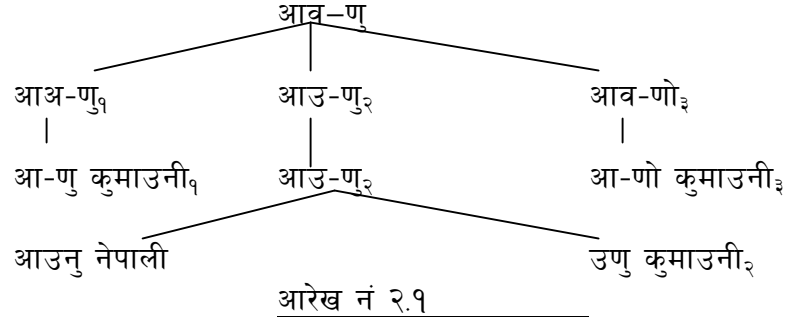
भाले प्रेरणार्थक बनाउँदा ‘आउ’ तथा स्वर परिवर्तन, ‘याउ’, ‘वाउ’ लगाउने ‘आ’को ‘अ’ हुने, अन्त्य ‘इ’, ‘उ’ लोप हुने, कृदन्त ‘न’ प्रत्यय लगाएकोमा ‘लाउँछ’ लगाउने कुरा उल्लेख गरेका छन् । यसअन्तर्गत ‘न’ प्रत्ययान्तमा ‘लाउँछ’ जोडिएकोलाई प्रेरणार्थक जस्तै बुझाउने क्रिया मान्ने र खास प्रेरणार्थक क्रिया नै नमान्ने सिद्धान्त छ भनेका छन् तर यसको पुष्टि गरेका छैनन् । भाले यस लेखमा दोहोरो प्रेरणार्थकको पनि चर्चा गरेकोले यसको वर्गीकरण प्रथम र दोहोरो भनी गर्न सकिन्छ ।

भाले प्रेरणार्थक क्रियाको सम्बन्धमा भएका कार्यको सर्वेक्षण पनि गरेका छन् । सर्वेक्षणका क्रममा उनले मध्यचन्द्रिका र बृहद् नेपाली व्याकरणलाई उपयुक्त किसिमको मानेका छन् भने नरेन्द्र चापागाईंको बढी मात्रामा आलोचना गरेका छन् । बल्ल –बाल्ल, उफ्र –उफार्छ आदिलाई भट्टराईले सकर्मक हुन्छ प्रेरणार्थक हुँदैन भनेकोमा भाको पनि समर्थन रहेको छ । यस्तै नामधातुबाट पनि प्रेरणार्थक हुनसक्ने चर्चा गरेका छन् ।

२.४.२. खस अपभ्रंशका प्रेरणार्थक क्रियाको उत्पत्ति

देवीप्रसाद गौतमले त्रिभुवन युनिभर्सिटी जर्नल (भाग २०, अङ्क २ १९९७)मा खस अपभ्रंशका प्रेरणार्थक क्रियाको उत्पत्ति शीर्षकको एक लेख लेखेका छन् । यस लेखमा उनले नेपाली र कुमाउनी भाषाका प्रेरणार्थक क्रियाको तुलना गरी यी भाषाको स्रोत भाषाको रूपमा खस अपभ्रंशलाई प्रस्तुत गरेका छन् । नेपाली र कुमाउनी भाषाका मानक शब्दहरू लिई खस अपभ्रंशका प्रेरणार्थक रूपहरूको पुनर्निर्माण गरिएको छ । कुमाउनी प्रेरणार्थक प्रत्यय ‘आ’ र ‘उ’ हुन् र यसमा तुमर्थक प्रत्यय लागी ‘आँणु’ र‘उँणु’ बन्छ । त्यस्तै नेपालीमा प्रेरणार्थक प्रत्यय ‘आउ’ हो र तुमर्थक प्रत्यय ‘नु’सित लागी

‘आउनु’का रूपमा रहन्छ र खस अपभ्रंशको पुननिर्मित प्रेरणार्थक प्रत्यय ‘आवणु’ हो भनेका छन् (पृ. १२९-१३०) । निष्कर्षको रूपमा खस प्राकृत प्रेरणार्थक प्रत्यय ‘आव’ नेपाली तथा कुमाउनी (यसमा तीन किसिमले विकसित भएका छन्)मा निम्नानुसार विकसित भएको देखाएका छन् ।

यसरी गौतमले यस लेखमा प्रेरणार्थकको परिचय र प्रकारमा नगई नेपाली प्रेरणार्थक सूचकको विकास प्रक्रियालाई स्पष्ट देखाएका छन् ।

२.४.३ प्रेरणार्थक प्रक्रिया

बलराम अर्यालले गरिमा (२०५४, फागुन) मा प्रकाशित प्रेरणार्थक प्रक्रिया शीर्षकको लेखमा प्रेरणार्थक क्रियाको बारेमा विस्तृत चर्चा गरेका छन् । उनले प्रेरणार्थकको बारेमा पाण्डे (पण्डित भन्नुपर्नेमा अर्यालले पाण्डे भनेका छन्) सिग्दाल (मध्यचन्द्रिका), भट्टराई (बृहद् नेपाली व्याकरण), अनिवार्य नेपाली शिक्षण निर्देशन, अधिकारी (समसामयिक नेपाली व्याकरण) मा यथेष्ट चर्चा भएको उल्लेख गरेका छन् । उनले प्रेरणार्थक क्रियालाई यसरी चिनाएका छन् –

“सामान्यतः प्रेरणार्थक क्रिया भनेको कुनै काम वा व्यापार गर्न प्रेरित गर्ने क्रिया हो अर्थात् वाक्यमा कुनै कर्ता समान प्रकारार्थीद्वारा कर्म वा समान प्रकारार्थीलाई कुनै काम, व्यापार गर्न प्रेरित गरिन्छ भने सो क्रिया प्रेरणार्थक क्रिया हो । आफूबाट कार्य व्यापार निष्पादन नगरेर अरू कसैबाट हुने वा गराइने आशय राखी सो कार्यव्यापार सम्पन्न हुने/गराइने अपेक्षा राखिन्छ भने सोका लागि प्रयुक्त क्रिया प्रेरणार्थक क्रिया हो ।” (पृ. ३६)

अर्यालले प्रेरणार्थक बन्ने तीन विधिको उल्लेख गरेका छन् । जसमा संश्लिष्ट, विश्लिष्ट र संश्लिष्ट विश्लिष्ट पर्दछन् । ‘आउ’ प्रत्यय जोडिने संश्लिष्ट, ‘लगाउनु / लाउनु’ क्रिया थप्ने विश्लिष्ट र दुवैको प्रयोग एकैसाथ हुनेलाई संश्लिष्ट विश्लिष्ट मानेका छन् । यसमा उनले पण्डितले दिएको विधिहरूलाई व्यवस्थित पार्ने प्रयास गरेका छन् । यसमा उनको परिभाषा र उदाहरणमा केही कुरा नमिल्ने

दखिन्छ । अर्यालले 'मर्नु', 'बल्नु', 'थाप्नु' बाट 'मार्नु', 'थाप्नु,' 'बाल्नु' मानेका छन् । यसमा 'थाप्नु'मा 'आ' लगाई 'थाप्नु' नै बनाएका छन् । 'थप्नु'को त्रुटिले 'थाप्नु' भएको माने पनि 'थाप्नु' र 'थप्नु' क्रिया नितान्त बेग्लै हुन् । यसैले यो उपयुक्त उदाहरण मानिदैन ।

४२. १. उसले मलाई खाना थाप्यो ।
२. रामले बत्ती बाल्यो र बाहिर गयो ।

उदाहरण ४२ का वाक्यमा 'आ' प्रत्यय जोडिएर 'थप्नु' र 'बल्नु'को स्वरूप हैसियत बदलिएको हो, अरू केही होइन, किनकि उसले मलाई खाना थाप्यो भन्दा थाप्ने ऊ हो र मलाई चाहिँ मेरा लागि भन्ने हो । यहाँ भएका कुनै पनि कर्मबोधीय पदबाट 'लाई' हटाई 'बाट' राख्न सकिदैन (पृ. ४२) भनेका छन् ।

अर्यालले सकर्मक क्रियायुक्त वाक्यमा तीन कर्म (उपस्थित र अनुपस्थित गरी) हुने देखाएका छन् । यसैलाई पण्डित (१९६९) र भट्टराई (२०३३) ले तीन कर्मयुक्त भनेर देखाएका छन् । अर्यालले अनुपस्थित कर्मलाई 'बाट' प्रत्यय लगाइने कुरा गरेका छन्, जस्तै –

४३. १. रामले श्यामलाई (हरिलाई) उसको भोलामा किताब राख्न लगायो ।
२. रामले श्यामलाई (हरिबाट) उसको भोलामा किताब राख्न लगायो ।

यसमा किताब भोलामा राख्ने व्यक्ति राम र श्याम कुनै होइनन्, हरि हो तर हरि बाहिर देखिएको छैन । यसरी प्रेरणार्थकमा वास्तविक काम गर्ने वा Doer हुनुपर्ने कुरा उनले देखाएका छन् । यो कर्मजस्तो देखिए पनि वास्तविक रूपमा काम गर्ने गर्छ ।

समग्रमा हेरिसकेपछि अर्यालले प्रेरणार्थक प्रत्यय लागी बनेका क्रियाका अर्थ र भूमिकालाई हेरी यसरी रूपहरू निर्धारण गरेका छन् ।

(क) सकर्मक क्रियामा प्रेरणार्थक प्रत्यय लागी बनेका क्रियाका रूप र प्रयोग जसमध्ये

१. प्रेरणा बोध गराउने
२. सामान्य क्रिया/व्यापार जनाउने, खास प्रेरित गरेको नदेखिने ।

(ख) अकर्मक क्रियामा प्रेरणार्थक प्रत्यय लागी बनेका क्रियाका सकर्मक रूप र प्रयोग जसमध्ये केही सामान्य र प्रत्यययुक्तबाट सोमा रूपान्तरित हुन नसक्ने ।

(ग) गैर प्रेरणार्थी प्रत्यय लागी बनेका क्रियाका रूपहरू ।

(घ) प्रथम विश्लिष्ट रूपहरू ।

(ङ) द्वितीय विश्लिष्ट रूपहरू । (पृ. ४४)

क्रियाका यी रूप देखाएपछि उनले प्रेरणार्थक प्रत्यय/क्रिया जोडिएपछिका पाँच स्थिति जनाएका छन् जसलाई प्रेरणार्थक क्रियाको वर्गीकरणमा लिन सकिन्छ ।

(क) पूर्ण प्रेरणार्थक – सकर्मक क्रियाबाट बनेका र कर्मको 'लाई' लाई 'बाट'ले विस्थापन गर्न सकिने, जस्तै –

४४. १. ऊ भाइलाई आफ्ना सबै काम गराउँछ ।

२. ऊ भाइबाट आफ्ना सबै काम गराउँछ ।

(ख) अर्धप्रेरणार्थक / अभिप्रेरणार्थक – अकर्मक क्रियाबाट प्रेरणार्थक प्रत्ययको प्रयोगमा बनेका तर प्रयोगमा कर्मको 'लाई' लाई 'बाट'ले विस्थापित गर्न नसकिने, जस्तै –

४५. आमा छोरालाई पढाउनुहुन्छ ।

(ग) प्रेरणार्थकसँग सरोकार नराख्ने, जस्तै –

४६. यसले कुरुर मान्यो ।

(घ) प्रेरणार्थकजन्य_१ – सकर्मक क्रिया र त्यसमा 'लगाउनु/लाउनु' लगाइने खालका क्रिया जसमा 'लाई' लाई 'बाट'ले विस्थापित गर्न सकिन्छ, जस्तै –

४७. उनी मलाई धेरै काम गर्न लगाउँछिन् ।

प्रेरणार्थकजन्य_२ – अकर्मक क्रियामा 'लगाउनु /लाउनु' क्रिया थपी प्रेरणार्थक बनाउने जसमा लाई विस्थापन योग्य हुन्छ, जस्तै –

४८ ऊ आमालाई हिड्न लगाउँछ ।

(ङ) दोहोरो प्रेरणार्थकजन्य –खास अर्थसहित प्रेरणार्थक क्रियाको निर्माण गर्दा दोहोरो प्रेरणार्थक हुन्छ । यसमा प्रेरणार्थक भाव कसैको माध्यमबाट मात्र वास्तविक निष्पादन कहाँ पुगेको छ, जस्तै –

४९. उसले मलाई भाइलाई सुनाउन लगायो ।

अर्यालले यसरी विभिन्न मत मतान्तरलाई लिएर मध्यमार्गी भएर आफ्नो कुरा प्रस्तुत गरेका छन् । यसमा विवादरहितलाई पूर्ण प्रेरणार्थक र विवादयुक्तलाई अर्धप्रेरणार्थक मानेका छन् । यस्तै कतिपयलाई सरोकार नै नराख्ने भनी छुट्याइदिएका छन् ।

प्रेरणार्थक क्रियाको अध्ययन गरिएका वालेस र बन्धुका लेख पनि रहेको रेग्मी(२०५६)ले उल्लेख गरेका छन् । वालेसले आफ्नो लेख **द सिन्ट्याक्स एण्ड सिम्यान्टिक कजेटिभ्स इन नेपालीमा** रूपतात्विक र परिधीय प्रेरणार्थक संरचनाको अध्ययन गर्दै प्रेरणार्थक संरचनामा साङ्गित्यकता र असाङ्गित्यकताको अर्थगत भिन्नता वाक्यतत्त्वमा भिन्न परस्थानिकहरूबाट प्रतिबिम्बित हुन्छ भन्ने

देखाएका छन् । यस्तै बन्धुले कजेटिभाइजेसन इन नेपालीमा प्रेरणार्थकका रूपतात्विक र वाक्यतात्विक दुई किसिमका हुने देखाएका छन् । कर्म तथा सम्प्रदान कारकले एउटै विभक्ति लिई प्रेरणार्थक संरचनामा सन्दिग्धार्थकता देखाएमा कर्मकारक लोप हुने कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

२.५. निष्कर्ष

नेपाली प्रेरणार्थक क्रियाका सन्दर्भमा माथि उल्लेख गरिएका पुस्तकहरूबाहेक अन्य धेरै पुस्तकहरू पाइन्छन् । यी अन्य पुस्तकहरू यहाँ उल्लेख गरिएका व्याकरणका आधारमा लेखिएका छन् । प्राप्त सामग्रीको सर्वेक्षणबाट प्रेरणार्थक क्रियाको बारेमा निम्न निष्कर्ष दिन सकिन्छ ।

-प्रेरणार्थक रूपतात्विक र आर्थिक दुवै रूपमा रहेको पाइन्छ । कतिपयले रूप संरचना मात्र हेरेको भए पनि अर्थ र रूप दुवैको अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

-धेरैको मतमा अभिकर्ता नभएको वाक्य प्रेरणार्थक हुन नसक्ने पाइए पनि केहीले प्रेरकसमेत कुनै अवस्थामा अभिकर्ता नलिई आउने देखाएका छन् ।

-अप्रेरणार्थकबाट प्रेरणार्थक बनाउँदा अप्रेरणार्थक कर्ता कर्म भई नयाँ अभिकर्ता थपिन्छ ।

-प्रथम र द्वितीय गरी दुई प्रकारका प्रेरणार्थक क्रिया पाइन्छ ।

प्रेरणार्थक क्रियाको अध्ययनमा परम्परागतमा पण्डित(१९६९) र भट्टराई (२०३३) ले विस्तृत चर्चा गरेका छन् । यिनीहरूलगायत परम्परागत अध्ययन प्रेरणार्थक संरचनामा नै केन्द्रित छ । भाषावैज्ञानिक पद्धतिमा गरिएको अध्ययनमा अर्थको कुरा दर्शाए पनि अर्थको खासै चर्चा छैन । अर्थको चर्चा गर्नेमा अब्दुल्की तथा रेग्मीको शोधपत्र पाइन्छ । प्रेरणार्थक क्रियाले लिने वाक्यात्मक संरचनाको उल्लेख गरे पनि विभिन्न प्रकारका वाक्यमा प्रेरणार्थक क्रियाको उपस्थितिले गर्ने असर देखाइएको छैन । प्रेरणा एउटा अर्थ हुँदाहुँदै पनि यस सर्वेक्षणमा अर्थकै चर्चा कम भएको पाइन्छ ।

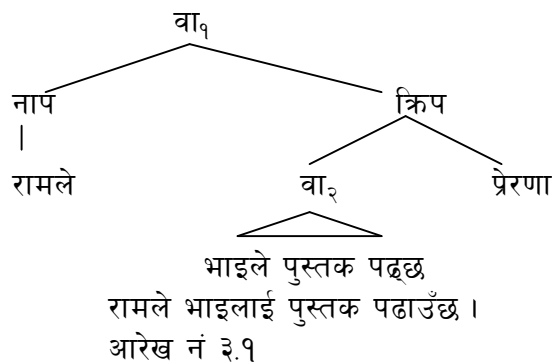
अध्याय – तीन

३. प्रेरणार्थक क्रिया, सूचक र अर्थ

३.१. परिचय

‘प्रेरणा’ शब्दमा ‘अर्थ’ शब्दको समास भई ‘प्रेरणार्थ’ शब्द बनेको हो । यसमा ‘क’ प्रत्यय जोडिदा ‘प्रेरणार्थक’ शब्द निर्माण हुन्छ । कसैलाई कुनै कार्य वा उद्देश्यप्रति प्रवृत्त गराउनु वा हौसला दिनु प्रेरणा हो । यस्तो किसिमको अर्थ जनाउने अर्थात् गर्न लगाउने (नेपाली बृहत् शब्दकोश, २०५६: ८४४) भन्ने अर्थमा प्रेरणार्थक शब्दको प्रयोग हुन्छ । त्यस किसिमको क्रियाव्यापार जनाउने क्रिया प्रेरणार्थक क्रिया हो ।

क्रियाले कुनै पनि कार्यको अवस्था वा घटना जनाउने गर्छ । प्रेरणार्थक क्रियाले पनि यस्तै एउटा अवस्था जनाउँछ । प्रेरणार्थक अवस्थामा दुई घटना हुन्छन् । एउटा घटना घटिसकेपछि यसैको प्रभावमा अर्को घटना घट्ने गर्छ अर्थात् यहाँ कारण र घटना दुई स्थिति रहन्छन् । (कोप्पी, १९८९: १६५) यी दुई कार्यव्यापार गर्ने छुट्टाछुट्टै कर्ता रहेका हुन्छन् । पहिलो घटना प्रेरणार्थक हुन्छ र दोस्रो घटना कुनै अन्य कार्यव्यापार हुन्छ जुन पहिलो घटनाको उत्तेजनामा वा हौसलामा घटेको हुन्छ । यसमा पहिलो घटना सम्पादन गर्ने प्रेरक र दोस्रो घटना सम्पन्न गर्ने प्रेरित हो । प्रेरितमा घटना घट्न सक्ने क्षमता वा गुण रहेको हुन्छ । यही क्षमतालाई प्रेरकले प्रयोग गरी कार्य सम्पादन गर्दछ । ‘रामले भाइलाई पढाउँछ’ भन्दा भाइसँग पढ्ने क्षमता वा गुण छ यसैलाई प्रयोग गरी रामले पढाउने कार्य सम्पादन गर्छ । यदि प्रेरितमा क्षमता वा गुण नहुने हो भने वाक्य प्रेरणार्थक बन्न सक्दैन । यस्तै ‘रामले रूख ढाल्छ’ भन्दा रूखमा ढल्ने गुण छ र यो गुणलाई सफल तुल्याउने काम रामबाट हुन्छ भन्ने बुझिन्छ । यसरी हेर्दा प्रेरित एउटा घटना हो र यसको माध्यम वा कारणको रूपमा प्रेरक रहेको पाइन्छ । प्रेरणार्थक एउटा नियमित र उत्पादनशील प्रक्रिया हो (पालमोर, १९९४: २१५) । यसले क्रियामा सर्ग थपेर वा अन्य कुनै प्रक्रियाले प्रेरणार्थक क्रिया बनाउँछ । उत्पादक अर्थविज्ञानीहरूले अर्थले नै वाक्य उत्पादन गर्छ (गौतम, २०५८: ८^ख) भन्ने कुरालाई यसले पुष्टि गर्छ ।

आरेख ३.१ले भाइले पुस्तक पढ्ने एउटा घटना र रामले प्रेरणा दिनु अर्को घटना देखाएको छ । यसमा सर्वप्रथम रामले प्रेरणा दिने काम गर्छ र यसको प्रभावबाट भाइले पढ्ने काम पूरा गर्छ माथिको आरेखमा 'रामले भाइलाई पुस्तक पढाउँछ' वाक्य बन्नको लागि प्रेरणा पनि क्रियापदावलीको अधीनस्थ रही वाक्य उत्पादन गर्न सघाउ पुऱ्याएको छ । एकै किसिमको क्रियामा अप्रेरणार्थक क्रियामा भन्दा प्रेरणार्थकमा संयुज्यता एकले बढी हुन्छ (कोप्पी, १९८९: १७५) । प्रेरणार्थक संरचनामा एउटा नयाँ भूमिका थपिन्छ र त्यो प्रेरक कर्तामा रही मुख्य अभिकर्तालाई अवनत गराउँछ (पालमोर, १९९४: २३७) आरेखमा भाइले पुस्तक पढ्छ वाक्यमा प्रेरणा अर्थ थपिदा रामले अभिकर्ता थपिएको छ । यसले भाइलाई अवनत गराएको छ र भाइले कर्मको स्थान ओगट्न पुगेको छ । यहाँ रामले नामपदावली थपिनुको कारण क्रियाको संयुज्यता बढ्नु हो । अर्को शब्दमा भन्दा एउटै क्रियाको अप्रेरणार्थक रूपभन्दा प्रेरणार्थक रूपले अवधारणास्थल एकले बढी लिन्छ । यसको ठीक विपरीत वाच्यान्तरणमा एउटा अवधारणास्थल घट्ने गर्छ । प्रेरणा एउटा अर्थ हो र यो भाषाविशेषअनुसार आ-आफ्नो संरचनामा व्यक्त हुने गर्छ । प्रेरणार्थक व्यक्त हुन माध्यमको रूपमा रूप, शब्द आउने गर्छ । यसबाट प्रेरणार्थक क्रियालाई यसरी चिनाउन सकिन्छ, –“प्रेरणार्थक एक अर्थ हो जुन रूपतात्विक, शब्दतात्विक रूपमा क्रियामा रहन्छ र यसमा दुई घटना रही एउटा घटनाको निर्देशन, प्रभाव वा नियन्त्रणमा अर्को घटना घट्छ ।”

३.२. प्रेरणार्थक क्रियाका प्रकार

प्रेरणार्थक एक अर्थ हो र यो भाषिक माध्यमबाट प्रस्तुत हुन्छ । यसकारण प्रेरणार्थक क्रियालाई भाषिक माध्यम र अर्थका आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । नेपाली भाषाका प्रेरणार्थक क्रियालाई पनि यिनै दुवै आधारबाट हेर्नु उपयुक्त हुन्छ । रेग्मी(२०५६)ले पनि यिनै दुई आधारमा प्रेरणार्थक क्रियाको वर्गीकरण गरेका छन् ।

३.२.१. भाषिक माध्यमका आधारमा

प्रेरणार्थकता भाषामा रूपतात्विक तथा शाब्दिक एकाइका रूपमा प्रस्तुत हुने गर्दछ । यसैका आधारमा रूपतात्विक र शाब्दिक गरी वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । अंग्रेजी भाषामा जस्तै धेरै भाषामा रूपतात्विक नियमित र उत्पादक रूप र रूपतात्विक अनियमित अउत्पादक रूप गरी दुई किसिमका प्रेरणार्थक रूप पाइन्छ (सिवातानी, १९७६: २^ब) । हिन्दी भाषामा रूपतात्विक प्रेरणार्थकता पाइन्छ । संस्कृतमा पनि रूपतात्विक नै पाइन्छ । मैथिली भाषामा प्रेरणार्थक क्रिया हिन्दीमा जस्तै उच्च

रूपतात्विक उत्पादक प्रक्रियाबाट ल्याइन्छ (यादव, १९८५: २०३) । जापानिज कोरियामा शाब्दिक तथा उत्पादक प्रेरणार्थकता पाइन्छ (सिबातानी, १९७६: १०^ब) । नेपालीका सन्दर्भमा पनि रूपतात्विक र शाब्दिक दुई किसिमको पाइन्छ । कोशीय अर्थका दृष्टिबाट हेर्दा अंग्रेजी आदिमा शाब्दिक रूपले र रूपतात्विक रूपले व्यक्त हुने प्रेरणार्थक क्रियाहरू नेपालीमा रूपतात्विक उत्पादनशील प्रक्रियाबाटै व्युत्पादन हुन्छन् । शाब्दिक प्रेरणार्थक नगन्य मात्रामा पाइन्छन् । यी प्रेरणार्थक कोशीय अर्थका दृष्टिले हेर्दा अंग्रेजीमा शाब्दिकमै पर्दछन् ।

३.२.१.१. रूपतात्विक प्रेरणार्थक

पदभन्दा सानो र वर्णभन्दा ठूलो भाषिक एकाइ रूप हो । यसकै प्रयोगद्वारा बन्ने प्रेरणार्थक क्रिया रूपतात्विक प्रेरणार्थक क्रिया हो । यसका दुईवटा विशेषता हुन्छन् । पहिलोमा प्रेरणार्थक र अप्रेरणार्थक क्रियाबीच सर्गपद्धति वा अन्य कुनै रूपतात्विक माध्यमबाट सम्बन्ध स्थापित गरिन्छ । दोस्रो विशेषतामा अप्रेरणार्थक प्रेरणार्थकबीचको सम्बन्ध उत्पादनशील हुन्छ (कोम्री, १९८९: १७६) । यही उत्पादनशीलताकै कारणबाट एक प्रकारको क्रिया अर्को प्रकारको क्रियामा परिवर्तन गर्न सकिन्छ ।

नेपाली भाषामा आन्तरिक परिवर्तन र सर्गपद्धतिबाट प्रेरणार्थक क्रिया बनाउन सकिन्छ । आन्तरिक परिवर्तनबाट प्रेरणार्थक बनाउने प्रक्रिया तथा 'आउ' सर्ग लगाउँदा देखिने रूपध्वनिप्रक्रिया सम्बन्धी विशेष चर्चा सर्वेक्षणका क्रममा रेग्मी(२०५६)मा भइसकेको छ । सर्गपद्धतिबाट 'आउ', 'आल्' परसर्ग तथा 'आ' मध्यसर्ग लगाएर प्रेरणार्थक क्रिया बनाउन सकिन्छ । सर्गपद्धतिबाट प्रेरणार्थक बन्ने प्रक्रियाका बारेमा अध्याय दुईमा नै रेग्मी(२०५६)ले प्रशस्त चर्चा गरेका छन् । यहाँ केही थप चर्चा गरिन्छ ।

१.	१. पढ् – पढाउ	२. खस् – खसाल्
	३. उघि – उघार्	४. पढ्न लाग् – पढ्न लगाउ

उदाहरणमा 'पढ्' क्रियामा 'आउ' प्रत्यय लागी बनेको 'पढाउ' क्रिया प्रेरणार्थक क्रिया हो । यसमा 'आउ' परसर्गले 'पढ्' र 'पढाउ'बीच सम्बन्ध कायम गराएको छ । यसरी अप्रेरणार्थक क्रिया प्रेरणार्थकमा बदलिनु उत्पादनशीलता हो । प्रेरणार्थक क्रिया 'पढाउ' को 'आउ' भिक्ने बित्तिकै यो अप्रेरणार्थक बन्न पुग्छ । यदि यी दुईमा सम्बन्ध नहुने वा उत्पादनशीलता नभएको भए 'पढाउ'बाट 'आउ' भिक्दा अर्कै अर्थ दिने क्रिया बन्न जान्छ । 'लजाउ' क्रियामा पनि 'आउ' प्रत्यय छ तर 'आउ' प्रत्यय भिक्दा अप्रेरणार्थक क्रिया बन्दैन । आफैमा पनि यसले प्रेरणार्थ दिदैन । प्रेरणार्थक क्रिया

बनाउन आधार पदको रूपमा विधेय वा क्रियामूल नै हुनुपर्छ । 'लाज' नाम पद भएकोले यसबाट प्रेरणार्थक क्रिया बन्दैन ।

उदाहरण १ मा 'खस्' क्रियामा 'आल्' प्रत्यय लागी 'खसाल्' प्रेरणार्थक क्रिया बनेको छ । यस्तै 'उघ्रि'मा 'उघ्' र 'रि' को बीचमा मध्यसर्गका रूपमा 'आ' प्रत्यय लागेर 'उघार्' प्रेरणार्थक क्रिया बनेको छ । 'पढ्न लाग्' एक मिलित क्रिया हो । यसमा आधृत क्रिया 'लाग्'मा 'आउ' प्रत्यय लागी 'पढ्न लगाउ' प्रेरणार्थक क्रिया बनेको छ । हालसम्मको अध्ययनमा यसलाई वाक्यात्मक प्रेरणार्थक भनिएको पाइन्छ र 'पढ्'बाट प्रेरणार्थक 'पढ्न लगाउ' बनाइन्छ । वास्तवमा 'पढ्न लगाउ'को अप्रेरणार्थक रूप 'पढ्न लाग्' हुने हुँदा यसलाई वाक्यात्मक नभनी रूपतात्विकअन्तर्गत नै राखिन्छ ।

३.२.१.२. शब्दतात्विक प्रेरणार्थक क्रिया

अप्रेरणार्थक क्रियालाई विस्थापन गरी प्रेरणार्थक क्रियाको प्रयोग गर्नु शाब्दिक प्रेरणार्थक क्रिया हो । यसमा एउटा क्रियामा केही थपेर घटाएर वा परिवर्तन गरेर अर्को प्रेरणार्थक क्रिया बन्दैन । यस खालको अप्रेरणार्थक क्रियामा कुनै रूपतात्विक सम्बन्ध देखिदैन । केवल आर्थी सम्बन्ध मात्र रहेको हुन्छ । यो अति अव्यवस्थित र उत्पादनशील प्रक्रियाबाट देखाउन नसकिने खालको हुन्छ (कोप्पी, १९६९: १६८) । यसका प्रेरणार्थक रूपमा रहने क्रियाहरू कुनै स्वतः प्रेरणार्थक हुन्छन् भने कुनैमा अर्को क्रियाबाट प्रत्यय लागेर बनेका हुन्छन् । नेपालीमा यस्तो प्रक्रिया कम पाइन्छ ।

२.	१. समात् - पक्राउ	२. लग् - पठाउ
	३. जा - पठाउ	४. हु - बनाउ

यहाँ समात्, लग्, जा, हु अप्रेरणार्थक क्रियाहरू प्रेरणार्थक क्रिया हुँदा पक्राउ, पठाउ, र बनाउ बनेका छन् । यसमा 'पक्राउ' 'पक्र' क्रियाबाट 'बनाउ' 'बन्' क्रियाबाट बनेको प्रेरणार्थक रूप हो भने 'पठाउ' आफै प्रेरणार्थक भएको रूप हो । यसमा अप्रेरणार्थक क्रियाहरूले प्रेरणार्थक क्रियासँग कुनै रूपतात्विक सम्बन्ध राखेका छैनन् । एउटाले अर्कोलाई प्रतिस्थापन गरी उपस्थित भएका छन् । यिनीहरू केवल आर्थिक रूपमा मात्र सम्बन्धित छन् । समात् र पक्राउ दुवैले एकले अर्कोलाई समाउने कार्य व्यापार जनाउँछन् भने जा र पठाउ ले कुनै एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा पुग्ने कार्यव्यापारलाई लिएका छन् । यही नै यिनीहरूको सम्बन्ध हो ।

३.२.२. अर्थका आधारमा

प्रेरणार्थक क्रियामा प्रेरक र प्रेरितबीचको सम्बन्ध नै प्रेरणार्थक हो । यस्तो सम्बन्ध प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष गरी दुई किसिमको हुन्छ । प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष प्रेरणार्थकको फरक नै प्रेरणा र परिणाम (प्रेरक र प्रेरित) बीचको दूरी हो (कोप्पी, १९८९: १७२) । हिन्दी र अन्य भारतीय भाषाहरूमा भनिने प्रथम र द्वितीय प्रेरणार्थकबीच फरक सम्बन्धको रूपमा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष (मध्यस्थतायुक्त) सम्बन्ध देखिन्छ (सिबातानी, २००२: ११) । नेपालीमा पनि प्रथम र द्वितीय दुई किसिमको प्रेरणार्थक क्रिया पाइन्छ ।

३.२.२.१. प्रथम प्रेरणार्थक

शब्दात्मिक तथा रूपतात्मिकमध्ये कुनै एक विधिको प्रयोगले बन्ने प्रेरणार्थक क्रिया प्रथम प्रेरणार्थक हो । यसमा प्रेरक र प्रेरितबीच प्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेको हुन्छ । प्रेरकले सोभै निर्देशन दिई वा प्रेरितलाई सञ्चालन गरी कार्य सम्पादन गराउँछ । यस्ता खालका वाक्यमा दुईवटा घटना मात्र हुन्छन् । दुई घटनामा एउटा प्रेरणा दिनु पर्छ भने अर्को कार्यसम्पादन हुनु पर्छ ।

३. १. सञ्जीवले ललितलाई भुइमा बसाउँछ ।

२. सञ्जीवले ललितलाई भुइमा बस्न लगाउँछ ।

उदाहरण ३का दुवै वाक्यमा सञ्जीवले ललितलाई बस्नको लागी सिधै प्रेरणा प्रदान गरेको छ । यसमा सञ्जीवले प्रेरणा दिनु र ललित बस्नुबीच अर्को घटना आएको छैन ।

३.२.२.२. द्वितीय प्रेरणार्थक

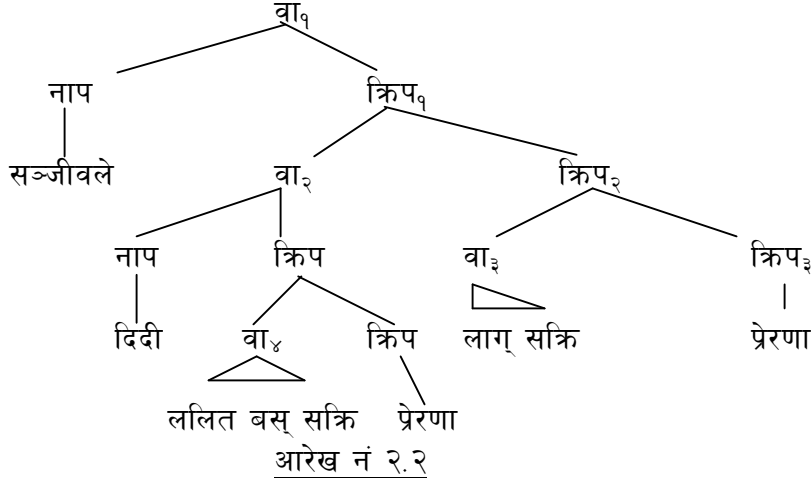
एकपटक प्रेरणार्थक भइसकको क्रियालाई पुनः प्रेरणार्थक बनाउनु द्वितीय प्रेरणार्थक क्रिया हो । यसमा मूल प्रेरक र मूल प्रेरितबीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेको हुन्छ अर्थात् ती दुईबीच कुनै अर्को मध्यस्थताद्वारा सम्बन्ध स्थापित हुन्छ । यस्ता क्रिया आएका वाक्यमा तीनवटा घटना आएका हुन्छन् । मुख्य दुई प्रेरक घटना र प्रेरित घटनाबीच सम्बन्ध स्थापित गर्ने अर्को माध्यम घटना हुन्छ । यसमा दुई प्रेरक र दुई प्रेरित देखिन्छ ।

नेपालीमा मिलित क्रियामा मात्र द्वितीय प्रेरणार्थक बनाउन सकिन्छ । मिलित क्रियामा रहने आधार र आधृत दुवै क्रियालाई प्रेरणार्थक बनाउँदा द्वितीय प्रेरणार्थक हुन्छ ।

४. सञ्जीवले दिदीलाई ललितलाई भुइमा बसाउन लगाउँछ ।

उदाहरण ४मा 'बस्न लाग्' मिलित क्रियामा आधार क्रिया "बस्'मा 'आउ' लागी प्रेरणार्थक क्रिया 'बसाउ' बनेको छ, साथै आधृत क्रिया 'लाग्'मा 'आउ' लागी 'लगाउ' बनाइएको छ । यस्तो

किसिमको प्रेरणार्थक क्रिया द्वितीय प्रेरणार्थक क्रिया हो । यसमा सञ्जीवले दिदीलाई निर्देशन दिनु, दिदीले ललितलाई निर्देशन दिनु र ललित बस्नु तीनवटा घटना रहेका छन् ।

आरेख २.२ले प्रेरणाका दुई तह देखाएको छ । सञ्जीवले दिदीलाई प्रेरणा दिने र दिदीले ललितलाई प्रेरणा दिने काम गरेका छन् । सञ्जीवले ललितलाई सिधै प्रेरणा नदिई दिदीमार्फत दिएकोले यी दुईबीच अप्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेको छ ।

५. आमाले श्यामलाई छोरीलाई घर पठाउन लगाउनुभयो ।

यस वाक्यमा शब्दतात्विक र रूपतात्विक दुई किसिमको प्रेरणार्थक क्रियाबाट द्वितीय प्रेरणार्थक बनेको छ । आधार क्रिया 'जा' को ठाउँमा 'पठाउ' प्रयोग गरी एकपटक शब्दतात्विक प्रेरणार्थक बनाइएको छ र आधृत क्रिया 'लाग्' मा 'आउ' थपी रूपतात्विक 'लगाउ' प्रेरणार्थक बनाइएको छ । प्रेरक आमा र प्रेरित छोरीको बीचमा एउटा घटनामा प्रेरक र एउटा घटनामा प्रेरितको भूमिका निर्वाह गरी श्यामले मध्यस्तता गरेको छ । जसले गर्दा आमा र छोरीमा अप्रत्यक्ष सम्बन्ध रहन गएको छ ।

३.३ प्रेरणार्थक सूचक

प्रेरणा एक अर्थ हो, जुन क्रियामा रहन्छ । कुनै पनि वाक्यको आन्तरिक संरचनामा प्रेरणा अर्थ बुझाउने वाक्य रहेको छ भने त्यो प्रेरणार्थक वाक्य हो । प्रेरणार्थक वाक्यमा प्रेरणार्थक क्रिया रहन्छ । प्रेरणार्थक क्रियामा रहने निश्चित संरचनाले प्रेरणार्थकता बुझाउँछ । प्रेरणार्थकता बुझाउने संरचनालाई प्रेरणार्थक सूचक भनिन्छ । सबै भाषाका प्रेरणार्थक क्रियामा प्रेरणा अर्थ आउन सके पनि वाह्य

संरचनामा यसका सूचकहरू फरक फरक पाइन्छन् । संस्कृतमा प्रेरणार्थक क्रियामा 'णिच्' प्रत्यय हुन्छ (पाणिनि, अष्टाध्यायी "हेतुमति च" ३।१।१६) विभिन्न रूपध्वनि प्रक्रियापछि बाह्य संरचनामा 'अय'को रूपमा उपस्थित हुन्छ । हिन्दीमा प्रेरणार्थक रूप 'आ', 'या', 'वा' लगाएर प्रेरणार्थक क्रिया बन्छ (द्विवेदी, २००३: २७६) अंग्रेजीमा 'टु' लगाएर, 'मेड' तथा 'हाएभ' थपेर र शब्दतात्विक प्रक्रियाबाट प्रेरणार्थक क्रिया निर्माण हुन्छ । टर्की भाषामा प्रेरणार्थक बनाउन कुनै पनि क्रियामा 'ट' र 'दिर्' थप्न सकिन्छ (कोप्पी, १९८९: १७४) । उत्पादक प्रेरणार्थक बनाउन जापानी भाषामा 'साजे' (रूपध्वनि परिवर्तन भई 'आजे' पनि हुने) प्रत्यय र कोरियनमा 'हा टा' सहायक क्रिया प्रयोग गरिन्छ (सिवातानी, १९७९: १७^व) । यस्तै नेवारी भाषामा 'क' (बाह्य संरचनामा विविध रूप 'कि', 'के', 'का', 'काला' हुने) (कंसाकार, १९९०: ९३) र मैथिली भाषामा प्रथम प्रेरणार्थकमा 'आ' र द्वितीय प्रेरणार्थकमा 'वा' (यादव, १९८५: २०३) प्रेरणार्थक सूचक पाइन्छ । नेपाली भाषामा मुख्यतया प्रेरणार्थक संरचनाको रूपमा 'आउ' रूप आएको पाइन्छ । रूपतात्विक प्रेरणार्थकमा 'आउ'ले प्रेरणार्थकताको सूचना दिन्छ । कतिपय अवस्थामा 'आउ' रूपले प्रेरणा अर्थ नदिई अरु नै अर्थ दिएमा क्रिया प्रेरणार्थक बन्दैन । शब्दतात्विक प्रेरणार्थकमा भने प्रेरणा अर्थको कुनै निश्चित सूचक हुँदैन ।

नेपाली प्रेरणार्थक क्रिया हेर्दा रूपतात्विक प्रेरणार्थक क्रियामा आन्तरिक परिवर्तन र सर्गपद्धतिबाट प्रेरणार्थक क्रिया बन्छ । आन्तरिक परिवर्तनबाट प्रेरणार्थक बन्ने क्रियामा प्रेरणा अर्थको रूप छुट्ट्याउन सकिदैन । 'मार्', 'ढाल्', 'खोल्' क्रियाका अप्रेरणार्थक रूप 'मर्', 'ढल्' र 'खुल्' हुन् । यी प्रेरणार्थक क्रियाका रूपहरूमा प्रेरणार्थक रूप क्रमसँग मिलेर नबसेको हुनाले एकाइ र समायोजन पद्धतिबाट छुट्ट्याउन सकिदैन । यसलाई एकाइ प्रक्रिया पद्धतिबाट हेर्दा 'मर्' क्रियामा प्रेरणा अर्थ जोडिई 'मार्', 'ढल्' मा प्रेरणा अर्थ जोडिई 'ढाल्', 'खुल्'मा प्रेरणा अर्थ जोडिई 'खोल्' बनेको पाइन्छ । जहाँ प्रेरणा अर्थले आन्तरिक रूपमा परिवर्तन गराएको छ । यसबाट 'मार्' आदि क्रियामा मूर्त रूपमा वर्णतात्विक सूचक नदेखिए पनि आर्थी सूचक रहेको पाइन्छ ।

सर्ग पद्धतिबाट प्रेरणार्थक बन्ने क्रियामा अप्रेरणार्थक क्रियामा थपिने सर्ग नै प्रेरणार्थकका सूचक हुन् । नेपालीमा परसर्गको रूपमा 'आउ', 'आल्' र मध्यसर्गको रूपमा 'आ' रहेको पाइन्छ ।

६	अप्रेरणार्थक	प्रेरणार्थक
१. खस्	- खस् + आल्	खसाल्
२. बस्	- बस् + आल्	बसाल्
३. उघ्र	- उघ् + आ + र्	उघार्

४. उफ्र	-	उफ् + आ + र्	उफार्
५. पढ्	-	पढ् + आउ	पढाउ
६. दि	-	दि + आउ	दिलाउ
७. खा	-	खा + आउ	खुवाउ

उदाहरण ६ मा अप्रेरणार्थक क्रिया प्रेरणार्थक बन्दा 'आल्' परसर्ग, 'आ' मध्यसर्ग र 'आउ' परसर्ग लगाएको पाइन्छ । 'आउ' परसर्ग लगाउँदा उदाहरण ६.६ मा दिलाउ क्रियामा 'दि' मूलक्रिया, 'आउ' प्रेरणार्थक र एउटा 'ल्' रूप पाइन्छ । यो प्रेरणार्थक नभई 'दि' क्रियामा 'आउ' थपिदा रूपध्वनि प्रक्रियामा आगम भएको हो । यस्तै उदाहरण ६.७मा पनि आकारको उकार भएको छ । यो पनि रूपध्वनिप्रक्रिया हो । यिनमा प्रेरणार्थक सूचक भने 'आउ' नै रहेको हुन्छ ।

मिलित तथा मिश्रित क्रियामा प्रेरणार्थक बनाउँदा क्रियाकर तथा आधृत क्रियामा 'आउ' प्रत्यय लाग्छ । रूपतात्विकका सबै प्रथम प्रेरणार्थक प्रक्रियामा एउटा मात्र प्रेरणार्थक सूचक पाइन्छ ।

कर्मवाच्यात्मक प्रेरणार्थक क्रियामा हेर्दा कर्मवाच्यात्मक सूचकभन्दा अगाडि प्रेरणार्थक सूचक आएको पाइन्छ ।

७	अप्रेरणार्थक		प्रेरणार्थक
१. लेखि	-	लेख् + आउ + इ	लेखाइ
२. गरि	-	गर् + आउ + इ	गराइ
३. धु	-	धु + आउ + इ	धुवाइ / धोवाइ
४. सुनि	-	सुन् + आउ + इ	सुनाइ
५. खोसि	-	खोस्र + आउ + इ	खोसाइ

उदाहरण ७मा कर्मवाच्यात्मक क्रियालाई प्रेरणार्थक बनाउन 'आउ' सर्ग कर्मवाच्यात्मक सूचक 'इ'भन्दा अगाडि आएको छ । प्रेरणार्थक क्रिया बन्ने प्रक्रियामा रूपध्वनि प्रक्रियामा 'उ'को लोप भएको पाइन्छ । यसबाट प्रेरणार्थक सूचक 'आउ' रहे पनि वाट्य संरचनामा प्रेरणार्थक सूचक 'आ' मात्र रहन्छ ।

द्वितीय प्रेरणार्थक क्रियामा प्रेरणार्थक सूचक दुई ठाउँमा आएको पाइन्छ ।

८.	१. खुवाउन लगाउ	२. लेखाउन लगाउ	३. हिडाउन लगाउ
----	----------------	----------------	----------------

यी उदाहरणमा तीनवटै मिलित क्रिया हुन् । तीनवटैमा आधार तथा आधृत दुवै क्रियामा 'आउ' सर्ग लागेको पाइन्छ । यसबाट द्वितीय प्रेरणार्थकमा दुईवटा सूचक आउने देखिन्छ ।

समग्रमा नेपाली प्रेरणार्थक क्रियामा हेर्दा मूल रूपमा 'आउ' रूप रहे पनि बाह्य संरचनामा केही परिवर्तन भएर आएको पाइन्छ । यसका साथै 'आल्' र 'आ' पनि प्रेरणार्थक सूचकका रूपमा आउँछन् । कतिपयमा प्रेरणार्थक सूचक नदेखिए पनि व्युत्पादन प्रक्रियाबाट प्रेरणार्थकता पाइन्छ ।

३.४. प्रेरणार्थक सूचक र अर्थको सम्बन्ध

प्रेरणार्थक एउटा अर्थ पनि हो । यो क्रियामा रहने गर्छ । यसलाई प्रेरणार्थक सूचकले जनाउँछ । सबै ठाउँमा प्रेरणार्थक सूचकको संरचनाले प्रेरणार्थकता जनाउँदैन । प्रायः गरेर 'आउ' संरचना आउने ठाउँमा यस्तो स्थिति देखिन्छ । यसमा विभिन्न आर्थिक पक्षहरूले प्रेरणार्थक हुन दिदैनन् । अप्रेरणार्थक वाक्यलाई प्रेरणार्थक बनाउँदा क्रियामा संरचना थपिने मात्र नभई प्रेरणार्थ पनि थपिने गर्छ । जसले गर्दा यसको आर्थी अभिलक्षणमा फरक पर्छ, जस्तै –

९.	खा	<table border="1" style="border-collapse: collapse; width: 100px; height: 100px;"> <tr><td style="padding: 5px;">+मुक्ति</td></tr> <tr><td style="padding: 5px;">+सकर्मक</td></tr> <tr><td style="padding: 5px;">+सजीव कर्ता</td></tr> <tr><td style="padding: 5px;">+प्रेरणा</td></tr> </table>	+मुक्ति	+सकर्मक	+सजीव कर्ता	+प्रेरणा	खुवाउ	<table border="1" style="border-collapse: collapse; width: 100px; height: 100px;"> <tr><td style="padding: 5px;">+मुक्ति</td></tr> <tr><td style="padding: 5px;">+द्विकर्मक</td></tr> <tr><td style="padding: 5px;">+सजीव कर्ता</td></tr> <tr><td style="padding: 5px;">-प्रेरणा</td></tr> </table>	+मुक्ति	+द्विकर्मक	+सजीव कर्ता	-प्रेरणा
+मुक्ति												
+सकर्मक												
+सजीव कर्ता												
+प्रेरणा												
+मुक्ति												
+द्विकर्मक												
+सजीव कर्ता												
-प्रेरणा												

यसरी यी दुई क्रियाको आर्थी अभिलक्षण हेर्दा यिनको प्रेरणार्थ तथा व्याकरणिक अर्थमा भिन्नता पाइन्छ । प्रेरणार्थक क्रियामा रहने व्याकरणिक अर्थले कारकीय अर्थसमेत निर्धारण गर्छ । यसैगरी प्रेरणार्थक सूचकले प्रेरणार्थ दिने नदिने भन्ने कुरा प्रसङ्गार्थ र प्रेरणार्थक लिन नलिन भन्ने कुरा सहचार्यात्मक अर्थले निर्धारण गर्छ ।

३.४.१. प्रेरणार्थक सूचक र प्रसङ्गार्थ

भाषिक एकाइको प्रयोगको स्थान, समय र त्यहाँ भइरहेका अरू घटना तथा त्यहाँको अवस्थाबाट प्राप्त हुने अर्थ उक्त भाषिक एकाइको प्रसङ्गार्थ हो (यादव, २०५९:२७७) 'आउ' प्रत्यय लागेको क्रियापदले पनि प्रसङ्गानुसार कुनै अर्थमा प्रेरणा अर्थ दिन्छ भने कुनै अवस्थामा प्रेरणा अर्थ नदिई अर्कै अर्थ दिन पुग्छ ।

१०. १. घर गएको रामलाई श्यामले बोलाउँछ ।

२ कुकुरको प्रसङ्गको कथा भनेर गोठालाले धेरै समयदेखि नबोलेकी राजकुमारीलाई बोलाउँछ ।

३. केटाकेटीहरू जुनेली रातमा रमाउँछन् ।

४. निराश भई बसेको श्यामलाई कृष्णले कथा सुनाई रमाउँछ ।

उदाहरण १०को १ र २मा दुवै वाक्यमा बोलाउँछ क्रियापद रहेको छ । जसमा बोल् क्रियामा प्रेरणार्थक सूचक 'आउ' लागेको छ । यी दुईमध्ये पहिलो वाक्यमा रामले श्यामलाई बोल्ने कार्यप्रति प्रेरित गरेको नभई श्यामलाई बोलाउने काम गरेको छ । यसकारण पहिलो वाक्यको बोलाउँछ क्रियामा प्रेरणार्थक सूचक 'आउ' रहे पनि यसमा प्रेरणा आएको छैन । दोस्रो वाक्यमा भने गोठालाले राजकुमारीलाई बोल्ने कामप्रति प्रेरित गरेको छ र राजकुमारी बोलेकी छ । यसबाट २ वाक्यको बोलाउँछ क्रिया प्रेरणार्थक बन्न पुगेको छ । यसरी यी दुई वाक्यमा बोलाउ क्रिया प्रेरणार्थक हुने नहुनेमा प्रेरणार्थक सूचक मात्र नभई प्रसङ्ग निर्धारक बन्न पुगेको छ । पहिलो वाक्यमा बोल्ने काम सम्पादन गर्ने प्रसङ्ग छ भने दोस्रो वाक्यमा बोल्ने काम सम्पादन गराउने वा बोल्ने काममा प्रेरणा दिने प्रसङ्ग रहेको छ । यसैगरी उदाहरण १०को वाक्य ३ र ४मा पनि 'रमाउँछ' क्रियामा प्रेरणार्थक सूचक 'आउ' रहेको छ । जसमा पहिलो वाक्यमा केटाकेटीहरूले रमाउने काम पूरा गर्ने प्रसङ्ग छ भने दोस्रो वाक्यमा श्यामलाई रमाउनको लागि कृष्णले प्रेरित गरेको प्रसङ्ग रहेको छ । यसरी प्रेरणार्थकता सूचकमा मात्र निर्भर नरही प्रसङ्गमा पनि निर्भर रहने गर्दछ ।

३.४.२ प्रेरणार्थक सूचक र सहचर्यात्मक अर्थ

भाषामा शब्दहरूले एकथरी शब्दहरूसँग आउने र अर्काथरीसँग आउन नसक्ने प्रवृत्ति देखाउँछन् । यसरी वाक्यमा सँगसँगै आउन नसक्ने स्थिति नै सहचर्य हुन नसक्ने स्थिति हो । सहचर्य हुनसक्ने पदहरूबीचको सम्बन्धलाई सहचर्यको सम्बन्ध भनिन्छ (यादव, २०५९: २७४) प्रेरणार्थक सूचक 'आउ'ले पनि यस्तै सम्बन्ध राख्छ । यसकारण सबै क्रियासँग यसको प्रयोग हुन सक्दैन । फलस्वरूप ती क्रियाहरू प्रेरणार्थक बन्न सक्दैनन्, जस्तै –

११. १ बास् * बासाउ / बसाउ

 १ गर्ज * गर्जाउ

उदाहरण ११मा 'बास्' क्रियाले 'आउ' लिदा 'बासाउ/बसाउ' बने पनि 'आउ' संरचकले 'बास्'सँग सहचर्यात्मक सम्बन्ध राख्न नसकेकाले यसले कुनै किसिमको अर्थ दिन सकेको छैन । यस्तै 'गर्ज'मा 'आउ' लागेर 'गर्जाउ' बने पनि अर्थ दिन सकेको छैन ।

३.५. निष्कर्ष

प्रेरक र प्रेरित दुई घटना हुने प्रेरणार्थक क्रिया नेपालीमा प्रायः रूपतात्विक माध्यमबाट अभिव्यक्त हुन्छ । यसलाई प्रथम र द्वितीय गरी दुई प्रकारले वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । प्रेरणार्थक सूचकमा आन्तरिक स्वर परिवर्तन र 'आ' मध्यसर्ग, 'आल्' र 'आउ' परसर्ग पर्दछन् । अन्य क्रियामा भन्दा प्रेरणार्थ सूचक आएको क्रियामा प्रेरणार्थ थपिन्छ साथै कर्म लिने क्षमता पनि बढी रहेको हुन्छ । प्रेरणार्थक सूचकहरूले सबै ठाउँमा प्रेरणार्थ दिदैनन् । प्रसङ्ग तथा क्रियाले लिने सहचर्यात्मक अवस्थाले यसमा प्रभाव पार्छ ।

अध्याय – चार

४. प्रेरणार्थक क्रिया र वाक्य

प्रेरणार्थक क्रियायुक्त वाक्य प्रेरणार्थक वाक्य हो । वाक्यको अध्ययन तथा विश्लेषण गर्ने क्रममा विभिन्न पद्धति तथा सिद्धान्त पाइन्छ । यहाँ चम्स्कीको रूपान्तरण व्याकरण तथा उत्पादक अर्थविज्ञानको अवधारणालाई लिएर प्रेरणार्थक वाक्यको विश्लेषण गरिन्छ । वाक्यको संरचना क्रियामा निर्भर गर्दछ । प्रेरणार्थक क्रियाले लिने वाक्यात्मक संरचना र अप्रेरणार्थक र प्रेरणार्थक वाक्यको संरचनामा हुने फरकको पनि यसमा अध्ययन गरिन्छ ।

४.१. उत्पादक अर्थविज्ञानको दृष्टिकोणअनुसार

४.१.१. उत्पादक अर्थविज्ञानको दृष्टिकोण

ह्यारिस, चम्स्की, लिज, क्लिमा, पोस्टल आदिले विकसित गरेको रूपान्तरण व्याकरणबाटै उत्पादक अर्थविज्ञान आएको हो । पोस्टल, फिलमोर, रस, मकाले, ब्याच, आर लाकफ, पर्टमुलर, जिरोज लाकफ र अन्यले रूपान्तरण व्याकरणको अनुसन्धान विधिलाई अगाडि बढाउँदै लैजाने क्रममा उत्पादक अर्थविज्ञान आउन पुगेको हो (लाकफ, १९७४: २३२) । यिनीहरूले वाक्यमा अर्थले केन्द्रीय भूमिका खेलेको हुन्छ र वाक्य र अर्थलाई रूपान्तरण तथा व्युत्पादनको संरचनामा छुट्ट्याउन नसकिने बताएका छन् । उत्पादक अर्थविज्ञानको 'उत्पादक' पदले पूर्ण र स्पष्ट अर्थ दिन्छ । आर्थिक प्रतिनिधित्व तथा बाह्य संरचनाको व्याख्या गर्न उत्पादक अर्थविज्ञानको आवश्यकता छ (लाकफ, १९७४: २३२) । रूपान्तरण व्याकरणमा भै यसमा पनि आन्तरिक संरचना रूपान्तरण नियम र बाह्य संरचना हुन्छ ।

काट्ज र पोस्टलको अवधारणाले आन्तरिक संरचनामा उच्च अमूर्तता ल्याउन पुग्यो । जब व्याकरणिक संरचना अमूर्त हुन्छन् तब सिद्धान्तमा अमूर्तताको श्रेणीले आन्तरिक संरचना र बाह्य संरचनाको दूरीको पहिचान गर्छ । उत्पादक अर्थविज्ञानले आन्तरिक संरचना र आर्थी व्याख्याको सामिप्यता देखाउँछ । अन्तः संरचनाको यही परिधिमा रहेर धेरै भाषावैज्ञानिकले यसलाई अमूर्ततातिर लगेका छन् । (न्युमेयर, १९८६: ८५)

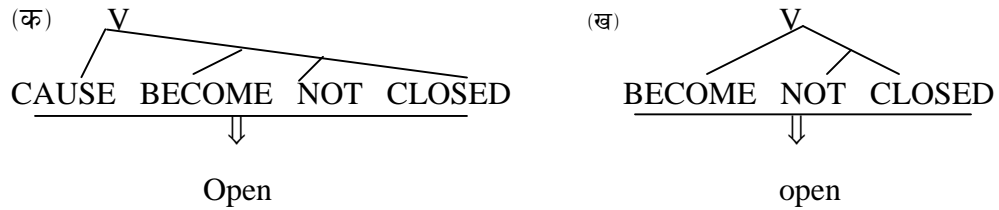
उत्पादक अर्थविज्ञानले विस्तार विस्तार व्याकरणिक कोटिहरूलाई घटाउँदै लगेको पाइन्छ । यसले अमूर्त वाक्यमा विशेषण, परसर्ग, सहायक क्रिया, नकरात्कता आदि सबै व्याकरणिक कोटिलाई क्रियाकै रूपमा लिएका छन् । जसलाई एक एक वाक्यका रूपमा लिइन्छ । (न्युमेयर, १९८६: ८५) यी

सबै कुरा अन्तः संरचनाले देखाउँछ । break मा प्रेरणा + केही हुनु + घट्नु + फुट्नु अर्थ रहन्छ । यी सबैका एक एक वाक्य हुन्छन् र सबैमा रूपान्तरण नियम लागी break बन्दछ । कार्ट र फोडरको प्रायोजन नियमको धारणाले वाक्यमा देखिने सबै सन्दिग्धार्थकको प्रतिनिधित्व आन्तरिक संरचनाबाटै हुने देखाउँछ ।

प्रेरणा एउटा अर्थ हो । यो क्रियापदमा रहन्छ । प्रेरणार्थक क्रियापद तथा यसले लिने वाक्यात्मक संरचनाको अध्ययनमा उत्पादक अर्थविज्ञान उपयोगी हुन्छ । उत्पादक अर्थविज्ञानले प्रेरणार्थक वाक्य र यसको विपरीत अप्रेरणार्थक वाक्यबीचको अन्योन्याश्रित सम्बन्धको जाँच गर्दछ । साथै यसले शाब्दिक र यसको विपरीत उत्पादक प्रेरणार्थक वाक्यबीचको तुल्यार्थकता वा परिधीय सम्बन्धको जाँच गर्छ । (सिवातानी, १९७६: ४^थ) यी दुवै सम्बन्धलाई आन्तरिक संरचनाबाट हेर्न सकिन्छ । आन्तरिक संरचनाबाट बाह्य संरचना बन्न विधेय उत्थापन नियम र शब्द प्रवेशन/शाब्दीकरण गरी दुई रूपान्तरण नियमले माध्यमको काम गर्दछ (सिवातानी, १९७६: ५-६^थ) ।

४.१.१.१. विधेय उत्थापन नियम

तल्लो तहमा रहेको वाक्यको विधेय उपल्लो तहमा आउनुलाई विधेय उत्थापन भनिन्छ । एकभन्दा बढी तहमा रहेका वाक्यका विधेयहरू उपल्लो तहमा ल्याउने काम विधेय उत्थापन नियमले गर्छ । यसरी विधेय उत्थापन नियम लागेपछि सबै वाक्यका विधेयका रूपहरू एउटै तहमा आइपुग्छन् । अंग्रेजीमा open क्रियाको आन्तरिक संरचनामा CAUSE, BECOME, NOT, र CLOSED जस्तै विधेयहरू क्रमैसँग तल्लो तहमा रहेका हुन्छन् । यिनीहरूलाई विधेय उत्थापन नियमले एउटै तहमा ल्याउँछ । उत्थापन भइसकेपछिको अवस्था यस्तो हुन्छ –

आरेख नं ४.१

४.१.१.२. शाब्दीकरण नियम

विधेय उत्थापन नियमद्वारा एउटै तहमा ल्याइएका विभिन्न शब्दसमूह न रूपलाई एकै ठाउँमा एउटै विधेय रूप बनाउने नियम शाब्दीकरण नियम हो । माथिको आरेखमा CAUSE, BECOME,

NOT, र CLOSED लाई एउटै विधेय Open ले प्रतिनिधित्व गरी प्रेरणार्थक क्रिया बनेको छ । यस्तै दोस्रो आरेखमा BECOME, NOT, र CLOSED लाई Open ले प्रतिनिधित्व गरेको छ । यसमा प्रेरणार्थक रहेको छैन ।

आरेख (क) मा आन्तरिक संरचनामा प्रेरणा पनि एउटै तहमा छ तर (ख)मा प्रेरणार्थक छैन । यसबाट प्रेरणार्थक र अप्रेरणार्थकबीचको सम्बन्ध देखिन्छ । यसैगरी विधेय उत्पादन नियम ऐच्छिक भएकोले प्रेरणाको तहमा तल्लो तह उत्पादन नहुँदा उत्पादक प्रेरणार्थक बन्दछ भने सबै एकै तहमा आई शाब्दीकरण हुँदा शाब्दिक प्रेरणार्थक बन्दछ । यसबाट दुईबीच तुल्यार्थ सम्बन्ध हुने देखिन्छ ।

उत्पादक अर्थविज्ञानले उत्पादक र शाब्दिक प्रेरणार्थकबीच तुल्यार्थक र अन्योन्याश्रित सम्बन्ध देखाए पनि उत्पादक अर्थविज्ञानले अन्य विवादित तर्कहरू देखाएको छ । केही विवादहरू उत्पादक अर्थविज्ञानले शाब्दिक प्रेरणार्थकको परीक्षण गर्ने क्रममा लाकफ(१९६५)ले विकसित गरेका हुन् (सिबातानी, १९७६: ८^ख) ।

- सकर्मक र अकर्मक क्रियाबाट प्रेरणार्थक क्रियामा रूपान्तरण गर्दा विशेषणको प्रयोगले सन्दिग्धार्थकता देखिन्छ । यसमा पहिलो र दोस्रो पढाइमा छुट्टाछुट्टै अर्थ निस्कन्छ ।

- वाक्यको सार्वनामीकरण गर्दा सन्दिग्धार्थकता देखिन्छ ।

- क्रियाविशेषणको प्रयोगले सन्दिग्धार्थकता देखिन्छ । यसमा मकालेले तीन पढाइमा देखिने तीन अर्थलाई देखाएका छन् (सिबातानी, १९७६: १०^ख)

प्रेरणार्थकको अध्ययन गर्ने क्रममा सिबातानी(१९७६^ख)ले जापानी भाषामा उत्पादक प्रेरणार्थकमा सन्दिग्धार्थकता प्रस्तुत हुने देखाएका छन् । यसैमा उनले आत्मवाचीकरण, क्रियाविशेषणको प्रयोग, सार्वनामीकरण, 'त्यसै गर्'/'त्यसो गर्' द्वारा प्रतिस्थापन नियमको प्रयोग गरेका छन् ।

प्रेरणार्थक वाक्यको सन्दिग्धार्थकताको अध्ययनमा यी सबै उपकरणको प्रयोग गर्न सकिन्छ । भाषाअनुसार प्रेरणार्थक संरचना फरक हुने हुनाले वाक्यात्मक संरचनामा आउने विभिन्न कोटिको उपस्थितिअनुसार अर्थ फरक रहने गर्छ ।

४.१.२. प्रेरणार्थक वाक्यको आन्तरिक संरचना

उत्पादक अर्थविज्ञानले अर्थलाई उत्पादक मान्दछ । प्रेरणा पनि एउटा अर्थ हो र यो पनि उत्पादकको रूपमा आउन सक्छ । यस कुरालाई आन्तरिक संरचनामा देखाइन्छ । प्रेरणार्थक वाक्यमा दुई भिन्न घटनाका दुई भिन्न वाक्य हुन्छन् । एउटा बाह्य वाक्य हो भने अर्को अन्तर्निहित रूपमा

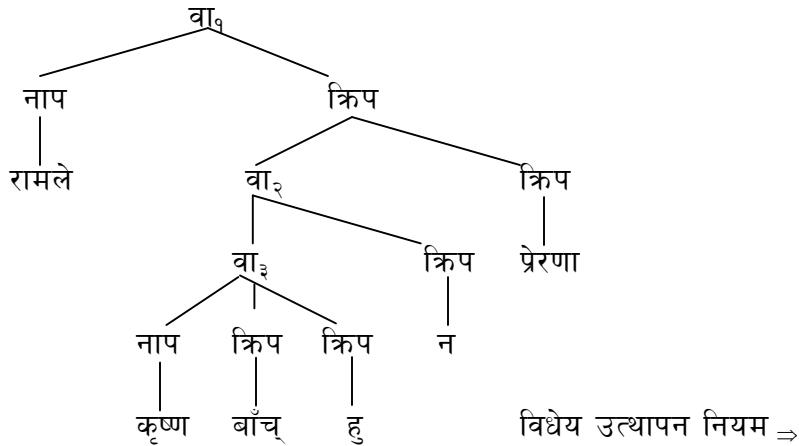
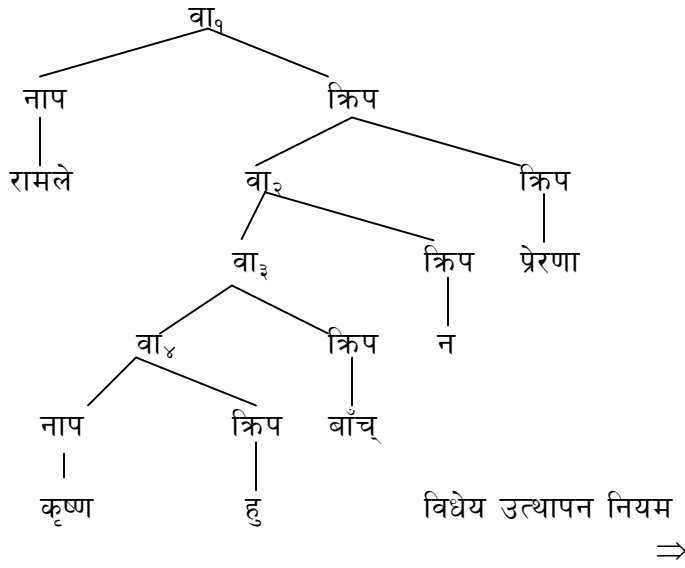
आएको हुन्छ । यसलाई आन्तरिक संरचनामा देखाउन सकिन्छ । प्रेरणार्थक क्रियाको प्रकृतिअनुसार प्रेरणार्थक क्रियाले लिने आन्तरिक संरचनामा फरक पर्न सक्छ ।

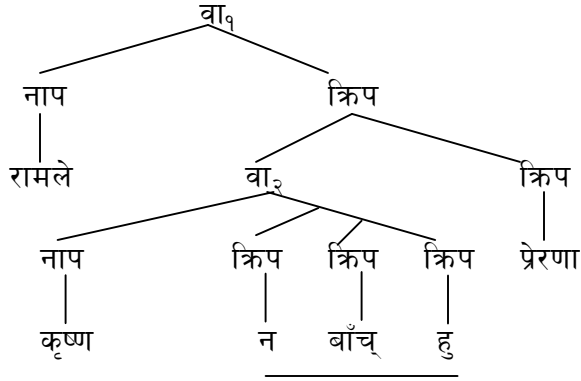
४.१.२.१. आन्तरिक परिवर्तनबाट बन्ने प्रेक्रिले लिने वाक्यात्मक संरचना

नेपालीमा आन्तरिक परिवर्तनबाट बन्ने प्रेरणार्थक क्रियाहरू उत्पादनशील हुन्छन् । यिनीहरूलाई निश्चित नियमबाट बनाउन सकिन्छ । यसमा 'मार्', 'ढाल्', 'खोल्' जस्ता क्रिया पर्दछन् ।

१. रामले कृष्णलाई मार्छ ।
२. केशवले मैनावती बाल्छ ।

वाक्य १.१ लाई आन्तरिक संरचनामा हेर्दा -

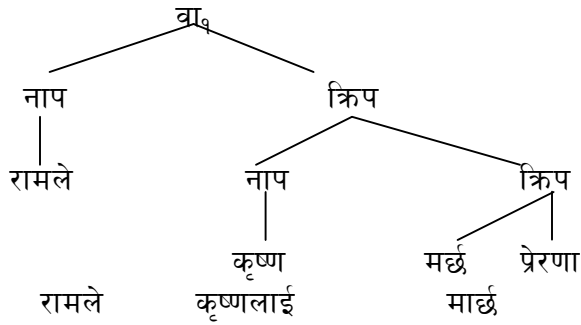

⇓ शाब्दीकरण नियम
मर्छ

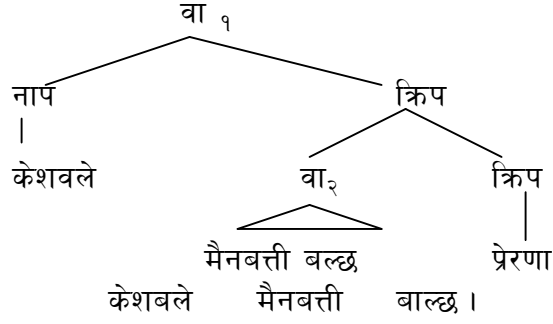
विधेय उत्थापन नियम

⇒

आरेख नं ४.२

आरेख ४.२मा उत्पादक अर्थविज्ञानअनुसार उदाहरण १.१ को वाक्यको आन्तरिक संरचना र बाह्य संरचना बन्ने प्रक्रिया देखाइएको छ । यसमा 'मर्' क्रियामा 'हुनु', 'न', 'बाँच्' जस्ता भिन्नाभिन्नै क्रियाहरू वाक्यका रूपमा रहेका छन् र विधेय उत्थापन नियमले एकीकृत गरी शाब्दीकरण नियमले 'मर्' बनेको छ । 'मर्' क्रियालाई पुनः विधेय उत्थापन नियमले बाह्य वाक्यमा ल्याई 'मर्'मा प्रेरणार्थ मिलाई 'मार्' क्रिया बनेको छ । यस प्रक्रियामा हेर्दा शाब्दीकरण नियमले 'मर्' क्रिया बनाएपछिको अवस्था हेर्दा रामले प्रेरणा दिनु र कृष्ण मर्नु दुई वाक्य भएको पाइन्छ । रामले प्रेरणा दिनु बाह्य वाक्य हो भने कृष्ण मर्नु अन्तर्निहित वाक्य हो । उत्पादक अर्थविज्ञानमा नाप क्रिपवाहेकका अन्य उपकोटिहरू परसर्ग, सहायक क्रिया, विशेषण पदावली देखिदैनन् । सबै कोटिहरू वाक्य तथा क्रिया पदावलीका रूपमा रहन्छन् । आरेख ४.२ मा सकि 'हुनु'का रूपमा वाक्यमै रहेको छ ।

आरेख ४.३

आरेख ४.३ ले 'केशवले मैनवती बाल्छ' क्रियाको आन्तरिक संरचना देखाएको छ। यसमा दुई वाक्य रहेका छन्। एउटा वाक्य (वा_१) प्रमुख वाक्यको रूपमा रहेको छ। दोस्रो वाक्य वाक्य_१ कै क्रिपद्वारा अधीनस्थ भएर अन्तर्निहित रूपमा आएको छ। सर्वप्रथम प्रमुख वाक्यले जनाउने अर्थात् प्रेरणा दिने काम गरिन्छ। अन्तर्निहित वाक्यले जनाउने काम प्रमुख वाक्यको कार्य भएपछि सम्पादन हुन्छ। केशवले मैनवती बाल्छा निम्ति सलाइ वा लाइटर बाल्नु तथा त्यसलाई मैनवतीको समीप पुऱ्याउने कामलाई प्रमुख वाक्य वा प्रेरणा शीर्ष भएको वाक्यले जनाउँछ। प्रमुख वाक्यको असर स्वरूप अन्तर्निहित वाक्यले जनाउने मैनवती बल्ने काम सम्पन्न भएको छ। प्रमुख र अन्तर्निहित दुवै वाक्यको कामबीचको दूरी आन्तरिक परिवर्तनबाट प्रेरणार्थक बन्ने क्रियामा अत्यन्त कम हुन्छ। सर्गबाट प्रेरणार्थक क्रिया बन्ने वाक्यमा भने दुई वाक्यको कार्यबीचको दूरी लामो वा बढी पनि रहन सक्छ।

आरेख ४.३ मा आन्तरिक संरचनामा रहेको 'मैनवती बाल्छ' वाक्य बाह्य संरचनामा आउँदा विधेय उत्थापन भई प्रेरणार्थकसँग मिल्न पुग्छ र प्रेरणार्थक वाक्य बन्न पुग्छ। विधेय उत्थापनबाट बाह्य वाक्य बन्ने हुँदा बाह्य रूपमा दुई वाक्य भएको देखिदैन र स्थूल अर्थमा पनि सामान्य घटना जस्तो देखिन्छ। माथिको अध्ययनले एउटा घटना नभई दुई घटना मिली प्रेरणार्थक वाक्य बन्दछन् र यसमा एउटा वाक्य अन्तर्निहित रूपमा रहन्छ, भन्ने देखाउँछ।

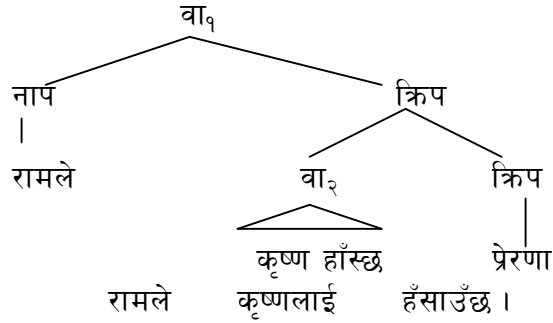
सबै वाक्यको आन्तरिक संरचनालाई 'रामले कृष्णलाई मार्छ' वाक्यलाई भै देखाउन सकिन्छ। यहाँ सबै वाक्यतर्फ नगई प्रेरणार्थक वाक्यको अन्तर्निहित वाक्यको अध्ययन गर्न खोजिएकोले छोटो रूपमा प्रस्तुत गरिएको हो। यसपछिका अन्य वाक्यलाई पनि यसै गरी प्रस्तुत गरिन्छ।

४.१.२.२. सर्ग पद्धतिबाट बन्ने प्रेक्रिले लिने वाक्यात्मक संरचना

सर्गपद्धतिमा सामान्य, मिश्रित तथा मिलित क्रियाबाट प्रेरणार्थक क्रिया बन्छ । यसमा पनि आन्तरिक परिवर्तनबाट प्रेक्रि बन्ने क्रियामा जस्तै आन्तरिक संरचनामा दुई घटना तथा वाक्य देखिन्छ, जस्तै –

२. रामले कृष्णलाई हँसाउँछ ।

यस वाक्यलाई आरेखमा हेर्दा –

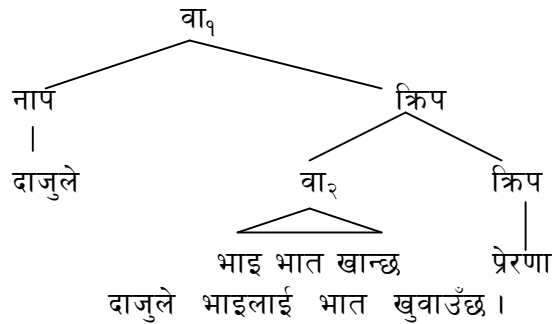

आरेख नं ४.४

आरेख ४.४ ले 'रामले कृष्णलाई हँसाउँछ' वाक्यभित्र दुईवटा वाक्य रहेको देखाउँछ । यसमा एउटा प्रेरणा दिने मुख्य वाक्य रहेको छ । जसमा 'रामले वा२ प्रेरणा' पर्दछ । यसको अर्थ रामले वा२को कार्य गर्न प्रेरित गर्ने वा उक्साउने गर्छ भन्ने सङ्केत गर्छ । यसले कृष्ण हाँस्नको लागि कुनै कार्य गर्छ भन्ने बुझिन्छ । यसको परिणाम स्वरूप अर्को काम भएको छ जसमा कृष्णले हाँस्ने काम गरेको छ । यसप्रकार 'कृष्ण हाँस्छ' वाक्य अन्तर्निहित भएको छ । यो वाक्य वा१ को क्रिपबाट अधीनस्थ भएको छ ।

३. दाजुले भाइलाई भात खुवाउँछ ।

यस वाक्यलाई आरेखमा हेर्दा –

आरेख नं ४.५

आरेख ४.५ मा वाक्को क्रिपवाट वा२ अधीनस्थ भएको छ । यसमा मुख्य वाक्यको रूपमा प्रेरक कर्ता दाजुले प्रेरणा दिएको छ भने 'भाइ भात खान्छ' वाक्य यसैमा अन्तर्निहित भएको छ । अन्तर्निहित वाक्यमा प्रेरित कर्ता भाइले भात खाने काम गरेको छ । भाइले भातलाई मुखमा चबाउँदै निल्ने काम गर्छ । यो कामलाई सघाउन वा प्रेरणा दिन दाइ आएको छ । यसमा दाइले भाइलाई भात खुवाउनका निम्ति भात ल्याएर उसको नजिक लगेर ठिक्क पारिदिन सक्छ । भाइले खान नसक्ने अवस्था छ भने उसको मुखमै लगेर राखिदिने काम गर्न सक्छ । यसमा दाजुको प्रयासले मात्र भाइले भात खाने काम पूरा नगर्न सक्छ । खाने नखाने कुरामा भाइको पनि नियन्त्रण हुन्छ । यसैगरी अरू वाक्यमा पनि यस्तै अन्तर्निहित वाक्य प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

४. १. रामले रूमाल सुकाउँछ ।
 २. हरिले पुस्तक टेबुलबाट खसाल्यो ।
 ३. केशवले मधुवाट श्यामलाई कलम दियो ।
 ४. आमाले मलाई भगवानको दर्शन गराउनु भयो
- उदाहरण ४ का वाक्यहरूलाई आन्तरिक संरचनामा हेर्न सकिन्छ ।
१. [(रामले)_{नाप} [(रूमाल सुक्छ)_{वा२} प्रेरणा]_{क्रिप}]_{वा१}
 १. [(हरिले)_{नाप} [(पुस्तक टेबुलबाट खस्यो)_{वा२} प्रेरणा]_{क्रिप}]_{वा१}
 १. [(केशवले)_{नाप} [(मधुले श्यामलाई कलम दियो)_{वा२} प्रेरणा]_{क्रिप}]_{वा१}
 १. [(आमाले)_{नाप} [(मैले भगवानको दर्शन गरें)_{वा२} प्रेरणा]_{क्रिप}]_{वा१}

उदाहरण ४का वाक्यहरूमा क्रियापदावलीभिन्न वा२ रहेका छन् । क्रमशः रूमाल सुक्छ, पुस्तक टेबुलबाट खस्यो, मधुले श्यामलाई कलम दियो, मैले भगवानको दर्शन गरे वाक्यहरू अन्तर्निहित वाक्य हुन् । यी अन्तर्निहित वाक्यको कार्यव्यापार सम्पन्न गराउने काम वा१मा रहेको नापले गर्दछ । यसरी हेर्दा प्रेरणार्थक वाक्यमा अन्तर्निहित वाक्यमा रहेको कामलाई वा१मा रहने अन्य संरचनाले पूरा गर्ने गर्दछन् । वा२का घटनाहरू वा१का अरू संरचनाका कार्य असर र परिणाम स्वरूप आएका हुन् । वा२का क्रियापदावली विधेय उत्थापन नियमले उपल्लो तहमा गएपछि बाह्य संरचनाको वाक्य बन्छ । बाह्य संरचनामा अन्तर्निहित (अमूर्त) वाक्य स्पष्ट देखिदैन ।

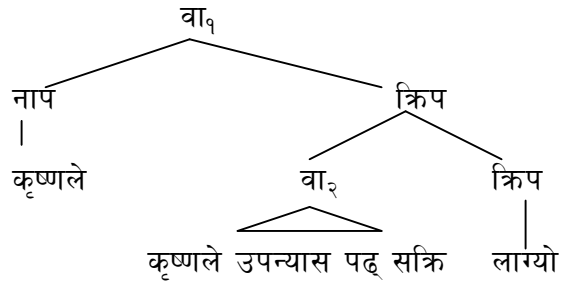
मिलित क्रियामा आधृत तथा आधार क्रियामा प्रेरणार्थक प्रत्यय 'आउ' लगाई प्रेरणार्थक क्रिया बनाइन्छ । आधृत तथा आधारलाई प्रेक्रि बनाउँदा यिनीहरूको आन्तरिक संरचना बेग्लै किसिमको हुन्छ । यस्तै द्वितीय प्रेरणार्थक बनाउँदा दुई तहमा प्रेरणा आउँछ ।

५. १ कृष्णले उपन्यास पढ्न लाग्यो ।

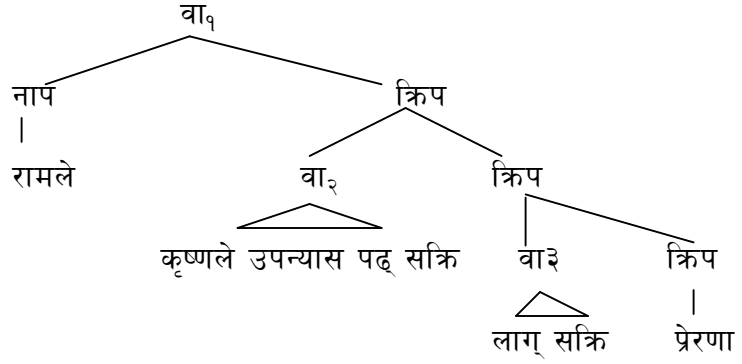
२. रामले कृष्णलाई उपन्यास पढ्न लगायो ।
३. रामले कृष्णलाई उपन्यास पढाउन लाग्यो ।
४. हरिले रामबाट कृष्णलाई उपन्यास पढाउन लगायो ।

उदाहरण ५का चारवटा वाक्यमा पहिलो वाक्य अप्रेरणार्थक छ । दोस्रोमा आधृत र तेस्रोमा आधार क्रिया प्रेरणार्थकका रूपमा आएका छन् । चौथो वाक्यमा आधार र आधृत दुवै प्रेरणार्थक भई द्वितीय प्रेरणार्थक बनेको छ । यी वाक्यको आन्तरिक संरचनालाई आरेखमा हेर्न सकिन्छ ।

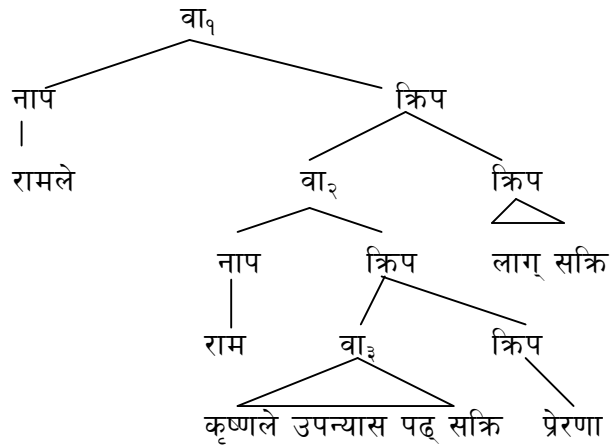
१

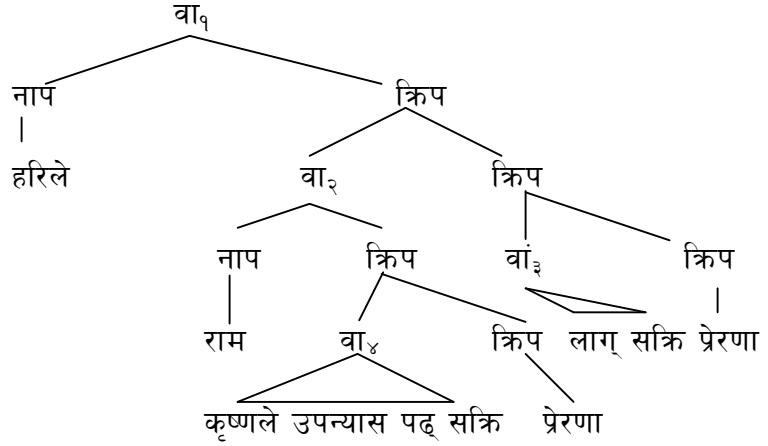
२.

३

४.

आरेख नं ४.६

आरेख ४.६को १मा अप्रेरणार्थक मिलित क्रिया 'पढ् लाग्' रहेको छ । यसमा 'पढ्नु' र 'लाग्नु' दुई क्रिया रहेकोले दुई वाक्य रहेको पाइन्छ । जसमा 'लाग्नु' क्रियायुक्त वाक्य बाह्य वाक्यको क्रियाको रूपमा रहेको छ र यसले आरम्भ गर्नु भन्ने अर्थ दिन्छ । अन्तर्निहित वाक्यमा उपन्यास पढ्ने काम भएको छ । दुवै वाक्यको कार्य एउटै कर्ता कृष्णले सम्पादन गरेको छ । प्रेरणार्थक वाक्यमा बाह्य र अन्तर्निहित दुई वाक्य हुन्छन् । यस वाक्यमा दुई वाक्य रहे पनि प्रेरणार्थक वाक्य नरहेकोले यो वाक्य प्रेरणार्थक हुन सकेको छैन ।

आरेख ४.६को २मा दुईवटा अन्तर्निहित र एउटा बाह्य गरी तीन वाक्य देखिएका छन् । जसमा वा२ वा४को क्रिपबाट अधीनस्थ छ भने वा३ वा४कै अर्को क्रिपबाट अधीनस्थ छ । वाक्य१मा राम कर्ता छ र क्रियाको रूपमा प्रेरणा आएको छ । यसले राम प्रेरकको रूपमा रहेको देखाउँछ । वाक्य३को 'लाग्' क्रियाले कार्य आरम्भ गरेको नभई कार्यको लागि निर्देशन गरेको अर्थ दिन्छ । यसको कर्ताको रूपमा पनि राम नै रहेको छ । यसबाट रामले प्रेरणा दिन निर्देशन गरेको बुझिन्छ । वाक्य२मा 'कृष्णले उपन्यास पढ् सक्ति' रहेको छ । यसले कृष्णले पढ्ने काम गर्ने अर्थ दिन्छ । 'राम' प्रेरक कर्ता र 'कृष्ण' प्रेरित कर्ताको रूपमा रहेका छन् ।

आरेख ४.६को ३मा पनि दुईवटा अन्तर्निहित र एउटा बाह्य गरी तीन वाक्य रहेका छन् । वाक्य२ वा४को क्रिपबाट र वा३ वा२को क्रिपबाट अधीनस्थ भएर रहेका छन् । प्रेरणार्थक बाह्य वाक्यमा नभई अन्तर्निहित वाक्यमा रहेको छ । बाह्य वाक्यमा 'राम' कर्ताको रूपमा र 'लाग्' क्रियाका रूपमा रहेका छन् । यसले अन्तर्निहित वाक्य३को कार्य सुरु भएको जनाउँछ । वा२मा पनि कर्ताको रूपमा 'राम' नै रहेको छ र क्रियाको रूपमा प्रेरणा रहेको छ । यसले वा३को कार्यको लागि प्रेरणा

दिएको जनाउँछ । वा_१ र वा_२ले रामले प्रेरणा दिन सुरु गरेको अर्थ दिन्छन् । वा_३मा 'कृष्णले उपन्यास पढ् सक्ति' रहेको छ । यसमा 'राम' प्रेरक र 'कृष्ण' प्रेरितका रूपमा रहेका छन् ।

आरेख ४.६को ४मा प्रेरणार्थसँग सम्बन्धित चारवटा वाक्य रहेका छन् । वा_२ वा_१को क्रिपवाट, वा_३ वा_१कै क्रिपवाट अधीनस्थ क्रिपवाट, वा_४ वा_१को क्रिपवाट अधीनस्थ भएर आएका छन् । वा_१मा 'हरिले वा_२ वा_३ प्रेरणा', वा_२मा 'राम वा_४ प्रेरणा', वा_३मा 'लाग् सक्ति' र वा_४मा 'कृष्णले उपन्यास पढ् सक्ति' रहेका छन् । वा_१मा हरिले वा_२को कार्यको लागि प्रेरणा दिएको छ । प्रेरणा गर्न हरिले निर्देशन गरेको छ । निर्देशन गरेको अर्थ वा_३को 'लाग् सक्ति'ले दिन्छ । निर्देशन दिने र प्रेरणा गर्ने दुवै कार्यको कर्ता हरि रहेको छ । वा_२मा रामले वा_४ कार्यका लागि प्रेरणा दिएको छ र वा_४मा कृष्णले पढ्ने काम सम्पन्न गरेको छ । यहाँ पूरै वाक्यमा दुई तहमा प्रेरणार्थ आएको छ । पहिलो प्रेरकको रूपमा हरि रहेको छ र हरिले रामलाई काम गर्ने प्रेरणा प्रदान गरेको छ । रामले पनि कार्य आफूले नगरी कृष्णलाई काम गर्न प्रेरणा दिएको छ । यसमा कृष्णको प्रेरकको रूपमा राम रहेको छ । अन्तमा कृष्णले पढ्ने काम सम्पादन गरेको छ । द्वितीय प्रेरणार्थक आएको यस वाक्यमा 'हरि' मूल प्रेरक र 'कृष्ण' मूल प्रेरितको रूपमा रहेको छ । 'राम' चाहिँ प्रेरक र प्रेरित दुवैको रूपमा रहेको देखिन्छ ।

माथिको आरेख ४.६ले उदाहरण ५का वाक्यहरूको आन्तरिक संरचनालाई देखाएका छन् । सबै वाक्यमा रहेका आन्तरिक वाक्यका विधेय पदहरू विधेय उत्थापन नियमद्वारा उपल्लो विधेय पदमा मिल्न पुग्छन् र उदाहरण ५का बाह्य संरचनाका वाक्यहरू बन्छन् ।

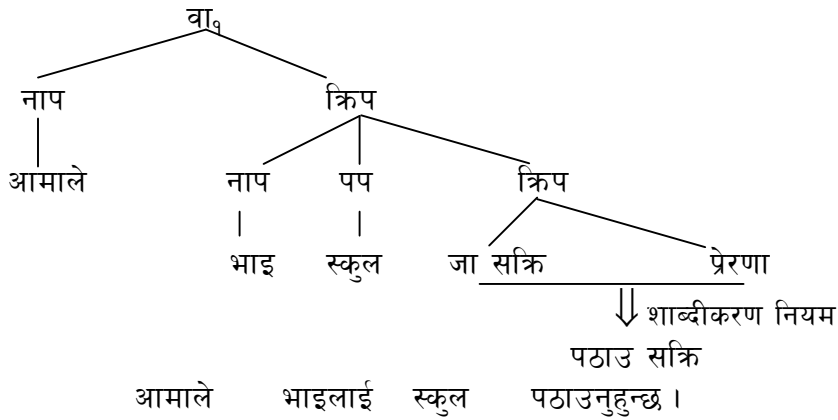
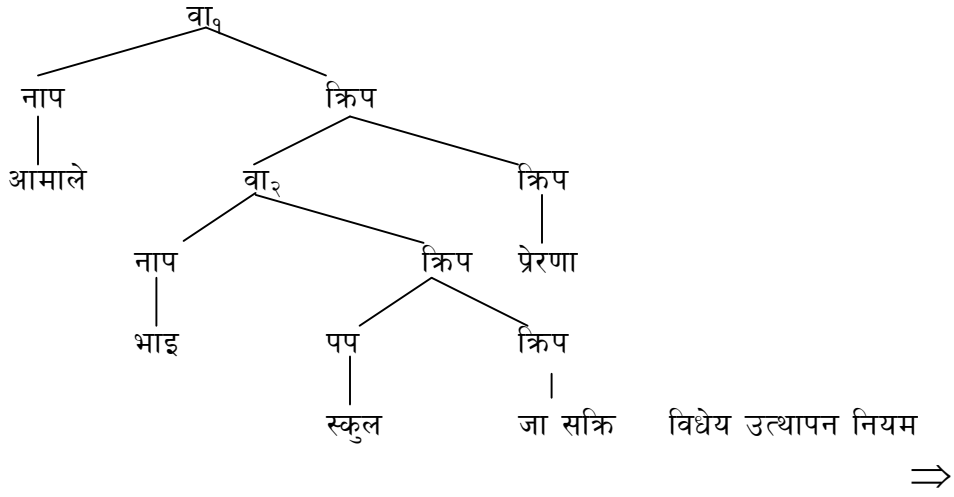
मिलित क्रियामा 'आउ' प्रत्यय लगाई प्रेरणार्थक वाक्य बनाउँदा आधार क्रियामा 'आउ' सर्ग लगाउँदा बाह्य वाक्य नभई अन्तर्निहित वाक्य प्रेरणार्थक बन्ने देखिन्छ । आधृत क्रियामा 'आउ' सर्ग लगाउँदा तथा अन्य क्रियालाई प्रेरणार्थक बनाउँदा बाह्य वाक्यमा नै प्रेरणार्थकता रहेको हुन्छ । द्वितीय प्रेरणार्थकमा भने बाह्य तथा अन्तर्निहित दुवैमा प्रेरणार्थकता रहेको पाइन्छ ।

४.१.२.३. शाब्दिक प्रेरितले लिने वाक्यात्मक संरचना

नेपालीमा शाब्दिक प्रेरणार्थक क्रिया कम पाइन्छ । 'समात्' र 'हु' क्रियाको प्रेरणार्थक बनाउँदा 'पक्राउ' र 'बनाउ' क्रिया भए पनि 'पक्राउ' र 'बनाउ' मूल क्रिया होइन् । यिनीहरू 'पक्र' तथा 'बन्' क्रियामा प्रेरणार्थक रूप 'आउ' लागी बनेका हुन् । यसबाट यिनीहरूलाई उत्पादक रूपकै रूपमा लिइन्छ । 'पठाउ' क्रिया भने उत्पादक रूपमा नभई शाब्दिक रूपमै रहन्छ । यो आफैमा मूल क्रिया हो र स्वतः प्रेरणार्थक भएर रहेको छ ।

६. आमाले भाइलाई स्कुल पठाउनुहुन्छ ।

उदाहरण ६ प्रेरणार्थक वाक्य हो । यसमा प्रेरणार्थक क्रिया 'पठाउ' रहेको छ ।

आरेख नं ४.७

आरेख ४.७ मा विधेय उत्थापन नियम लाग्नु अगाडि उदाहरण ६को वाक्यलाई आन्तरिक संरचनामा देखाइएको छ । यसमा वा१मा 'आमा वा२ प्रेरणा' रहेका छन् । यसमा आमाबाट प्रेरित गर्ने काम भएको छ । यसको अन्तर्निहित वाक्यको रूपमा 'भाइ स्कूल जा सक्रि' रहेको छ । विधेय उत्थापन नियमले वा१को क्रिपबाट अधिनस्थ क्रिप(प्रेरणा) मा वा२को क्रिपबाट अधीनस्थ विधेय पद (जा सक्रि) उत्थापन गरिएको छ । यसबाट 'जा सक्रि प्रेरणा' वा१मा एउटै तहमा रहन पुगेका छन् । शाब्दीकरण नियमले 'जा सक्रि प्रेरणा' का ठाउँमा 'पठाउ सक्रि' प्रतिस्थापित भएको छ । यसबाट वाक्य संरचनामा उदाहरण ६को वाक्य बनेको छ । आरेखमा आन्तरिक संरचनामा दुई तहमा रहेका वाक्यमध्ये वाक्यको कर्ता 'आमा' प्रेरकको रूपमा र अन्तर्निहित वाक्यको कर्ता भाइ प्रेरितका

रूपमा रहेका छन् । स्वतः प्रेरणार्थक हुने क्रियाको आन्तरिक संरचनामा धेरै क्रिया रहने र शाब्दीकरण नियमले प्रेरणार्थक क्रियाद्वारा प्रतिस्थापन गरेको हुन्छ ।

उत्पादक अर्थविज्ञानको दृष्टिकोणअनुसार प्रेरणार्थक वाक्यको आन्तरिक संरचनामा बाह्य र आन्तरिक गरी कम्तिमा दुईवटा वाक्य हुन्छन् । द्वितीय प्रेरणार्थक क्रियामा भने प्रेरणार्थसँग सम्बन्धित चारवटासम्म वाक्य रहेको पाइन्छ । उत्पादक अर्थविज्ञानकाअनुसार आन्तरिक संरचनामा अमूर्त रूपमा धेरै वाक्यहरू रहने भए पनि प्रेरणार्थसँग सम्बन्धित चारवटासम्म वाक्य रहेको पाइन्छ । मिलित क्रियाको आधार क्रियामा प्रेरणार्थक भएको अवस्थामा बाहेक प्रेरणार्थ बाह्य वाक्यमा पाइन्छ । आधार क्रियामा प्रेरणार्थक भएको अवस्थामा अन्तर्निहित वाक्यमा पनि प्रेरणार्थ भएको पाइन्छ । प्रेरणार्थक वाक्यको आन्तरिक संरचनालाई बाह्य संरचनामा ल्याउन विधेय उत्थापन नियम र शाब्दीकरण नियम लगाइन्छ । विधेय उत्थापन नियमबाट उत्पादक प्रेरणार्थक(रूपतात्विक) वाक्यलाई बाह्य संरचनामा ल्याइन्छ । शब्दतात्विक प्रेरणार्थकमा भने विधेय उत्थापन नियमका साथै शाब्दीकरण नियम पनि लगाउनु पर्ने हुन्छ । नेपालीमा केहीबाहेक धेरै प्रेरणार्थक क्रियाहरू उत्पादक रहेका छन् जसमा निश्चित नियमका आधारमा अप्रेरणार्थकलाई प्रेरणार्थक बनाइन्छ ।

४.१.३ प्रेरणार्थक वाक्य र अर्थ

प्रेरणार्थक वाक्यमा प्रेरक र प्रेरितबीचको सम्बन्धलाई लिएर अर्थको अध्ययन गर्न सकिन्छ । यसमा साङ्गल्यिकता, निकटता र नियन्त्रण अर्थ पाइन्छन् । यसै गरी प्रेरणार्थक वाक्यमा रहने अन्तर्निहित वाक्यसँग सम्बन्धित सन्दिग्ध अर्थ रहन्छन् । वाक्यमा उपस्थित विभिन्न पदले यस्तो सन्दिग्धार्थकता उत्पन्न गर्दछन् । साङ्गल्यिकता, निकटता र नियन्त्रणको अध्ययन रेग्मी(२०५६)लगायतले गरेको पाइन्छ । यहाँ सन्दिग्धार्थकताको चर्चा गरिन्छ ।

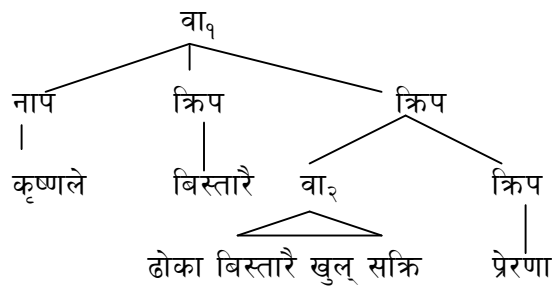
४.१.३.१ क्रियाविशेषणको प्रयोग

क्रिया, विशेषण, क्रियाविशेषण तथा वाक्यको विशेषता बताउने वा तिनका अर्थमा केही थप्ने शब्दलाई क्रियाविशेषण भनिन्छ (शर्मा, २०५४: १०५) । क्रियाविशेषणले प्रेरणार्थक वाक्यको अर्थमा केही प्रभाव पार्छ । सिबातानीले जापानी भाषाको अध्ययनका क्रममा उत्पादक प्रेरणार्थक वाक्यमा क्रियाविशेषणले कि प्रेरक घटनासँग आबद्ध भएर कि प्रेरित घटनासँग आबद्ध भएर अर्थ व्यक्त गर्दछ (१९७६: २४५) भनेका छन् । नेपालीमा लगभग सबै प्रेरणार्थक क्रियाहरू उत्पादक रहेका छन् । यिनीहरूमा क्रियाविशेषणको प्रयोग गरी अर्थको अध्ययन गर्न सकिन्छ, जस्तै –

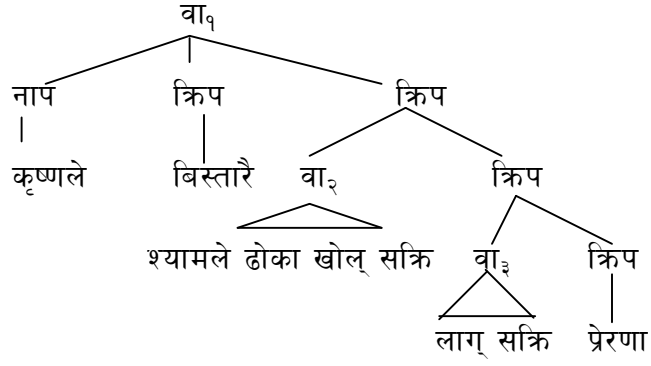
७. १. कृष्णले विस्तारै ढोका खोल्छ ।
२. कृष्णले श्यामलाई विस्तारै ढोका खोल्न लगाउँछ
३. श्यामले रामलाई तत्कालै माछ ।
४. श्यामले उदयलाई रामलाई तत्कालै मार्न लगाउँछ ।
५. सुवासले नवीनलाई तीनपटक उभ्याउँछ ।
६. सुवासले नवीनलाई तीनपटक उभिन लगाउँछ ।
७. आमाले भाइलाई दशबजे स्कुल पठाउनुहुन्छ ।
८. आमाले भाइलाई दशबजे स्कुल जान लगाउनुहुन्छ ।
९. कृष्णले प्रहरीबाट धेरैपटक चोरलाई पक्राउँछ ।
१०. कृष्णले प्रहरीबाट धेरैपटक चोरलाई पक्रन लगाउँछ ।
११. रामले श्यामलाई बेस्सरी हँसाउँछ ।
१२. रामले श्यामलाई बेस्सरी हाँस लगाउँछ ।
१३. शिक्षकले विद्यार्थीलाई छिटै पढाउँछन् ।
१४. शिक्षकले विद्यार्थीलाई छिटै पढ्न लगाउँछन् ।

उदाहरणमा सामान्य र मिलित क्रियायुक्त प्रेरणार्थक वाक्यहरू रहेका छन् । ७.१ र २को वाक्यमा विस्तारै क्रियाविशेषण रहेको छ । पहिलोमा विस्तारै क्रिवि प्रेरक घटनाको कर्ता कृष्णको कार्यसँग सम्बन्धित छ । यसको असरले प्रेरित कार्य पनि सोहीअनुरूप सम्पन्न हुन्छ । दोस्रो वाक्यमा विस्तारै क्रिवि प्रेरक वा प्रेरित कुनको कार्यसँग सम्बन्धित छ भन्ने कुरा स्पष्ट छैन । यी दुवै वाक्यलाई आन्तरिक संरचनामा हेर्न सकिन्छ ।

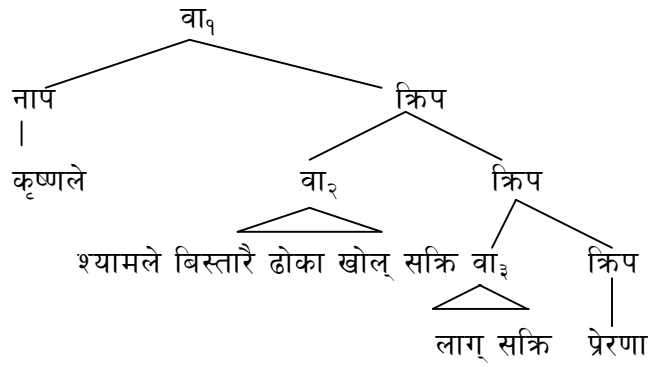
१.

२. (क)

२. (ख)

आरेख नं. ४.८

आरेख ४.८को १मा उदाहरण ७.१को आन्तरिक संरचना देखाइएको छ । यसमा विस्तारै क्रिवि वा१बाट अधीनस्थ भएको छ र प्रेरित वा अन्तर्निहित वा२मा पनि आएको छ । यसले कृष्ण अर्थात् प्रेरकले ढोका विस्तारै खोलेको अर्थ दिएको छ । प्रेरित कार्य ढोका खुल्नु पनि विस्तारै सम्पन्न भएको छ । यसबाट उदाहरण ७.२को वाक्यमा कुनै सन्दिग्धार्थकता उत्पन्न भएको छैन । उदाहरण ७.२ को वाक्यको दुई किसिमको पढाइको आन्तरिक संरचनालाई आरेख ४.८मा २.क र २.ख मा देखाइएको छ । पहिलो पढाइ 'कृष्णले विस्तारै निर्देशन दिन्छ र श्यामले ढोका खोल्छ' लाई आरेख क ले र दोस्रो पढाइ 'कृष्णले निर्देशन दिन्छ र श्यामले विस्तारै ढोका खोल्छ' लाई आरेख ख ले देखाएको छ । (क) आरेखमा विस्तारै क्रिवि वा१ बाट अधीनस्थ भएको छ । यसले श्यामले ढोका खोल्नेको लागि विस्तारै निर्देशन दिएको जनाउँछ अर्थात् प्रेरक घटना घटेको तरिका बताउँछ । (ख) आरेखमा विस्तारै क्रिवि अन्तर्निहित वा प्रेरित वाक्यमा रहेको छ । यसले कृष्णले ढोका खोल्ने काम विस्तारै भएको जनाउँछ । यसैगरी अन्य उदाहरण ७का वाक्यहरू ३, ५, ७, ९, ११, १३मा प्रयुक्त क्रिविले कुनै सन्दिग्धार्थकता

उत्पादक अर्थविज्ञानमा क्रिवि छुट्टै उपकोटिको रूपमा नआई वाक्य तथा क्रियाको रूपमा आउने हुँदा यहाँ क्रिपअन्तर्गत विस्तारै क्रिवि रहन गएको छ ।

उत्पन्न गरेका छैनन् । बाँकी वाक्यमा सन्दिग्धार्थकता रहेकोले दुई किसिमको पढाई पाइन्छ । जसलाई यसरी हेर्न सकिन्छ –

४. क. श्यामले तत्कालै भन्छ र उदयले रामलाई माछ ।
ख. श्यामले भनेपछि उदयले तत्कालै रामलाई माछ ।
६. क. सुवासले तीनपटक अह्नाएपछि नवीन उभिन्छ ।
ख. सुवासले अह्नाएपछि नवीन तीनपटक उभिन्छ ।
८. क. आमाले दशबजे भाइलाई स्कूल जान अह्नाउनुहुन्छ ।
ख. आमाले अह्नाएपछि भाइ दशबजे स्कूल जान्छ ।
१०. क. कृष्णले प्रहरीलाई धेरैपटक भन्छ र प्रहरीले चोर पक्रन्छ ।
ख. कृष्णले भनेपछि धेरैपटक प्रहरीले चोर पक्रन्छन् ।
१२. क. रामले बेस्सरी निर्देशन दिएपछि श्याम हाँस्छ ।
ख. रामले निर्देशन दिएपछि श्याम बेस्सरी हाँस्छ ।
१४. क. शिक्षकले छिटो निर्देशन दिएपछि विद्यार्थीले पढ्छन् ।
ख. शिक्षकले निर्देशन दिएपछि विद्यार्थीले छिटो पढ्छन् ।

यहाँ 'क' वाक्यमा क्रि वि प्रेरक वाक्यसँग सम्बन्धित तथा 'ख' वाक्यमा क्रि वि प्रेरित वाक्यसँग सम्बन्धित भएको देखाइएको छ । यसरी प्रत्येक वाक्यमा दुई अर्थ रहेका छन् । दुई अर्थ आउने सबै वाक्यमा मिलित क्रियाको प्रयोग भएको छ । साथै यिनले निर्देशित अर्थ प्रदान गरेका छन् । सामान्य प्रेक्रि आएका वाक्यमा क्रिविले दुई अर्थ उत्पन्न गरेका छैनन् । यसबाट मिलित क्रिया प्रयोग भएका वा निर्देशनात्मक अर्थ प्रदान गर्ने प्रेरणार्थक वाक्यमा क्रिविले सन्दिग्धार्थकता उत्पन्न गर्ने देखिन्छ ।

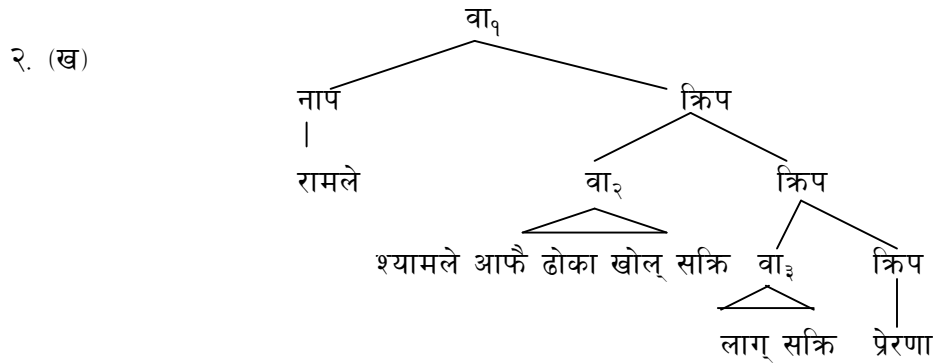
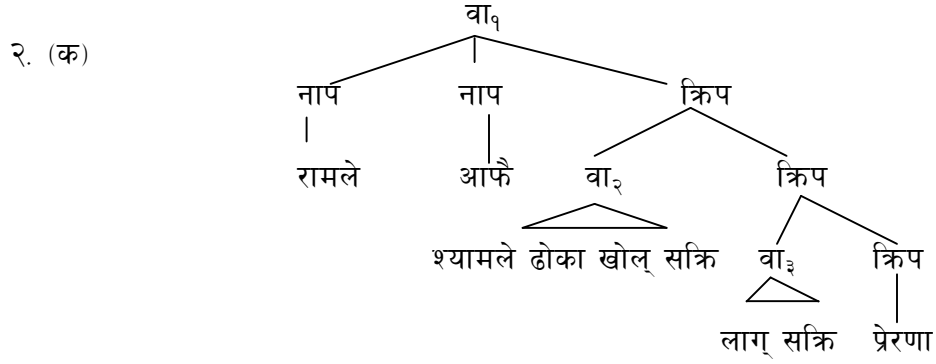
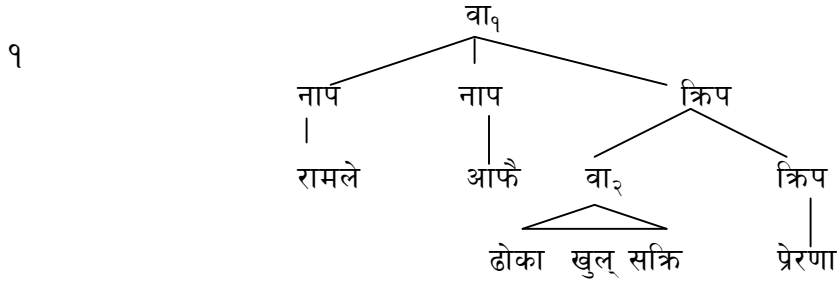
४.१.३.२. आत्मवाचीकरण

'आत्म' भनेको आफू र 'वाची' भन्नाले बुझाउने अर्थात् आफूलाई बुझाउने शब्द आत्मवाची शब्द हुन् । 'आफू' सर्वनाम आत्मवाची शब्द हो । आत्मवाची सर्वनामले उत्पादक प्रेरणार्थक वाक्यमा सन्दिग्धार्थ प्रस्तुत गर्छन्, तर शाब्दिक प्रेरणार्थकले कुनै सन्दिग्धार्थ उत्पन्न गराउँदैनन् (सिबातानी, १९७६: २४७) । यसो भन्नुको तात्पर्य उत्पादक प्रेरणार्थकमा आत्मवाची सर्वनामको सहसन्दर्भक प्रेरक वा प्रेरित कुन हो ? छुट्ट्याउन सकिदैन भन्ने हो । नेपालीमा शाब्दिक प्रेरणार्थक न्यून रहे पनि शाब्दिक र उत्पादक दुवैमा प्रेरणार्थकअनुसार द्वयर्थ वा एक अर्थ अभिव्यक्त गर्दछन् ।

८. १. रामले आफै ढोका खोल्छ ।

२. रामले श्यामलाई आफै ढोका खोल्न लगाउँछ ।
३. कृष्णले टेबुलबाट आफै पुस्तक खसाउँछ ।
४. कृष्णले भाइलाई टेबुलबाट आफै पुस्तक खसाल्न लगाउँछ ।
५. दाजुले भाइलाई आफै भात खुवाउँछ ।
६. दाजुले भाइलाई आफै भात खान लगाउँछ ।

उदाहरण ८मा देखाइएका वाक्यमा आत्मवाची शब्द 'आफै' आएको छ । पहिलो वाक्यमा 'आफै' आत्मवाची पदले रामलाई जनाएको छ । दोस्रो वाक्यमा आएको 'आफै' आत्मवाची पदले राम तथा श्याममध्ये कुनै एकलाई सहसन्दर्भकको रूपमा लिन्छ । यी दुवै वाक्यलाई आन्तरिक संरचनामा हेर्न सकिन्छ ।

आरेख नं. ४.९

आरेख ४.९को १मा उदाहरण ८.१ को वाक्यको आन्तरिक संरचना देखाइएको छ । यसमा 'आफै' पद प्रेरक वाक्यमा आएको छ । 'आफै' प्रेरित वाक्यमा आउन सक्दैन । 'ढोका आफै खुल्छ' भन्दा यसमा रामको आवश्यकता देखिदैन । यहाँ ढोका आफै खुल्ने नभई खोल्न कारणको रूपमा 'राम' आएको छ । उदाहरण ८.२को वाक्यमा दुई किसिमको पढाइ पाइनाले यसको आन्तरिक संरचनामा दुई किसिमका वाक्य देखिएका छन् । आरेख ४.९को २.क र ख मा यसको आन्तरिक संरचना देखाइएको छ । 'क'मा 'आफै' वा_१मा आएर प्रेरक रामसँग आवद्ध भएको छ । 'ख'मा आफै वा_२मा आएर प्रेरक श्यामसँग आवद्ध रहेको छ । 'आफै'ले 'क'मा प्रेरणा दिने काम रामले गर्छ र अरूले होइन भन्ने जनाउँछ भने 'ख'मा ढोका खोल्ने काम श्यामले गर्छ अरूले होइन भन्ने जनाउँछ । यसैगरी अन्य वाक्यलाई पनि आन्तरिक संरचनामा हेर्न सकिन्छ ।

३. [कृष्णले आफै [टेबुलबाट पुस्तक खस् सक्ति]_{वा१} प्रेरणा]_{वा२}

४.क [कृष्णले आफै [भाइले टेबुलबाट पुस्तक खसाल् सक्ति]_{वा१} लाग् सक्ति प्रेरणा]_{वा२}

४.ख [कृष्णले [भाइले आफै टेबुलबाट पुस्तक खसाल् सक्ति]_{वा१} लाग् सक्ति प्रेरणा]_{वा२}

५. [दाजुले आफै [भाइ भात खा सक्ति]_{वा१} प्रेरणा]_{वा२}

६.क [दाजुले आफै [भाइ भात खा सक्ति]_{वा१} लाग् सक्ति प्रेरणा]_{वा२}

६.ख [दाजुले [भाइ आफै भात खा सक्ति]_{वा१} लाग् सक्ति प्रेरणा]_{वा२}

माथिका ३ र ५ वाक्यले एकै किसिमको अर्थ दिएका छन् । ४ र ६ वाक्यमा भने दुई किसिमको पढाइ पाइने हुँदा आन्तरिक संरचनामा दुई किसिमका वाक्य देखिएका छन् । जसमा सन्दिग्धार्थकता उत्पन्न भएको छ । एक किसिमको पढाइ भएको वाक्यमा सामान्य प्रेरक छ भने दुई किसिमको पढाइ भएको वाक्यमा मिलित प्रेरकको प्रयोग भएको छ । मिलित प्रेरकको प्रयोग भएको वाक्यमा निर्देशनात्मक प्रेरणार्थ रहेको हुन्छ । यसरी हेर्दा निर्देशनात्मक प्रेरणार्थ भएको वा मिलित प्रेरक भएको वाक्यमा आत्मवाची शब्दले सन्दिग्धार्थकता उत्पन्न गरेको पाइन्छ ।

४.१.३.३. सार्वनामीकरण

नामपदावली वा वाक्यलाई नै सर्वनाम बनाउनु सार्वनामिकता हो । प्रेरणार्थक वाक्यलाई पनि सर्वनाम बनाउन सकिन्छ । सिबातानीले जापानी वाक्यले पनि सार्वनामिकता लिने गर्छन् र उत्पादक प्रेरणार्थ वाक्यमा सार्वनामिकताले प्रमुख वाक्य वा अन्तर्निहित वाक्यमध्ये कुनको सर्वनाम भएको हो

स्पष्ट नपाने देखाएका छन् (१९७६: २५०^क) । नेपालीका प्रेरणार्थक वाक्यको पनि सार्वनामीकरण गर्न सकिन्छ ।

९. १. (क) कृष्णले श्यामलाई हँसाउँछ । यसले भाइ खुशी हुन्छ ।
(ख) कृष्णले श्यामलाई हँस्न लगाउँछ । यसले भाइ खुशी हुन्छ ।
२. (क) गोविन्दले सिक्री बाटामा खसाल्छ । यसले शर्मिला रिसाएकी छ ।
(ख) गोविन्दले भाइलाई सिक्री बाटामा खसाल्न लगाउँछ । यसले शर्मिला रिसाएकी छ ।
३. (क) आमाले भाइलाई खेलाउनुहुन्छ । बुबाले यसलाई राम्रो मान्नुहुन्छ ।
(ख) आमाले भाइलाई खेल्न पठाउनुहुन्छ । बुबाले यसलाई राम्रो मान्नुहुन्छ ।
४. (क) सरले सबैलाई सिद्धान्त लेखाउनुहुन्छ । यो राम्रो कुरा हो ।
(ख) सरले सबैलाई सिद्धान्त लेख्न लगाउनु हुन्छ । यो राम्रो कुरा हो ।

उदाहरण ९ मा प्रेरणार्थक वाक्यहरू रहेका छन् । यसका साथै सर्वनामयुक्त वाक्य पनि रहेका छन् । प्रेरणार्थक वाक्यलाई यस, यो जस्ता सर्वनामले प्रतिस्थापन गरेका छन् अर्थात् प्रेरणार्थक वाक्यको सार्वनामीकरण गरिएको छ । यसरी सार्वनामीकरण गरिएका वाक्यले दिने अर्थलाई क्रमैले तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. (क) कृष्णले श्यामलाई हँसाएकोले भाइ खुशी हुन्छ ।
(क) (अ) कृष्णले श्यामलाई हँस्न लगाएकोले भाइ खुशी हुन्छ ।
(आ) श्याम हँसेकोले भाइ खुशी हुन्छ ।
२. (क) गोविन्दले सिक्री बाटामा खसालेकोले शर्मिला रिसाएकी छ ।
(ख) (अ) गोविन्दले भाइलाई सिक्री बाटामा खसाल्न लगाएकोले शर्मिला रिसाएकी छ ।
(आ) भाइले सिक्री बाटामा खसालेकोले शर्मिला रिसाएकी छ ।
३. (क) बुबाले आमाले भाइलाई खेलाएको राम्रो मान्नुहुन्छ ।
(ख) (अ) बुबाले आमाले भाइलाई खेल्न पठाएको राम्रो मान्नुहुन्छ ।
(आ) बुबाले भाइले खेलेको राम्रो मान्नुहुन्छ ।
४. (क) सरले सबैलाई सिद्धान्त लेखाउनु राम्रो कुरा हो ।
(ख) (अ) सरले सबैलाई सिद्धान्त लेख्न लगाउनु राम्रो कुरा हो ।
(आ) सबैले सिद्धान्त लेख्नु राम्रो कुरा हो ।

उदाहरण ९का सर्वनामयुक्त वाक्यको अर्थलाई हेर्दा 'क'का वाक्यले एउटा मात्र अर्थ दिएका छन् भने 'ख'का वाक्यले दुईवटा अर्थ दिएकोले सन्दर्भार्थ उत्पन्न भएको छ । 'क' वाक्यमा सामान्य

प्रेरणार्थक क्रियाको प्रयोग भएको छ र 'ख' वाक्यमा मिलित प्रेरणार्थक क्रियाको प्रयोग भएको छ जसमा निर्देशनात्मक अर्थ रहेको छ । 'ख' वाक्यमा सर्वनामले एउटा पढाइमा पूरै वाक्यलाई वा प्रेरक घटनालाई लिएको छ भने अर्को पढाइमा प्रेरणार्थक क्रियाले लिने अन्तर्निहित वाक्य वा प्रेरित घटनालाई लिएको छ । यसरी हेर्दा नेपाली प्रेरणार्थक वाक्यमा मिलित प्रेरणार्थक क्रियायुक्त वाक्यको सार्वनामीकरणका सन्दर्भमा सन्दिग्धार्थकता उत्पन्न हुने देखिन्छ ।

४.१.३.४. 'त्यसै गर्' द्वारा प्रेरणार्थक वाक्यको प्रतिस्थापन

सिवातानीले 'सो सुरु रिप्लेस्मेन्ट' नियम लगाएर शाब्दिक र उत्पादक प्रेरणार्थकमा देखिने भिन्नता देखाएका छन् । यसमा उत्पादकले सन्दिग्धार्थ उत्पन्न गर्छ भने शाब्दिकले त्यसो गर्दैन (१९७६: २४८-२५०) भनेका छन् । नेपालीमा प्रेरणार्थक क्रियायुक्त वाक्यलाई पनि 'त्यसै गरै'ले प्रतिस्थापन गरी यसले दिने अर्थलाई हेर्न सकिन्छ ।

१०. १. (क) हरिले श्यामलाई मार्छ । गोविन्दले पनि त्यसै गर्छ ।

(ख) नवीनले हरिलाई श्यामलाई मार्न लगाउँछ । गोविन्दले पनि त्यसै गर्छ ।

२. (क) कृष्णले गोविन्दलाई हँसाउँछ । योगराजले पनि त्यसै गर्छ ।

(ख) कृष्णले गोविन्दलाई हाँस्न लगाउँछ । योगराजले पनि त्यसै गर्छ ।

३. (क) भाइले पुस्तक खसाल्छ । बहिनीले पनि त्यसै गर्छ ।

(ख) भाइले सन्तोषलाई पुस्तक खसाल्न लगाउँछ । बहिनीले पनि त्यसै गर्छ ।

४. (क) सरले सबैलाई सिद्धान्त लेखाउनुहुन्छ । हामी पनि त्यसै गर्छौं ।

(ख) सरले सबैलाई सिद्धान्त लेख्न लगाउनुहुन्छ । हामी पनि त्यसै गर्छौं ।

उदाहरण १० मा 'क' वाक्यमा सामान्य प्रेरणार्थक क्रिया र 'ख' वाक्यमा मिलित प्रेरणार्थक क्रिया आएका छन् । सबै वाक्यमा 'त्यसै गर्' पदावलीले प्रेरणार्थक वाक्यलाई प्रतिस्थापन गरिएको छ । यसरी प्रतिस्थापन गर्दा 'क' वाक्यमा पूरै वाक्य नै प्रतिस्थापन भएको छ । 'ख' वाक्यमा पूरा वा अन्तर्निहित कुन वाक्य प्रतिस्थापन हुन्छ भनी भन्न सकिदैन । यसले सन्दिग्धार्थकता उत्पन्न गर्छ । यसलाई स्पष्ट पार्न उदाहरण १०का त्यसै गर् युक्त वाक्यले दिने अर्थलाई क्रमैले यसरी देखाउन सकिन्छ ।

१. (क) गोविन्दले पनि श्यामलाई मार्छ ।

(ख) (अ) गोविन्दले पनि हरिलाई श्यामलाई मार्न लगाउँछ ।

(आ) गोविन्दले पनि श्यामलाई मार्छ ।

२. (क) योगराजले पनि गोविन्दलाई हँसाउँछ ।
 (ख) (अ) योगराजले पनि गोविन्दलाई हाँस्न लगाउँछ ।
 (आ) योगराज पनि हाँस्छ ।
३. (क) बहिनीले पनि पुस्तक खसाल्छे ।
 (ख) (अ) बहिनीले पनि पुस्तक खसाल्न लगाउँछे ।
 (आ) बहिनीले पनि पुस्तक खसाल्छे ।
४. (क) हामी पनि सिद्धान्त लेखाउँछौं ।
 (ख) (अ) हामी पनि सिद्धान्त लेख्न लगाउँछौं ।
 (आ) हामी पनि सिद्धान्त लेख्छौं ।

यी अर्थहरू हेर्दा (क) वाक्यले एउटा मात्र अर्थ दिएको छ भने (ख) वाक्यले दुईवटा अर्थ देखाएको छ । (ख) वाक्यले देखाएको अर्थमा (अ)मा प्रेरणार्थक वाक्यमा हुने पूरा वाक्य वा प्रेरक घटनाको अर्थलाई 'त्यसै गर्'ले प्रतिस्थापन गरेको देखाउँछ भने (आ) वाक्यमा 'त्यसै गर्'ले अन्तर्निहित वाक्य वा प्रेरित घटनालाई मात्र प्रतिस्थापन गरेको देखाउँछ । यसरी (ख)का सबै वाक्यमा सन्दिग्धार्थकता उत्पन्न भएको छ । यहाँ (क) मा सामान्य प्रेरणार्थक क्रिया र (ख)मा मिलित प्रेरणार्थक क्रिया रहेका छन् । यसबाट मिलित प्रेरणार्थक क्रिया प्रयोग भएको वाक्यलाई 'त्यसै गर्' पदावलीले प्रतिस्थापन गर्दा सन्दिग्धार्थकता उत्पन्न हुने देखिन्छ ।

४.१.३.५. एक घटना प्रेरणार्थक र दुई घटना प्रेरणार्थक

प्रेरणार्थक क्रियामा दुई घटना रहेका हुन्छन् । प्रेरणार्थक वाक्यमा रहने पूरा वाक्य र अन्तर्निहित वाक्यले देखाउने घटना नै प्रेरणार्थक क्रियाका दुई घटना हुन् । प्रेरणार्थकको परिभाषाका क्रममा प्रेरक घटनापछि प्रेरकको प्रभावमा, असरमा वा प्रेरणामा प्रेरित घटना घट्ने गर्छ भनिएको छ । यस शीर्षकमा प्रेरक घटना घटेपछि प्रेरित घटना घट्नको लागि लिने समयको अध्ययन गरिन्छ ।

११. १. रामले श्यामलाई मान्यो ।
 २. रामले श्यामलाई मर्न लगायो ।
 ३. रामले हरिलाई श्यामलाई मर्न लगायो ।
 ४. पसलेले सुन्तला बेच्छ ।
 ५. पसलेले सुन्तला बिकाउँछ ।
 ६. पसलेले श्रीमतीलाई सुन्तला बेच्न लगाउँछ ।

उदाहरण ११ का वाक्यहरूमा १, ४ र ५ मा सामान्य प्रेरणार्थक क्रिया रहेका छन् भने २, ३ र ६ मा मिलित प्रेरणार्थक क्रिया रहेका छन् । उदाहरण ११.१मा रामले श्यामलाई मार्ने काम र श्याम मार्ने काम सँगै भएको छ । पहिले रामले मार्नका लागि प्रयत्न गरेको छ र रामले गर्ने काम सकिएपछि श्याम तत्कालै मरेको छ ।

११.१. (क) रामले श्यामलाई हिजो खुकुरीले हानेर मान्यो ।

(ख) *रामले श्यामलाई हिजो खुकुरीले हानेर आज मान्यो ।

वाक्य (क)मा मार्ने र मर्ने काम सँगै भएको छ । वाक्य (ख)मा रामले मार्ने र श्याम मर्ने कामबीच एक दिनको दूरी रहेको छ । यसो हुँदा वाक्य अव्याकरणिक बन्न पुगेको छ ।

उदाहरण ११.२मा रामले श्यामलाई मर्नका लागि निर्देशन दिएको छ ।

११.२. (क) रामले हिजो श्यामलाई विष दिएर मर्न लगायो तर श्याम आज मन्थो ।

यसमा रामले श्यामलाई हिजै विषसमेत दिएर मर्न निर्देशन दिए पनि आज मात्र मर्ने काम सम्पन्न भएको छ । यसमा मर्ने निर्देशन दिने र मर्नेबीच एकदिनको दूरी रहेको छ ।

उदाहरण ११.३मा पनि हरिले मार्न निर्देशन दिनु र श्याम मर्नु दुई कार्य रहेका छन् । यी दुई कार्य पनि सँगसँगै नभई भिन्नाभिन्नै रूपमा भएका छन् । यी दुई कार्यबीचको दूरी जति पनि हुनसक्छ ।

उदाहरण ११.४मा पसलेले बेच्ने र सुन्तला बिकने काम सँगै भएको छ । यी दुई कार्यको बीच कुनै समयान्तर रहेको छैन । यस्तै उदाहरण ११.५ मा पनि प्रेरक र प्रेरित कार्य सँगसँगै सम्पन्न भएका छन् । उदाहरण ११.६मा प्रेरक घटनाको रूपमा बेचन निर्देशन दिने र प्रेरित घटनामा सुन्तला बेच्ने काम भएको छ । यी दुई कार्य सँगसँगै सम्पन्न हुँदैनन् । त्यसकारण यी दुई घटनाबीचको दूरी धेरै रहन्छ ।

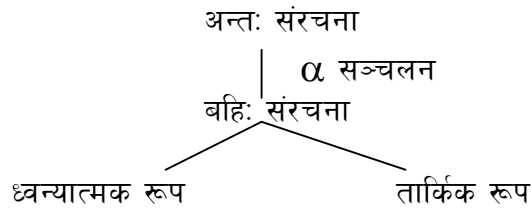
माथिका उदाहरणहरू हेर्दा सामान्य प्रेरणार्थक क्रियामा दुई घटनाबीचमा दूरी नरहने र मिलित प्रेरणार्थक क्रियामा भने दुई घटनाबीच दूरी रहेको पाइन्छ । फोर्डरले उत्पादक अर्थविज्ञानीको आलोचना गर्दै अंग्रेजीमा शाब्दिक प्रेरणार्थकले एक घटना प्रेरणार्थक (one event causative) अभिव्यक्त गर्छ भनेका छन् (सिबातानी, १९७६: १५^ब) । यसमा एक घटना प्रेरणार्थक भन्नु र प्रेरक प्रेरित घटनाबीच दूरी नहुनु एकै हो । अंग्रेजीमा शाब्दिक प्रेरणार्थकले दिने अर्थ नेपालीमा शाब्दिक र रूपतात्विक सामान्य क्रियाले दिने गर्दछ । यसबाट अंग्रेजीमा जस्तै नेपालीमा पनि एक घटना प्रेरणार्थक र दुई घटना प्रेरणार्थक पाइन्छ । मिलित क्रियाले दुई घटना प्रेरणार्थक र मिलितबाहेकका प्रेरणार्थक क्रियाले एक घटना प्रेरणार्थक व्यक्त गर्दछन् ।

समग्रमा हेर्दा मिलित प्रेरणार्थक क्रियामा सन्दिग्धार्थ व्यक्त गर्दछ । यस्तो सन्दिग्धार्थकता क्रियाविशेषणको प्रयोग, आत्मवाचीकरण, सार्वनामीकरण, त्यसै 'गर्' द्वारा प्रतिस्थापनमा देखा पर्दछ । अन्य क्रियामा यस्तो हुँदैन । नेपालीमा मिलित प्रेरणार्थक क्रियाले दुई घटना प्रेरणार्थकता उत्पन्न गर्छन् भने अन्य क्रियाले एक घटना प्रेरणार्थ उत्पन्न गर्छन् ।

४.२. रूपान्तरण व्याकरणको दृष्टिकोणअनुसार

४.२.१. रूपान्तरण व्याकरणको दृष्टिकोण

रूपान्तरण व्याकरण चम्स्कीद्वारा सन् १९५७मा प्रस्ताव गरिएको व्याकरण हो । वाक्यात्मक संरचना नामक पुस्तकबाट उनले यसको सुरुवात गरेका हुन् । यो उत्पादक व्याकरण र पुनर्लेखी नियम लिएर स्थापित हुन्छ । यसले आधारभूत संरचना बनाउने पदावली संरचना नियम र धेरै तरिकाबाट परिवर्तन गर्ने रूपान्तरण नियमबीच छलफल गर्छ (कुक्, १९९६: ४१) । चम्स्कीले आन्तरिक संरचनामा केही आधारभूत वाक्य हुन्छन् र यसैमा रूपान्तरण नियम लागी भाषामा प्रयुक्त वाक्य बन्ने देखाएका छन् । यसलाई क्लासिकल सिद्धान्त पनि भनिन्छ । क्लासिकल सिद्धान्तबाट सुरु भएको उनको अध्ययन मानक सिद्धान्त विस्तारित मानक सिद्धान्त र अधिशासन र आवद्धता सिद्धान्त हुँदै अगाडि बढेको छ । अधिशासन र आवद्धता सिद्धान्तले पदावली संरचना र तिनमा घटित हुने विभिन्न नियमलाई अगाडिका सिद्धान्तभन्दा केही भिन्न रूपमा प्रस्तुत गरेको छ । यस सिद्धान्तमा व्याकरणलाई सिद्धान्त र नियमन व्यवस्था गरी दुई कोणबाट अध्ययन गर्न सकिन्छ (गौतम, २०५३: ६०) । नियमन व्यवस्थालाई यसरी देखाइन्छ -

आरेख नं. ४.१०

सञ्चलन हुनु अगाडिको आन्तरिक संरचना अन्तः संरचना (D-structure) र सञ्चलन भइसकेपछिको बाह्य संरचनाको अवस्था बहिः संरचना (S-structure) हो (कुक्, १९९६: ४६) ।

कोटिगत नियम र शब्दसमूहनको प्रयोगपछि अन्तः संरचना बन्दछ । बाह्य संरचनामा आइसकेपछि यसले ध्वन्यात्मक र तार्किक दुई किसिमको रूप लिन्छ । ध्वन्यात्मक रूपले ध्वनिको प्रतिनिधित्व गर्छ भने तार्किक रूपले वाक्यले लिने अर्थको प्रतिनिधित्व गर्दछ ।

नियमन व्यवस्थाका विभिन्न चरणमा सघाउ पुऱ्याउन विभिन्न सिद्धान्तहरू आउँछन् । सिद्धान्त व्यवस्थाअन्तर्गत अधिशासन, थिटा, कारक, सीमान्त, आबद्धता र नियन्त्रण सिद्धान्त रहेका छन् । यी सिद्धान्तहरू पदावलीको निर्माण र विश्लेषण तथा सञ्चलन नियमसँग सम्बन्धित छन् ।

४.२.२. प्रेरणार्थक वाक्यको आन्तरिक संरचना

आन्तरिक संरचनामा शब्दसमूहन र पदकोटि नियम पर्दछन् । शब्दसमूहनबाट आएका शब्द पदकोटि नियमले पदावली संरचना प्रविष्ट भई आन्तरिक संरचना तयार हुन्छ ।

४.२.२.१. शब्दसमूहन

शब्दसमूहन पदावली र यसको संरचनाको निर्देश गर्ने एकाइ हो । यसको अन्तः संरचनाअन्तर्गत पदको स्वरूप र ती पदसित संयोजित अन्य पदहरूका बीचको सम्बन्ध पर्दछन् । यसमा पद, पदरचना र पदमा रहने आर्थी सूचनाको अध्ययन हुन्छ । शब्दसमूहनमा नाम र क्रिया गरी दुई किसिमका पदकोटि हुन्छन् । यिनै दुई पदकोटिको उपस्थिति र अनुपस्थितिका आधारमा अन्य पदकोटिलाई चिनिन्छ । शब्दसमूहनमा आउने पदकोटि मूल रूप लिएर, व्युत्पादित वा रूपायित भएर आउँछन् । यसमा प्रेरणार्थक क्रिया रूपांतरित भएर अन्तः संरचनामा आउँछन् । कुनै क्रिया भने स्वतः प्रेरणार्थक भएर आउँछन् । शब्दसमूहनअन्तर्गत नै उत्पादक सूत्रहरू रहन्छन् र उत्पादक सूत्रहरूले पदकोटिको व्युत्पादन गरिसकेपछि व्युत्पन्न शब्द सोभ्रै कोटिकर नियमअनुसार पदावली घटकका रूपमा पदावली संरचनामा प्रविष्ट हुन्छन् (गौतम, २०५३:९३) । शब्दसमूहनले शब्दका अभिकर्ता, अनुभावक, स्रोत, तटस्थ, तथा लक्ष्य आदि अन्तर्भिलक्षणलाई पनि निर्दिष्ट गर्छ र यसलाई अवधारणास्थलमा समायोजन गर्छ । शब्दसमूहनबाट आएका पदलाई पदावली संरचनामा कसरी नियमबद्ध गरेर राखिन्छ, भन्ने नियम कोटिगत नियममा पर्दछन् । अर्को शब्दमा भन्दा पदावलीका घटक शब्दसमूहन हुन् । यिनलाई कोटिगत नियमले व्यवस्थित गर्दछ । पदावलीमा एउटा पद शीर्ष रहन्छ र यसले नै पदावलीलाई निर्धारण गर्छ । कुनै एक पदावलीले कतिवटा घटक लिन सक्छन् भन्ने कुरालाई प्रायोजन सिद्धान्तले निर्धारण गर्छ (गौतम, २०५३: ६४^ब) अर्थात् वाक्यको रचनामा शाब्दिक एकाइलाई स्वामित्व प्रदान गरी प्रायोजन गर्नु प्रायोजन सिद्धान्त हो (कुक, १९९६: २०) । यस

सिद्धान्तले सबै मानवीय भाषाहरूमा वाक्यरचनामा कोटिगत प्रविष्टिको निमित्त कार्य गर्छ । चम्स्कीकाअनुसार यस किसिमको सूचना शब्दसमूहनमा नै रहन्छ ।

प्रेरणार्थक क्रियाहरू पनि शब्दसमूहनमै अप्रेरणार्थकबाट रूपान्तरित भई रूपान्तरित क्रियाका रूपमा शब्दसमूहनमा रहन्छन् । प्रेरणार्थक क्रियाहरू मूल क्रिया तथा व्युत्पादित क्रियाबाट पनि रूपान्तरित हुन्छन् । साथै मिश्रित र मिलित क्रियाका रूपमा पनि आउँछन् । अगाडि प्रेरणार्थक प्रकारमा चर्चा गरिएका सबै क्रियाहरू (शब्दतात्विकबाहेक) रूपान्तरित भई शब्दसमूहनमा आउँछन् । रूपान्तरित हुनको लागि आन्तरिक परिवर्तन, 'आ' मध्यसर्ग र 'आल्' तथा 'आउ' परसर्ग लगाइन्छ ।

४.२.२.१.१. सामान्य क्रियाको प्रेरणार्थक रूपान्तरण

१२.	अप्रेक्रि	रूपान्तरण प्रक्रिया	प्रेक्रि
१	पर्	आन्तरिक परिवर्तन	पार्
२.	बल्	आन्तरिक परिवर्तन	बाल्
३	मर्	आन्तरिक परिवर्तन	मार्
४	चल्	आन्तरिक परिवर्तन	चाल्
५.	ढल्	आन्तरिक परिवर्तन	ढाल्
६	बिक्	आन्तरिक परिवर्तन	बेच्
७	मुड्	आन्तरिक परिवर्तन	मोड्
८.	खुल्	आन्तरिक परिवर्तन	खोल्
९	फुट्	आन्तरिक परिवर्तन	फोड् / फोर्
१०.	छुट्	आन्तरिक परिवर्तन	छोड्
११.	रह	आन्तरिक परिवर्तन	राख्
१२.	सप्र	आ मध्यसर्ग	सपार्
१३.	बिग्र	आ मध्यसर्ग	बिगार्
१४.	सुध	आ मध्यसर्ग	सुधार्
१५.	उत्र	आ मध्यसर्ग	उतार्
१६.	उफ्र	आ मध्यसर्ग	उफार्
१७	वज्र	आ मध्यसर्ग	वजार्

यहाँ मिलित र मिश्रित क्रियाबाहेकका क्रियालाई सामान्य क्रियामा लिइएको छ । यसमा मूल र व्युत्पादित दुवै क्रिया पर्दछन् ।

१८.	वर्ल	आ मध्यसर्ग	वराल्
१९.	उक्ल	आल् परसर्ग	उकाल्
२०.	पग्ल	आल् परसर्ग	पगाल्
२१	फुक्ल	आल् परसर्ग	फुकाल्
२२	दोब्रि	आल् परसर्ग	दोबार्
२३.	निक्ल	आल् परसर्ग	निकाल्
२४.	खा	आउ परसर्ग	खुवाउ
२५.	दि	आउ परसर्ग	दिलाउ
२६.	धु	आउ परसर्ग	धुवाउ
२७.	रु	आउ परसर्ग	रुवाउ
२८.	खन्	आउ परसर्ग	खनाउ
२९	खस्	आउ परसर्ग	खसाउ
३०	जम्	आउ परसर्ग	जमाउ
३१.	काट्	आउ परसर्ग	कटाउ
३२	चाट्	आउ परसर्ग	चटाउ
३३	छाप्	आउ परसर्ग	छपाउ
३४	टाँस्	आउ परसर्ग	टँसाउ
३५	किच्	आउ परसर्ग	किचाउ
३६	पिट्	आउ परसर्ग	पिटाउ
३७.	बिक्	आउ परसर्ग	बिकाउ
३८.	कुट्	आउ परसर्ग	कुटाउ
३९	चुट्	आउ परसर्ग	चुठाउ
४०	कोच्	आउ परसर्ग	कोचाउ
४१	ढोग्	आउ परसर्ग	ढोगाउ
४२.	कोत्रि	आउ परसर्ग	कोत्र्याउ
४३.	पौडि	आउ परसर्ग	पौडाउ / पौड्याउ
४४.	जिस्कि	आउ परसर्ग	जिस्क्याउ
४५.	पिउ	आउ परसर्ग	पियाउ

४६	चुहु	आउ परसर्ग	चुहाउ
४७	खोतल्	आउ परसर्ग	खोतलाउ
४८	जकड्	आउ परसर्ग	जकडाउ

४.२.२.१.२. मिश्रित क्रियाको प्रेरणार्थक रूपान्तरण

मिश्रित क्रियाहरू नाम तथा विशेषणबाट बन्दछन् । मिश्रित क्रियाको पहिलो घटकको रूपमा रहने यस किसिमका नाम तथा विशेषणमा क्रियाकरको योग हुन्छ र मूल क्रिया र क्रियाकरको संयुक्त रूपमा क्रियापदको काम गर्दछ (गौतम, २०५३: १११) । मिश्रित क्रिया पनि रूपान्तरित भई प्रेरणार्थक क्रिया बन्छ ।

१३.	अप्रेक्रि	प्रेरणार्थक प्रक्रिया	प्रेक्रि
१.	दर्शन गर्	आउ परसर्ग	दर्शन गराउ
२.	अनुमति दि	आउ परसर्ग	अनुमति दिलाउ
३.	सिद्ध गर्	आउ परसर्ग	सिद्ध गराउ
४.	हात लाग्	आउ परसर्ग	हात लगाउ
५	भोक लाग्	आउ परसर्ग	भोक लगाउ

उदाहरण १३ मा हेर्दा मिश्रित क्रियामा प्रेरणार्थक सूचक क्रियामूलमा नभई क्रियाकरमा लाग्ने देखिन्छ । मिश्रित क्रियामा आउने क्रियाकर सबैले प्रेरणार्थक लिदैन् । 'माया गर्' 'मीठो लाग्' क्रियाले प्रेरणार्थकता लिदैन् । कुनै क्रियामा स्वतः प्रेरणार्थक हुने पाइन्छ । 'स्पष्ट पार्' स्वतः प्रेरणार्थक क्रिया हो । मिश्रित क्रियामा क्रियाको कोशीय अर्थ क्रियाकरले नभई क्रियामूलले दिन्छ । प्रेरणार्थक मिश्रित क्रियामा भने क्रियाकरले प्रेरणा अर्थ दिन्छ र क्रियामूलले दिने अर्थलाई प्रेरणा दिई कार्य सम्पादन गराउँछ । मिश्रित क्रियामा आउने अनुभूतिबोधक क्रियाले भने प्रेरणार्थ ग्रहण गर्दैन् किनभने यसमा कर्ताले बाह्य प्रेरणाबाट नभई आफ्नै अनुभूतिबाट कार्य गर्ने गर्छ । वाक्यमा प्रयुक्त प्रसङ्गानुसार बाह्य प्रभावले अनुभूति बढाउने अवस्थामा प्रेरणार्थक हुन सक्छ ।

४.२.२.१.३. मिलित क्रियाको प्रेरणार्थक रूपान्तरण

दुई वा दुईभन्दा बढी क्रियाहरू मिलेर मिलित क्रिया बन्दछ । नेपालीका मिलित क्रियाहरू मुख्य क्रिया १(आधार) + मुख्य क्रिया२(आधृत) को रूपमा रहन्छन् । आधार क्रिया र आधृत क्रियाका बीचमा इ, नु, न, ने, दै जस्ता योजिकाहरू लाग्दछन् । यसप्रकार योजिकाहरू लागेपछि आधृत क्रियाहरूले आफ्नो वर्गको अर्थ गुमाई आधार क्रियाको अर्थमा विशिष्टता थप्ने काम गर्दछ । गौतम(१९९८) ले सक, हार, जा, टोपल्, दि, राख्, आउ, छाड्, हेर्, माग्, लाग्, थाल्, पाउ, खोज्, लगाउ,

आँट, पर्, गर, चाह, छोड, पठाउ, सिध्याउ, हिड, लाउ, ल्याउ गरी २६ वटा आधृत क्रिया देखाएका छन् । यसका साथै बन्, बनाउ, बस्, बसाउ, पुग् लाई पनि आधृत क्रियाको रूपमा लिन सकिन्छ । यी आधृत क्रियामध्ये लगाउ, पठाउ, बनाउ, बसाउ प्रेरणार्थक क्रिया हुन् । यसै गरी सक, हिड, दि बाट सकाउ, हिडाउ, दिलाउ प्रेरणार्थक क्रिया बनाउन सकिन्छ । यीबाहेक हेर, पर्, छोड, राख, माग्, खोज् क्रियाहरू स्वतन्त्र क्रियाको रूपमा प्रेरणार्थकमा रूपान्तरित भई शब्दसमूहनमा प्रवेश पाउँछन् । आधृत क्रियाका रूपमा यसका प्रेरणार्थक रूपले प्रवेश पाउँदैनन् । मिलित क्रियामा आधार वा आधृत प्रेरणार्थक भई प्रथम प्रेरणार्थक बन्दछन् भने आधार आधृत दुवै प्रेरणार्थक भएमा द्वितीय प्रेरणार्थक हुन्छ ।

१४. आधृत क्रिया अप्रेक्रि	प्रथम प्रेरणार्थक	प्रथम प्रेरणार्थक	द्वितीय प्रेरणार्थक
१. पर्	भन्न पर् भन्नु पर्	भनाउन पर् भनाउनु पर्	— —
२. जा	भनि जा भन्न जा भन्दै जा	भनाइ जा भनाउन जा भनाउदै जा	— — —
३. लाग्	सघाइ लाग् पढ्न लाग्	— पढाउन लाग्	सघाइ लगाउ पढ्न लगाउ पढाउन लगाउ
४. छाड्	भनि छाड् भन्न छाड्	भनाइ छाड् भनाउन छाड्	— —
५. छोड्	भन्न छोड्	भनाउन छोड्	—
६. सक्	भनि सक् भन्न सक्	भनाइ सक् भनाउन सक्	भनि सकाउ — —
७. आउ	भनि आउ भन्न आउ	भनाइ आउ भनाउन आउ	— —
८. हिड्	भनि हिड् भन्न हिड् भन्दै हिड्	भनाइ हिड् भनाउन हिड् भनाउदै हिड्	भनि हिडाउ भन्न हिडाउ भनाउन हिडाउ भनाउदै हिडाउ

यस तलिकामा आएका मिलित क्रिया कतिपय पदयोग गरेर प्रयोग गरिने भए पनि यहाँ आधार र आधृत क्रिया स्पष्ट देखाउन पदवियोग गरिएको छ ।

९.	गर्	भन्ने गर्	भनाउने गर्	भन्ने गराउ	भनाउने गराउ
		भन्दै गर्	भनाउदै गर्	भन्दै गराउ	भनाउदै गराउ
१०.	हाल्	भनि हाल्	भनाइ हाल्	—	—
११.	राख्	भनि राख्	भनाइ राख्	—	—
१२.	हेर्	भनि हेर्	भनाइ हेर्	—	—
१३.	पठाउ	—	—	भनि पठाउ	—
		—	—	भन्न पठाउ	भनाउन पठाउ
१४.	टोपल्	भनि टोपल्	भनाइ टोपल्	—	—
१५.	सिध्याउ	पढि सिध्याउ	पढाइ सिध्याउ	—	—
१६.	माग्	लेखि माग्	लेखाइ माग्	—	—
१७.	चाह्	भन्न चाह्	भनाउन चाह्	—	—
१८.	थाल्	भन्न थाल्	भनाउन थाल्	—	—
१९.	पाउ	भन्न पाउ	भनाउन पाउ	—	—
२०.	खोज्	भन्न खोज्	भनाउन खोज्	—	—
२१.	आँट्	भन्न आँट्	भनाउन आँट्	—	—
२२.	दि	भनि दि	—	भनि दिलाउ	—
२३.	लाउ	भन्न लाउ	भनाउन लाउ	—	—
२४.	ल्याउ	भनि ल्याउ	भनाइ ल्याउ	—	—
२५.	बन्	चल्ने बन्	चलाउने बन्	चल्ने बनाउ	चलाउने बनाउ
२६.	बस्	लेखि बस्	लेखाइ बस्	लेखि बसाउ	लेखाइ बसाउ
		लेख्न बस्	लेखाउन बस्	लेख्न बसाउ	लेखाउन बसाउ
२७.	पुग्	भन्न पुग्	भनाउन पुग्	—	—
२८.	रह	भनि रह	भनाइ रह	—	—
२९.	बक्स्	भनि बक्स्	भनाइ बक्स्	—	—
दुईभन्दा बढी आधृत क्रियाको प्रयोग भएका क्रियाहरू					
३०.	सक्+हाल्	लेखि सकि हाल्	लेखाइ सकि हाल्	—	—
३१.	सक्+दि	भनि सकि दि	भनाइ सकि दि—	—	—
३२.	सक्+टोपल्	गरि सकि टोपल्	गराइ सकि टोपल्	—	—

३३.	सक्+पर्	भनि सक्नु पर्	भनाइ सक्नु पर्	-	-
३४.	दि+लाग्	लेखि दिन लाग्	लेखाइ दिन लाग्	-	लेखाइ दिन लगाउ
३५.	दि+खोज्	लेखि दिन खोज्	लेखाइ दिन खोज्	-	-
३६.	दि+आँट्	भनि दिन आँट्	भनाइ दिन आँट्	-	-

तालिकामा आधृतभन्दा आधार क्रियाकै प्रेरणार्थक रूप पाइने क्रियाहरू बढी रहेका छन् । प्रेरणार्थक हुने आधृत क्रियामा सकाउ, हिडाउ, गराउ, पठाउ, बनाउ, दिलाउ पर्दछन् । यीबाहेक अरू आधृत प्रेरणार्थक क्रिया पाइँदैन एकभन्दा बढी आधृत क्रिया हुँदा आधार क्रिया मात्र प्रेरणार्थक हुन्छन् । लेखाइदिन लगायो जस्ता केही क्रियामा मात्र आधृत क्रिया पनि प्रेरणार्थक हुन्छ । द्वितीय प्रेरणार्थक बनाउने आधृत क्रियामा लगाउ, हिडाउ, गराउ, पठाउ, बनाउ, बसाउ पर्दछन् । अन्य आधृत क्रिया भएका मिलित क्रिया द्वितीय प्रेरणार्थकमा रूपान्तरण हुँदैनन् ।

४.२.२.१.४. रूपान्तरण नभई स्वतः प्रेरणार्थक बन्ने क्रिया

नेपालीमा स्वतः प्रेरणार्थक हुने क्रियामा पठाउ पर्दछ । यो आफैमा मूल क्रिया हो । यो कुनै रूपान्तरण प्रक्रियामा नगई सोभै शब्दसमूहनमा प्रवेश गर्छ । माथि मिलित क्रियाको तालिकामा रहेका भनि पठाउ, भन्न पठाउ क्रिया पनि स्वतः प्रेरणार्थक हुन् ।

४.२.२.२. कोटिगत नियम

कोटिगत नियमले पदावलीमा आउने शब्दसमूहनलाई क बार (X बार) सिद्धान्तअनुसार व्यवस्थित गर्छ । पहिले शीर्षपद पदावलीमा प्रवेश गर्दछ र X बार सिद्धान्तअनुसार बाँकी कोशीय सूचनाहरू संरचनामा प्रायोजन गर्दछ (कुक्, १९९६: १६४) । यसमा X पद मिलेर x' र x' बाट x" बन्दछ । जसलाई यसरी देखाउन सकिन्छ -

$$\begin{array}{c} x'' \\ | \\ x' \\ | \\ x \end{array}$$

आरेख नं. ४.११

यसअनुसार कोटिगत नियममा क्रिप र नाप यसरी रहन्छन् ।

नाना

नाना

क्रिक्रि

क्रिक्रि

यसमा ना तथा क्रि शीर्षका रूपमा आएका छन् । नापको शीर्ष नाम र क्रिपको शीर्ष क्रिया हो । शीर्षवाहेक पदावलीमा अन्य विशेषक पदहरू हुन्छन् ।मा अन्य विशेषक पदहरू आउने सक्छन् । यसको निर्धारण शीर्षले नै गर्दछ । विशेषकको रूपमा पद, पदावली र वाक्यसमेत आउने गर्छ । कोटिगत नियमले नै अन्तः संरचनामा उद्देश्यत्व, कर्मत्व जस्ता व्याकरणिक प्रकार्यको निर्धारण गर्दछ । यस सन्दर्भमा थिटा सिद्धान्तले निर्देशन गर्दछ ।

प्रेरणार्थक क्रिया कोटिगत नियमअनुसार क्रियापदावलीमा शीर्षको रूपमा रही पदावलीमा अधिकतम तथा न्यूनतम पद पदावली तथा वाक्यको प्रायोजन गर्दछन् । प्रेरणार्थक क्रियाले आफ्नो प्रकृतिअनुसार विशेषकको प्रायोजन गर्छ ।

१५. १. मार् [+ क्रिप [क्रिप नाप _]]
२. खुवाउ [+ क्रिप [क्रिप नाप नाप _]]
३. पठाउ [+ क्रिप [क्रिप नाप पप_]]
४. खुवाउन लगाउ [+ क्रिप [क्रिप नाप नाप पप _]]
५. दिलाउन लगाउ [+ क्रिप [क्रिप नाप नाप पप पप _]]

यसरी क्रियाले प्रायोजन गर्ने खाकाअनुसार नेपाली प्रेरणार्थक क्रियाहरू पाँच किसिमका पाइन्छन् । यसमा क्रिपले नाप, क्रिप, पप प्रायोजन गर्छ । यसैगरी सबै पदावलीमा वाक्य पनि वैकल्पिक रूपमा प्रायोजन गर्न सक्छ ।

४.२.२.३. थिटा भूमिका

कुनै पनि पदावलीका घटकहरू निश्चित स्थानमा घटित हुन्छन् । त्यस्तै क्रियाले, कुनै पदावलीले वा वाक्यले कति पदावली लिन्छ त्यसका आधारमा अवधारणास्थल (अवस्थल) निर्धारण हुन्छ । अवस्थलमा समायोजन हुने आर्थी सम्बन्ध नै थिटा भूमिका हो (गौतम, २०५३: ७३^ब) । हरेक अवस्थलमा एउटा थिटा भूमिका हुन्छ । प्रत्येक आर्गुमेन्टले एउटा मात्र थिटा भूमिका लिन्छ, र प्रत्येक थिटा भूमिकाले एउटा मात्र आर्गुमेन्ट विनियोजन गर्दछ (कुक, १९९६: १६७) । थिटा भूमिका नामपदावलीको अवस्थलमा समायोजन हुन्छ । नापवाहेकका अन्य पदावलीमा थिटा भूमिका समायोजन हुँदैन । जस्तै पद् क्रियाले दुईवटा पदावली लिने गर्छ ।

पद् [नाप नाप _] यसबाट पद्का दुइवटा अवस्थल हुन्छन्, जसलाई यसरी देखाइन्छ -

पद् [अवस्थल_१ + अवस्थल_२ _]

अभिकर्ता, उदासीन, लक्ष्य आदि थिटा भूमिका हुन् । पद् क्रियाले दुई अवस्थलमा अभिकर्ता र उदासीन भूमिका प्रदान गर्दछ । थिटा भूमिका निर्धारणमा क्रियापदको प्रकृति भर पर्दछ । क्रियाले जति नापको प्रायोजन गर्छ, सोहीअनुसार अवस्थल निर्धारण हुन्छ । यसअनुसार प्रेरणार्थकले क्रियाको प्रकृतिमा फरक पार्ने हुनाले थिटा भूमिका निर्धारणमा प्रत्यक्ष असर पर्छ । नेपाली प्रेरणार्थक क्रियाको प्रकृतिअनुसार यसको थिटा भूमिका हेर्न सकिन्छ ।

४.२.२.३.१. आन्तरिक परिवर्तनबाट बन्ने प्रेक्रिले लिने वाक्यात्मक संरचना

आन्तरिक संरचनामा शब्दसमूहनमा शब्द प्रविष्टिको क्रममा अप्रेरणार्थक क्रिया आन्तरिक परिवर्तन प्रक्रियाबाट रूपान्तरित भई आएका प्रेरणार्थक क्रियाको वाक्यात्मक संरचना अप्रेरणार्थक क्रियाले लिने वाक्यात्मक संरचनाभन्दा फरक हुन्छ । चम्स्कीको सिद्धान्तअनुसार अप्रेरणार्थक वाक्य रूपान्तरित भएर प्रेरणार्थक बन्ने नभई अप्रेरणार्थक र प्रेरणार्थक क्रियाहरू शब्दप्रविष्टिकै क्रममा भिन्न रूपले प्रविष्टि भई आफ्नो प्रकृतिअनुसारको वाक्यात्मक संरचनामा लिन्छन् । शब्दप्रविष्टिका क्रममा आन्तरिक परिवर्तन भई प्रेरणार्थक बन्ने क्रियाका अप्रेरणार्थक रूपहरू अकर्मक हुन्छन् । प्रेरणार्थक क्रियाहरू भने सधैं सकर्मक हुने गर्छन् । कतिपयले यस्ता प्रेरणार्थक क्रियालाई सकर्मीकरणका रूपमा चर्चा गरेका छन् । प्रेरणार्थक क्रियामा रहने दुई अर्थमध्ये सञ्चलित अर्थ यसमा रहने हुनाले यसलाई प्रेरणार्थक क्रियाकै रूपमै लिइन्छ । यस वर्गमा पर्ने क्रियाहरूले रूपान्तरित नभई शब्दसमूहनमा प्रवेश गर्दा एउटा अवस्थल मात्र लिन्छन् भने रूपान्तरित भएर प्रवेश गर्दा दुई अवस्थल लिन पुग्छन् ।

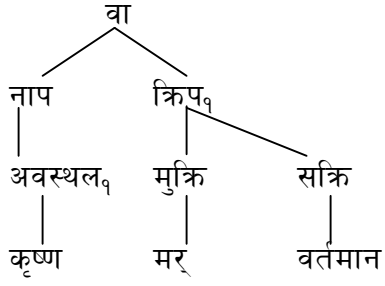
१६. अप्रेक्रि मर् [अवस्थल_१ _]

खुल् [अवस्थल_१ _]

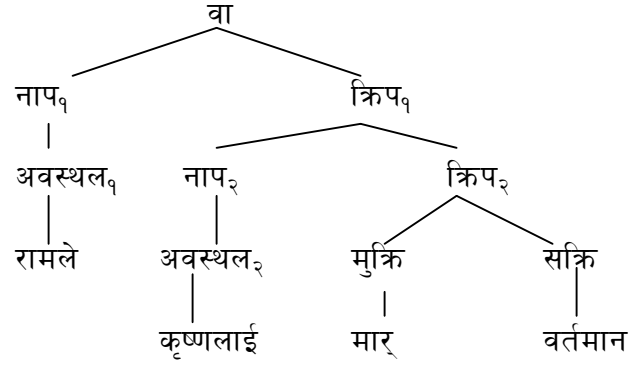
प्रेक्रि मार् [अवस्थल_१ + अवस्थल_२ _]

खोल् [अवस्थल_१ + अवस्थल_२ _]

यस किसिमका क्रियामा अप्रेरणार्थकमा भन्दा प्रेरणार्थकमा एउटा अवस्थल बढी हुन पुगेको छ । 'मर्' र 'खुल्' अप्रेरणार्थक क्रियाले एउटा मात्र अवस्थल लिएका छन् । 'मार्' र 'खोल्' प्रेरणार्थक क्रियाले भने दुईवटा अवस्थल लिएका छन् ।

कृष्ण मर्छ ।

रामले कृष्णलाई मर्छ ।

आरेख नं. ४.१२

आरेख* ४.१२ मा 'मर्' क्रियाले एउटा मात्र नाप लिएको छ भने प्रेरणार्थक क्रिया 'मर्' ले दुईवटा नामपदावली लिएको छ । 'मर्' क्रियाले कर्ताको रूपमा 'कृष्ण' लिएको छ र यसमा शून्य विभक्ति लागेको छ । 'मर्' क्रियाले लिने नामपदावलीहरू बाह्य संरचनामा एउटा कर्ता र एउटा कर्मको रूपमा आएका छन् । 'मर्' क्रियाले कृष्णलाई कर्म बनाई 'लाई' विभक्ति लागेको छ । कर्ताको रूपमा रहेको राममा 'ले' विभक्ति लागेको छ ।

१७. १. रूख ढल्छ ।

२. मैनवती बल्छ ।

३. रामले रूख ढलाउँछ ।

४. केशवले मैनवती बाल्छ ।

उदाहरण १ र २ का वाक्यहरू अप्रेरणार्थक र ३ र ४का वाक्यहरू प्रेरणार्थक हुन् । यिनलाई आन्तरिक संरचनामा हेर्न सकिन्छ ।

१. [(रूख)_{नाप} (ढल्छ)_{क्रिप}]वा

२. [(मैनवती)_{नाप} (बल्छ)_{क्रिप}]वा

३. [(रामले)_{नाप१} [(रूख)_{नाप२} (ढाल्छ)_{क्रिप२}]क्रिप१]वा

४. [(केशवले)_{नाप१} [(मैनवती)_{नाप२} (बाल्छ)_{क्रिप२}]क्रिप१]वा

* आरेखहरू क बार सिद्धान्तअनुसार बार देखाई बनाउनु पर्ने भए पनि यहाँ बार नदेखाई सामान्य तरिकाले देखाइएको छ ।

उदाहरणमा अप्रेरणार्थक क्रिया 'ढल्'ले 'रूख' र 'बल्'ले 'मैनबत्ती' नाम पद कर्ताको रूपमा लिएका छन् । प्रेरणार्थक क्रिया 'ढाल्'ले 'राम' र 'रूख' दुई नामपद र 'बाल्' क्रियाले 'केशव' र 'मैनबत्ती' दुई नामपद लिएका छन् । कर्तामा आएका राम र केशवले 'ले' विभक्ति लिएका छन् भने कर्मका रूपमा आएका रूख र मैनबत्तीले शून्य विभक्ति लिएका छन् । यस खालका प्रेरणार्थक क्रियालाई हेर्दा मानवीय कर्ता तथा कर्ममा विभक्ति चिह्न लाग्छ भने अमानवीय कर्ममा विभक्ति चिह्न लाग्दैन । अप्रेरणार्थक वाक्यमा भने यस्तो हुँदैन । यस सन्दर्भमा आएका अकर्मक अप्रेरणार्थक क्रियाले लिने पदावलीमा शून्य विभक्ति लाग्छ ।

४.२.२.३.२. सर्ग लागी रूपान्तरित भएका प्रेक्रिले लिने वाक्यात्मक संरचना

(अ). सामान्य क्रियाले लिने वाक्यात्मक संरचना

सामान्य क्रियाभन्दा प्रेरणार्थक क्रियामा प्रेरणा अर्थ थपिने गर्छ । यही प्रेरणा अर्थका कारण क्रियाको आर्थी भूमिका पनि बढ्न पुग्छ । यसले क्रियाले लिने अवस्थलमा पनि प्रभाव पार्छ । शब्द प्रविष्टिका क्रममा सर्ग लागेर बनेका प्रेरणार्थक क्रियाहरूले लिने भूमिका पनि बढ्ने गर्दछ । उही एकै क्रिया अप्रेरणार्थक अवस्थामा रहँदा जतिवटा अवधारणास्थल रहन्छन् त्यही क्रिया प्रेरणार्थक भएर आउँदा त्यसले प्रदान गर्ने अवधारणास्थलको सङ्ख्या बढ्छ (गौतम, २०५३: ९५^ख) । यसरी अवस्थल बढ्दा प्रत्येक अवधारणास्थलमा रहने पदहरूले लिने विभक्ति चिह्न पनि फरक हुन्छ ।

- १८
१. हाँस्	[अवस्थल _१ _]
२. खा	[अवस्थल _१ + अवस्थल _२ _]
३. दि	[अवस्थल _१ + अवस्थल _२ + अवस्थल _३ _]
४. सुक्	[अवस्थल _१ _]
५. खस्	[अवस्थल _१ _]

उदाहरणका क्रियाहरूमध्ये 'खा' ले दुईवटा 'दि' ले तीनवटा र अरूले एक एक वटा अवस्थल लिएका छन् । यसमा पनि आर्थी भूमिका भने फरक फरक रहेको हुन्छ । जसमा 'हाँस्'ले अभिकर्ता, 'खस्' र 'सुक्'ले उदासीन, 'खा'ले अभिकर्ता र उदासीन र 'दि' ले अभिकर्ता, प्रापक र उदासीन लिएका छन् । यी अप्रेरणार्थकभन्दा प्रेरणार्थकले लिने आर्थी भूमिका फरक हुन्छ ।

- १९
१. हाँसाउ	[अवस्थल _१ + अवस्थल _२ _]
२. खुवाउ	[अवस्थल _१ + अवस्थल _२ + अवस्थल _३ _]
३. दिलाउ	[अवस्थल _१ + अवस्थल _२ + अवस्थल _३ _]

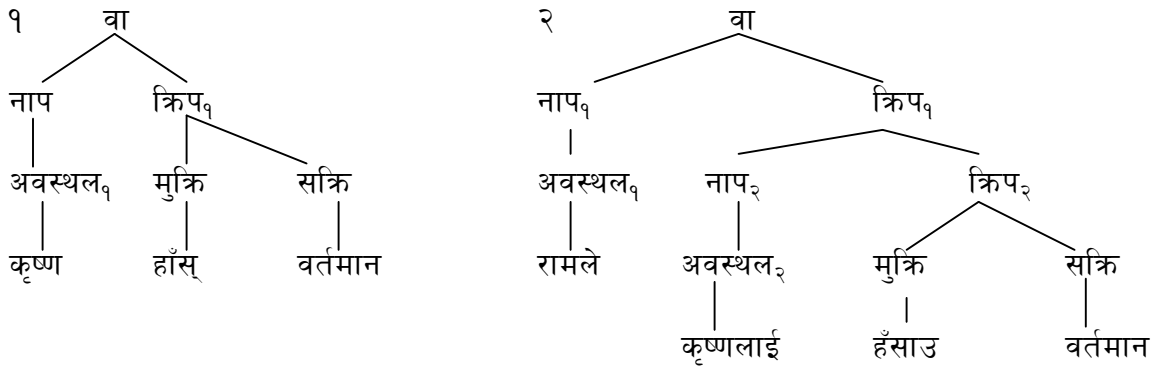
४. सुकाउ [अवस्थल_१ + अवस्थल_२ _]

५. खसाउ [अवस्थल_१ + अवस्थल_२ _]

यी उदाहरण हेर्दा अप्रेरणार्थक क्रियाभन्दा प्रेरणार्थक क्रियाले लिने अवस्थल बढी देखिन्छ । 'दि' र 'दिलाउ' क्रिया एउटा अप्रेरणार्थक र अर्को प्रेरणार्थक भए पनि बराबर अवस्थल लिएका छन् । क्रियाले तीनभन्दा बढी अवस्थल नलिने हुनाले यस्तो हुन गएको हो ।

२०. १. कृष्ण हाँस्छ ।
२. रामले कृष्णलाई हँसाउँछ ।
३. भाइ भात खान्छ ।
४. दाजुले भाइलाई भात खुवाउँछ ।
५. रूमाल सुक्छ ।
६. रामले रूमाल सुकाउँछ ।
७. पुस्तक टेबुलबाट खस्छ ।
८. हरिले पुस्तक टेबुलबाट खसाल्छ ।

उदाहरण १ र २का वाक्यलाई आरेखमा हेर्दा –

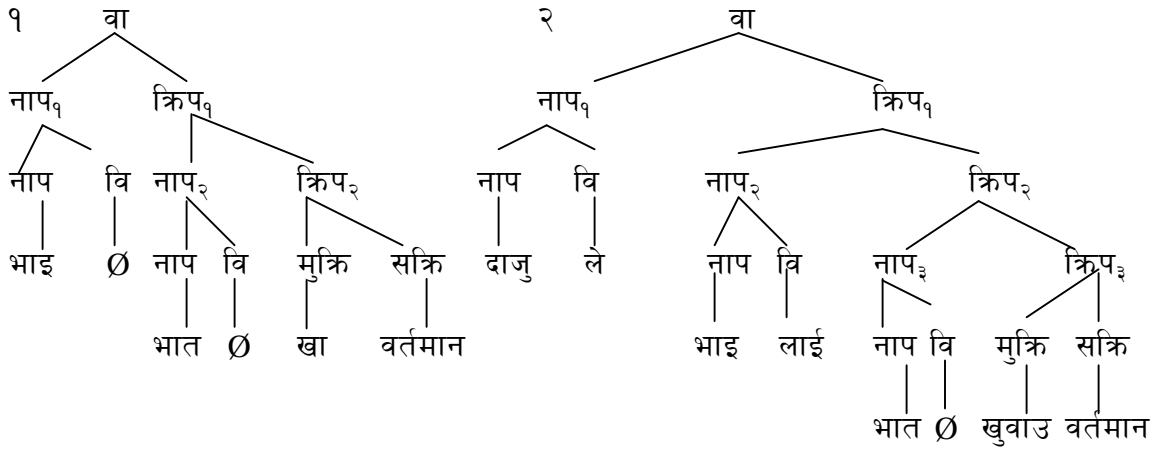

आरेख नं. ४.१३

आरेख ४.१३मा हेर्दा अप्रेरणार्थक वाक्यमा नाप र क्रिप मात्र देखिएका छन् । प्रेरणार्थक वाक्यमा नाप दुई तहमा (वा_१बाट अधीनस्थ र क्रिप_१बाट अधीनस्थ) रहेको छ भने क्रिप पनि दुई तहमा (वा_१बाट अधीनस्थ र क्रिप_१बाट अधीनस्थ) भएर रहेको छ । यसैगरी उदाहरण २० का अरू प्रेरणार्थक र अप्रेरणार्थक क्रियाले लिएको वाक्यात्मक संरचनालाई यसरी हेर्न सकिन्छ –

- ३.. [(भाइ)_{नाप_१} [(भात)_{नाप_२} (खा सक्ति)_{क्रिप_२}]_{क्रिप_१}]वा
 ४.. [(दाजुले)_{नाप_१} [(भाइलाई)_{नाप_२} [(भात)_{नाप_३} (खुवाउ सक्ति)_{क्रिप_३}]_{क्रिप_२}]_{क्रिप_१}]वा
 ५.. [(रूमाल)_{नाप_१} (सुक् सक्ति)_{क्रिप_१}]वा
 ६.. [(रामले)_{नाप_१} [(रूमाल)_{नाप_२} (सुकाउ सक्ति)_{क्रिप_२}]_{क्रिप_१}]वा
 ७.. [(पुस्तक)_{नाप_१} [(टेबुलबाट)_{पप} (खस् सक्ति)_{क्रिप_२}]_{क्रिप_१}]वा
 ८.. [(हरिले)_{नाप_१} [(पुस्तक)_{नाप_२} [(टेबुलबाट)_{पप} (खसाल् सक्ति)_{क्रिप_३}]_{क्रिप_२}]_{क्रिप_१}]वा

आन्तरिक संरचनामा हेर्दा उस्तै खालका क्रियाको अप्रेरणार्थकभन्दा प्रेरणार्थकको क्रिप तथा नाप एक तहले बढेको छ । अप्रेक्रिले भन्दा प्रेक्रिले अवस्थल बढी लिने हुँदा यस्तो देखिन्छ । उदाहरण ४मा दाजु, ६मा राम र ८मा हरि नामपद प्रेरकको रूपमा आएका छन् । प्रेरणार्थक नहुँदा यी प्रेरक पद रहदैनन् । प्रेरकका रूपमा रहेका पदावलीहरू नाप_१का रूपमा रहेका छन् । उही क्रिया अप्रेरणार्थक रूप लिएर प्रविष्टि गर्दा नाप_१मा रहेका पदावलीहरू प्रेरणार्थक रूप लिएर प्रविष्टि हुँदा नाप_२मा आएका छन् भने नाप_२का पदावली नाप_३मा आएका छन् । वाक्य ७ र ८मा परसर्ग पदावली आएका छन् । परसर्ग पदावलीमा प्रेरणार्थक तथा अप्रेरणार्थक क्रियाले कुनै असर पारेको छैन । अप्रेरणार्थक वाक्यभन्दा प्रेरणार्थक वाक्यमा पदावलीले लिने विभक्ति चिह्नमा पनि फरक परेको पाइन्छ

भाइले भात खान्छ ।

दाजुले भाइलाई भात खुवाउनुहुन्छ ।

आरेख नं. ४.१४

आरेख ४.१४ मा अप्रेरणार्थक वाक्यको कर्ता तथा कर्ममा कुनै विभक्ति देखिदैन अर्थात् शून्य विभक्ति लागेको छ । वाक्य प्रेरणार्थक भन्दा थप भएको नाप 'दाजु' ले 'ले' विभक्ति लिएको छ ।

अप्रेरणार्थक क्रियाको कर्ताको रूपमा रहेको भाइ प्रेरित भएकोले कर्मको रूपमा आएको छ र यसले लाई विभक्ति लिएको छ । माथिका उदाहरणमा हेर्दा पनि अप्रेरणार्थक कुनै पनि वाक्यको नापमा शून्य विभक्ति लागेको छ । प्रेरणार्थक क्रियामा प्रेरित कृष्णमा 'लाई' विभक्ति लागेको छ भने उदाहरण ४, ६ र ८ वाक्यका प्रेरितमा शून्य विभक्ति लागेको पाइन्छ । प्रेरणार्थक क्रियाको कर्ता र प्रेरकमा भने 'ले' विभक्ति लागेको छ । प्रेरितका रूपमा आएका सबैलाई 'लाई' लगाउन सकिन्छ । उदाहरण ६ र ८मा रूमाल र पुस्तकमा 'लाई' विभक्ति नदेखिए पनि वैकल्पिक रूपमा यसको प्रयोग हुन्छ । कृष्ण र भाइमा भने शून्य विभक्ति लगाउन सकिदैन ।

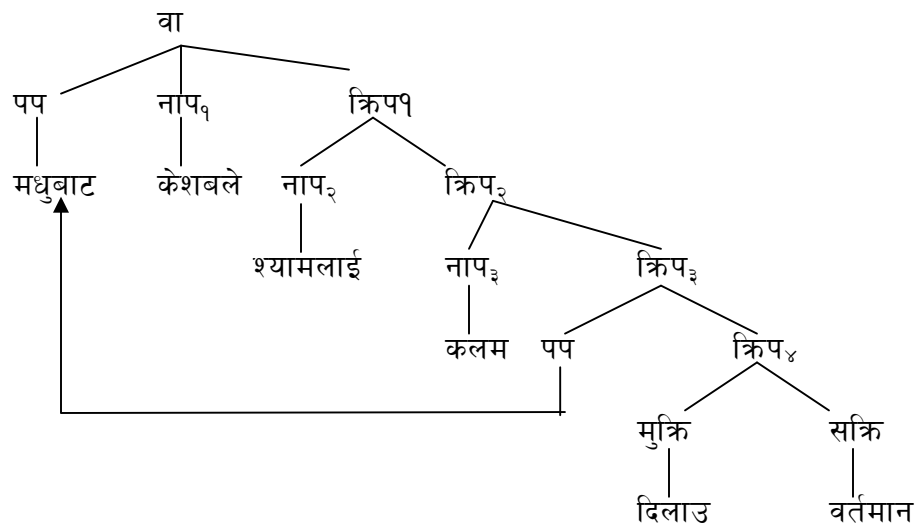
- २१
१. (क) *रामले कृष्ण हँसाउँछ ।
(ख) रामले कृष्णलाई हँसाउँछ ।
 २. (क) *दाजुले भाइ भात खुवाउँछ ।
(ख) दाजुले भाइलाई भात खुवाउँछ ।
 ३. (क) रामले रूमाल सुकाउँछ ।
(ख) रामले रूमाललाई सुकाउँछ ।
 ४. (क) हरिले पुस्तक टेबुलबाट खसाल्छ ।
(ख) हरिले पुस्तकलाई टेबुलबाट खसाल्छ ।

उदाहरण २१मा नापमा आएका पदावलीमा शून्य विभक्ति र 'लाई' विभक्ति लगाइएको छ । शून्य विभक्ति लगाउँदा उदाहरण १ र २को (क) वाक्य अव्याकरणिक बनेको छ । यिनमा नापमा मानवीय नाप आएको छ । उदाहरण ३ र ४मा नापमा अमानवीय नाप आएको छ र यसमा 'लाई' लगाउँदा वाक्य अव्याकरणिक बनेको छ । उदाहरण २०मा दिइएका क्रियाहरूमध्ये १, ५ र ७ अकर्मक क्रिया हुन् । यिनीहरूको अवधारणा स्थल पनि एक रहेको छ । ३मा रहेको 'खा' क्रिया सकर्मक भएकोले यसमा दुईवटा अवस्थलहरू रहेका हुन्छन् । प्रेरणार्थक क्रियाहरू सबै सकर्मक बनेका छन् र दुईभन्दा बढी अवस्थल ग्रहण गरेका छन् । यसबाट प्रेरणार्थक क्रियाहरू सधैं सकर्मक हुन्छन् भन्ने थाहा हुन्छ । सबै सकर्मक क्रिया प्रेरणार्थक होइनन् किनभने कतिपय सकर्मक क्रियाले प्रेरणार्थक संरचना तथा अर्थ लिएका हुँदैनन् । माथिको उदाहरण १ (ख) को क्रिया 'खा' सकर्मक हो तर यसले प्रेरणार्थक नजनाउने हुनाले यो प्रेरणार्थक क्रिया होइन । सकर्मक क्रिया प्रेरणार्थक हुँदा यिनीहरूले द्विकर्मक क्रियाको रूप ग्रहण गर्छन् । यिनीहरूको अवस्थल तीन रहेको हुन्छ । एउटा अवस्थलमा कर्ता र बाँकी दुई अवस्थलमा प्रत्यक्ष कर्म र अप्रत्यक्ष कर्म रहेका हुन्छन् । उदाहरण २ (ख) मा वाक्य प्रेरणार्थक हुँदा खुवाउ क्रियाले भाइ र भात दुई कर्म लिएको छ । यस्तै नापमा रहेको भात नापमा

पुगेको छ । यसरी भात नाप_३बाट नाप_३मा अवनत भए पनि यसले प्राप्त गर्ने व्याकरणिक भूमिकामा भने फरक परेको छैन । दुवै अवस्थामा ‘भात’ले प्रत्यक्ष कर्मको भूमिका खेलेको छ । रूपान्तरित क्रियाका रूपमा सकर्मक बनेका क्रियाले प्रत्यक्ष कर्म लिने गर्छन् । उदाहरण २, ६ र ८मा क्रमशः कृष्ण, रूमाल र पुस्तकले प्रत्यक्ष कर्मको भूमिका प्राप्त गरेका छन् ।

- २२.
१. मधुले श्यामलाई कलम दिन्छ ।
 २. केशबले मधुलाई श्यामलाई कलम दिलाउँछ ।
 ३. केशबले मधुबाट श्यामलाई कलम दिलाउँछ ।
 ४. केशबले मधुद्वारा श्यामलाई कलम दिलाउँछ ।
 ५. केशबले मधुमार्फत श्यामलाई कलम दिलाउँछ ।

उदाहरण २२को १मा ‘दि’ द्विकर्मक क्रिया रहेको छ । यसले श्याम र कलम क्रमशः प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष कर्मको रूपमा आएका छन् । प्रेरणार्थक तथा अप्रेरणार्थक क्रियामा यिनीहरूको उपस्थिति उही नै रहेको छ । अप्रेरणार्थक वाक्यको कर्ताको रूपमा रहेको मधु प्रेरणार्थक वाक्यमा प्रेरितको रूपमा आएको छ । उदाहरण २, ३, ४ र ५मा मधु ‘लाई’, ‘बाट’, ‘द्वारा’ र ‘मार्फत’ चार प्रकारका विभक्ति लिएर उपस्थित भएको छ । यीमध्ये २ वाक्य त्यति प्रचलनमा पाइँदैन भने अन्य तीन वाक्य प्रचलनमा पाइन्छन् । यहाँ दिनु क्रियाको कार्यसम्पादन मधुले गरेको छ । श्यामले कलम प्राप्त गर्न सहयोग पुऱ्याउने काम केशबले गरेको छ । रेग्मी (२०५६)का अनुसार मधुले तिर्यक संरचना लिएर आएको छ । यसलाई आरेखमा हेर्दा –

आरेख नं. ४.१५

आरेख ४.१५मा 'मधुबाट' परसर्ग पदावली क्रिपबाट अधीनस्थ छ । यो पप सञ्चलन भई वाक्यबाट सोभै अधीनस्थ भई बाह्य संरचनामा आएको छ । यसरी दिलाउ क्रियाले तीनवटा नामपदावली लिएको छ । यसबाट 'दिलाउ' क्रियाले तीनवटा अवस्थल लिने देखिन्छ ।

(आ) मिश्रित क्रियाले लिने वाक्यात्मक संरचना

मिश्रित क्रियाले लिने वाक्यात्मक संरचना सामान्य प्रेरणार्थक क्रियाले लिने जस्तै हुन्छ ।

- २३.
१. आमाले मलाई भगवानको दर्शन गराउनुभयो ।
 २. बुवाले सरबाट मलाई बाहिर जाने अनुमति दिलाउनुभयो ।
 ३. सरले कृष्णलाई एउटा हिसाब स्पष्ट पारिदिनुभयो ।
 ४. औषधीले मलाई भोक लगायो ।

उदाहरणमा दिइएका मिश्रित क्रियाहरू दर्शन गराउ, अनुमति दिलाउ, स्पष्ट पार् र भोक लगाउ बाट वाक्य निर्मित छन् । यिनीहरूले निम्नानुसारको पदावली प्रायोजन गरेका छन् –

१. दर्शन गराउ	[नाप, नाप _]
२. अनुमति दिलाउ	[नाप, नाप, नाप, पप _]
३. स्पष्ट पार्	[नाप, नाप, नाप _]
४ भोक लगाउ	[नाप, नाप, नाप _]

मिश्रित प्रेरणार्थक क्रियाले पनि दुईभन्दा बढी नाप प्रायोजन गर्ने देखिन्छ । नापका साथै परसर्ग पदावली पनि प्रायोजन गरेको देखिन्छ । नापले मात्र अवस्थल निर्धारण गर्ने हुँदा बढीमा तीनवटा अवस्थल निर्धारण गरेको पाइन्छ । मिश्रित क्रियामध्ये 'भोक लगाउ' अनुभूतिबोधक क्रिया हो । यस्ता क्रियाहरूमा अरूले प्रेरणा गर्ने नभई स्वतः सृजित हुने हुनाले सामान्य अवस्थामा प्रेरणार्थक हुँदैन । उदाहरण ४मा प्रेरक कर्ताका रूपमा औषधी आएको छ । यसले मानिसमा भोक लाग्ने गुणमा उर्जा प्रदान गर्ने हुँदा प्रेरणार्थकमा लिन सकिन्छ । यसबाट निर्जीव कर्ता पनि प्रेरकका रूपमा आउने देखिन्छ ।

(इ) प्रेरणार्थक मिलित क्रियाले लिने वाक्यात्मक संरचना

मिलित क्रियाले प्रथम र द्वितीय प्रेरणार्थकको अभिव्यक्ति गर्छ । प्रथम प्रेरणार्थकको अभिव्यक्ति गर्दा आधार वा आधृत एउटा क्रियामात्र प्रेरणार्थक हुन्छ भने द्वितीय प्रेरणार्थकको अभिव्यक्ति गर्दा आधार आधृत दुवैमा प्रेरणार्थक रूप लागेको हुन्छ ।

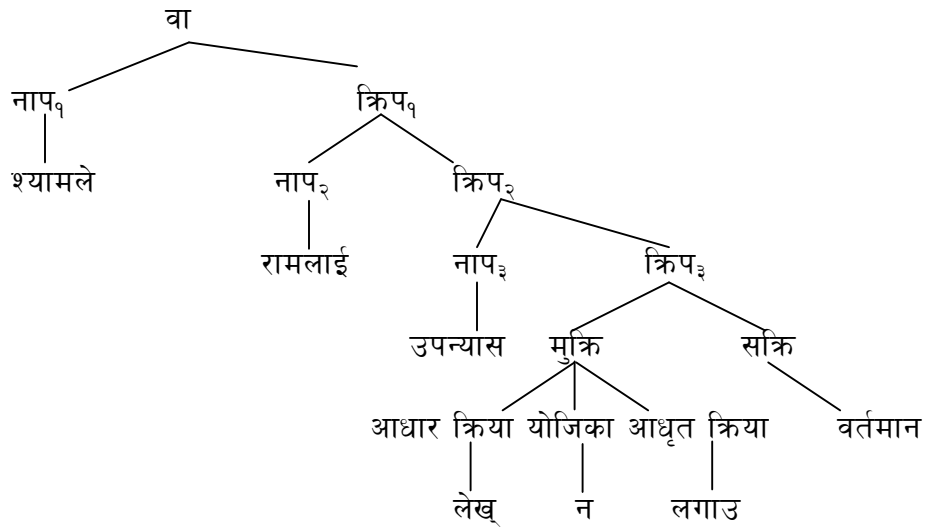
- २४.
१. भाइले व्याकरण पढिहाल्यो ।
 २. मैले भाइलाई व्याकरण पढाइहालें ।

३. रामले उपन्यास लेख्न लाग्यो ।
४. श्यामले रामलाई उपन्यास लेखाउन लाग्यो ।
५. श्यामले रामलाई उपन्यास लेख्न लगायो ।
६. श्याम हाँस्न लाग्छ ।
७. रामले श्यामलाई हाँस्न लगाउँछ ।

उदाहरण २४का २, ४, ५ र ७ का वाक्यहरू प्रथम प्रेरणार्थक वाक्य हुन् । २ र ४ मा आधार क्रिया र ३ र ५मा आधृत क्रियामा प्रेरणार्थक भएका छन् । १, ३ र ६ वाक्य अप्रेरणार्थक छन् ।

१. पढिहाल्	[अवस्थल _१ + अवस्थल _२ _]
२. पढाइहाल्	[अवस्थल _१ + अवस्थल _२ + अवस्थल _३ _]
३. लेख्न लाग्	[अवस्थल _१ + अवस्थल _२ _]
४. लेखाउन लाग्	[अवस्थल _१ + अवस्थल _२ + अवस्थल _३ _]
५. लेख्न लगाउ	[अवस्थल _१ + अवस्थल _२ + अवस्थल _३ _]
६. हाँस्न लाग्	[अवस्थल _१ _]
७. हाँस्न लगाउ	[अवस्थल _१ + अवस्थल _२ _]

माथि दिइएका क्रियाहरूमध्ये १, ३ र ६ क्रियाले दुई अवस्थल र २, ४ र ५ क्रियाले तीन अवस्थल निर्धारण गरेको छ । मिलित क्रियाले लिने अन्य वाक्यात्मक संरचना भने अन्य प्रेकिले लिने जस्तै हुन्छ । उदाहरण २४को वाक्य ५लाई आरेखमा हेर्दा -

आरेख नं. ४.१६

आरेख ४.१६मा 'लेख्न लगाउ' क्रियाले तीनवटा नामपदावली लिएको छ । यसैकारण यसमा तीनवटा अवस्थल रहेका छन् । यसैगरी अन्य वाक्यलाई पनि हेर्न सकिन्छ । अरूमा पनि यस्तै स्थिति देखिन्छ ।

२५. १. भाइले श्यामबाट रामलाई उपन्यास लेखाउन लगायो ।

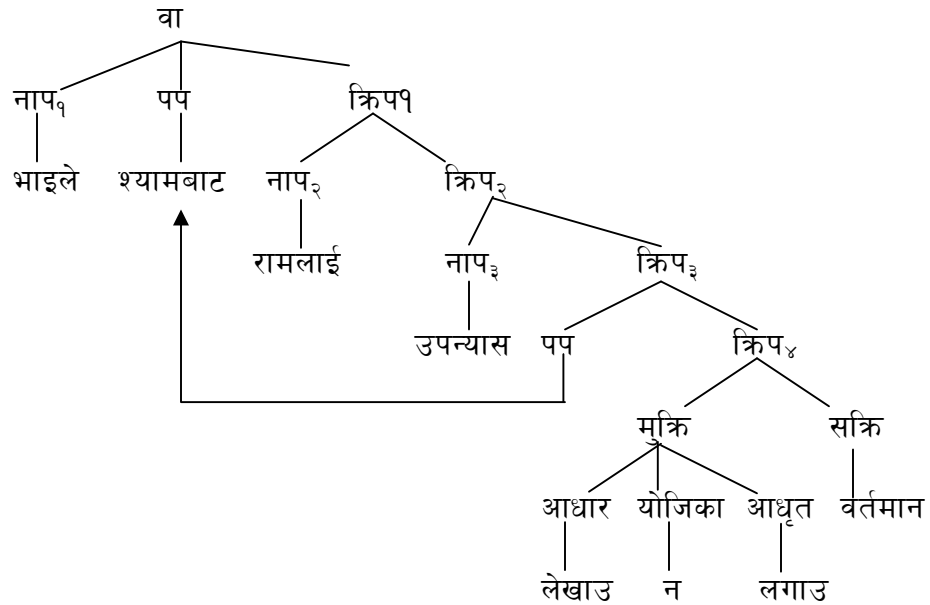
२. कृष्णले रामलाई श्यामलाई हँसाउन लगाउँछ ।

उदाहरण २५का वाक्यमा द्वितीय प्रेरणार्थक रहेको छ । यसमा मिलित क्रिया 'लेखाउन लगाउ' र 'हँसाउन लगाउ' रहेका छन् । यिनले वाक्यमा 'भाइ' र 'कृष्ण' प्रेरकको रूपमा लिएका छन् । प्रेरितको रूपमा 'राम' र 'श्याम' रहेका छन् । श्याम र राम मूल प्रेरकको प्रेरितको रूपमा र मूल प्रेरितको प्रेरकका रूपमा रहेका छन् । यसमा श्याम परसर्गपदावलीको रूपमा आएको छ भने राम नापका रूपमा आएको छ ।

१. लेखाउन लगाउ [अवस्थल_१ + अवस्थल_२ + अवस्थल_३ _]

२. हँसाउन लगाउ [अवस्थल_१ + अवस्थल_२ + अवस्थल_३ _]

यहाँ प्रस्तुत क्रियाले तीनवटा अवस्थल लिएका छन् । यसरी द्वितीय प्रेरणार्थक क्रियामा तीनवटा अवस्थल हुने गर्दछ ।

आरेख नं. ४.१७

आरेख ४.१७मा 'श्याम' नामपदावलीको रूपमा नआई परसर्ग पदावलीको रूपमा आएको छ । प्रेक्रिले तीनभन्दा बढी अवस्थल नलिने हुँदा यस्तो भएको हो । परसर्गपदावली क्रिपडाट अधीनस्थ छ र पछि सञ्चलन भई वाक्यबाट सोभै अधीनस्थ भएर रहेको छ ।

४.२.२.३.३ स्वतः प्रेरणार्थक हुने क्रियाले लिने वाक्यात्मक संरचना

नेपालीमा स्वतः प्रेरणार्थक हुने क्रिया 'पठाउ' मिलित क्रियामा आधृत क्रियाको रूपमा आउँछ । अन्य अवस्थामा यो स्वतन्त्र क्रियाका रूपमा प्रयोग हुन्छ ।

२६. आमाले मलाई घर पठाउनुहुन्छ ।

उदाहरण २६मा प्रेरणार्थक क्रिया 'पठाउ' रहेको वाक्य छ । यसले दुईवटा नामपदावली र एउटा परसर्गपदावली लिएको छ । यसमा दुईवटा अवस्थल रहेका छन् ।

प्रेरणार्थक क्रियाहरू आन्तरिक संरचनामा शब्दसमूहनमा नै रूपान्तरित क्रियाका रूपमा आएका हुन्छन् । वाक्यमा प्रेरणार्थक क्रियाले दुई तथा तीनवटा थिता भूमिका प्रदान गरेको हुन्छ । आन्तरिक परिवर्तनबाट बनेका प्रेक्रिले दुईवटा मात्र अवस्थल निर्माण गर्दछन् भने द्वितीय प्रेरणार्थक क्रियाले तीनवटा अवस्थल निर्माण गर्दछन् । अन्य प्रेक्रिले कुनैमा दुई र कुनैमा तीनवटा अवस्थल निर्धारण गर्दछन् ।

४.३. निष्कर्ष

रूपान्तरण व्याकरणको विकासको क्रममा रूपान्तरण व्याकरणका कतिपय पक्षमा आलोचना गर्दै उत्पादक अर्थविज्ञानको विकास भयो । पछाडि चम्स्कीले आलोचनात्मक कुराहरू हटाउन खोज्दै अधिशासन र आवद्धता सिद्धान्त ल्याएका हुन् । उत्पादक अर्थविज्ञान अर्थतर्फ बढी केन्द्रित छ भने रूपान्तरण व्याकरण अर्थ र संरचना दुवैलाई महत्त्वपूर्ण रूपमा हेरेको छ । प्रेरणार्थक क्रिया तथा यसले लिने वाक्यात्मक संरचनाको दुवै सिद्धान्तलाई लिएर अध्ययन गर्दा उत्पादक अर्थविज्ञानले वाक्यको आर्थी संरचनालाई हेरेको छ । प्रेरणार्थक क्रियाले लिने कार्यव्यापारमा हुने घटना र त्यसलाई भाषिक माध्यममा व्यक्त गर्ने संरचनालाई देखाइएको छ । यस सिद्धान्तले प्रेरणार्थक वाक्यले कस्ता कोटि उपकोटिहरू लिन्छ र कुन कुन कोटि मिलेर प्रेरणार्थक वाक्य लिन्छ भन्ने देखाइएको छैन । प्रेरणार्थकता/कारणात्मक अर्थ र प्रेरणार्थक वाक्यमा उत्पन्न सन्दिग्धार्थकता स्पष्ट रूपमा देखाएको छ । रूपान्तरण व्याकरणले प्रेरणार्थक क्रियाले लिने वाक्यात्मक संरचना देखाएको छ । प्रेरणार्थक क्रियाले प्रदान गर्ने आर्थी भूमिका र त्यसले प्राप्त गर्ने उपकोटिहरू देखाएको छ । यसैका आधारमा प्रेरणार्थक क्रियालाई वर्गीकरण पनि गरिएको छ । यस पद्धतिबाट अध्ययन गर्दा

क्रियाको आर्थी भूमिका देखाए पनि प्रेरणार्थकतामा रहने कारणात्मक (प्रेरक र प्रेरित) सम्बन्धलाई देखाउन सकेको छैन । यसबाट प्रेरणार्थक क्रियाको आर्थी संरचनाको अध्ययनमा उत्पादक अर्थविज्ञान उपयोगी देखिन्छ भने रूपान्तरण व्याकरण प्रेरणार्थक क्रियाले लिने वाक्यात्मक सम्बन्ध तथा संरचनाको अध्ययन गर्न उपयोगी देखिन्छ ।

अध्याय – पाँच

५. प्रेरणार्थकता र अन्य व्याकरणिक कोटिसँगको सम्बन्ध

काल, पक्ष, भाव आदि व्याकरणिक कोटि हुन् । वाक्यमा यिनीहरूको अभिव्यक्ति क्रियामा हुन्छ । प्रेरणार्थक सूचक पनि क्रियामा नै रहन्छ । यसबाट व्याकरणिक कोटिहरू प्रेरणार्थकतासँग सम्बन्धित रहन्छन् । काल, भाव तथा वाच्यले प्रेरणार्थक क्रियामा असर पार्दछन् । पक्षका आधारमा रूपायन हुँदा प्रेरणार्थकतामा असर पर्दैन । यसकारण प्रेरणार्थकका सन्दर्भमा काल, भाव र वाच्यको अध्ययन गर्नु पर्ने हुन्छ । यसमा प्रेरणार्थकता र काल, भाव र वाच्यबीचको संरचनात्मक सम्बन्धको अध्ययन गरिन्छ ।

५.१. प्रेरणार्थक वाक्य र काल

काल क्रियाको रूपायन गर्ने व्याकरणिक कोटि हो । नेपालीमा भूत र अभूत गरी दुई कालिक भेद देखा पर्छ । (यादव, २०५९: २०६) । अभूत काललाई पुनः वर्तमान र भविष्यत् गरी दुई भेद गर्न सकिन्छ । कालअनुसार क्रियाको रूपायन गर्दा क्रियाको संरचना फरक पर्ने गर्छ । यसै क्रममा प्रेरणार्थक क्रियामा देखापर्ने फरकलाई यहाँ देखाइन्छ ।

१. (क) रामले कृष्णलाई हँसाउँछ ।
(ख) रामले कृष्णलाई हँसायो ।
२. (क) दाजुले भाइलाई भात खुवाउँछ ।
(ख) दाजुले भाइलाई भात खुवायो ।
३. (क) रामले रूमाल सुकाउँछ ।
(ख) रामले रूमाल सुकायो ।
४. (क) हरिले पुस्तक टेबुलबाट खसाउँछ ।
(ख) हरिले पुस्तक टेबुलबाट खसायो ।
५. (क) केशवले मधुमार्फत श्यामलाई कलम दिलाउँछ ।
(ख) केशवले मधुमार्फत श्यामलाई कलम दिलायो ।
६. (क) गोविन्दले नवीनलाई मार्छ ।
(ख) गोविन्दले नवीनलाई माऱ्यो ।
७. (क) उत्सवले गीतालाई उपन्यास लेख्न लगाउँछ ।

(ख) उत्सवले गीतालाई उपन्यास लेख्न लगायो ।

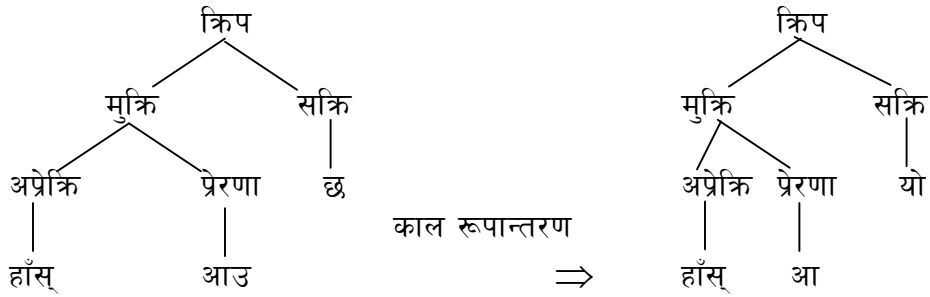
८. (क) श्यामले पुस्तक बाटामा खसाल्छ ।

(ख) श्यामले पुस्तक बाटामा खसाल्यो ।

९. (क) रामले ढोका उघार्छ ।

(ख) रामले ढोका उघार्‍यो ।

उदाहरण १मा (क)मा अभूत कालका र (ख)मा भूतकालका वाक्यहरू रहेका छन् । उही वाक्यलाई कालिक परिवर्तन गर्दा वाक्यात्मक संरचनामा कुनै परिवर्तन आएको पाइँदैन । कालको सूचक क्रियामा आउने हुँदा यसले लिने क्रियाको संरचनामा केही परिवर्तन ल्याएको छ । यसरी परिवर्तन ल्याउँदा प्रेरणार्थक सूचकमा पनि परिवर्तन भएको देखिन्छ ।

आरेख नं. ५.१

आरेख ५.१मा हेर्दा काल रूपान्तरण हुँदा सहायक क्रियामा परिवर्तन आएको छ । अभूतकालको सक्रि 'छ' भूतमा यो बन्न पुगेको छ । 'छ' सक्रि 'यो' बन्दा सक्रिभन्दा अगाडि रहने प्रेरणार्थक संरचनामा परिवर्तन आएको छ । अभूत कालको क्रियामा संरचक 'आउ' देखिएको छ भने भूतकालमा 'आउ' संरचक 'आ'मा परिवर्तन भएको छ । यसै गरी अन्य वाक्यका क्रियामा पनि यस्तै देखिन्छ ।

२. (क) [[(खा)अप्रेक्रि (आउ)प्रेरणा]मुक्रि अभूतसक्रि]क्रिप काल रूपान्तरण ⇒

. (ख) [[(खा)अप्रेक्रि (आ)प्रेरणा]मुक्रि भूतसक्रि]क्रिप

३. (क) [[(सुक)अप्रेक्रि (आउ)प्रेरणा]मुक्रि अभूतसक्रि]क्रिप काल रूपान्तरण ⇒

. (ख) [[(सुक)अप्रेक्रि (आ)प्रेरणा]मुक्रि भूतसक्रि]क्रिप

४. (क) [[(खस्)अप्रेक्रि (आउ)प्रेरणा]मुक्रि अभूतसक्रि]क्रिप काल रूपान्तरण ⇒
 . (ख) [[(खस्)अप्रेक्रि (आ)प्रेरणा]मुक्रि भूतसक्रि]क्रिप
५. (क) [[(दि)अप्रेक्रि (आउ)प्रेरणा]मुक्रि अभूतसक्रि]क्रिप काल रूपान्तरण ⇒
 . (ख) [[(दि)अप्रेक्रि (आ)प्रेरणा]मुक्रि भूतसक्रि]क्रिप
६. (क) [[(मर्)अप्रेक्रि प्रेरणा]मुक्रि अभूतसक्रि]क्रिप काल रूपान्तरण ⇒
 . (ख) [[(मर्)अप्रेक्रि प्रेरणा]मुक्रि भूतसक्रि]क्रिप
७. (क) [[(लेख्न लाग्)अप्रेक्रि (आउ)प्रेरणा]मुक्रि अभूतसक्रि]क्रिप काल रूपान्तरण ⇒
 . (ख) [[(लेख्न लाग्)अप्रेक्रि (आ)प्रेरणा]मुक्रि भूतसक्रि]क्रिप
८. (क) [[(खस्)अप्रेक्रि (आल्)प्रेरणा]मुक्रि अभूतसक्रि]क्रिप काल रूपान्तरण ⇒
 . (ख) [[(खस्)अप्रेक्रि (आल्)प्रेरणा]मुक्रि भूतसक्रि]क्रिप
९. (क) [[उघ् + (आ)प्रेरणा + र्]मुक्रि अभूतसक्रि]क्रिप काल रूपान्तरण ⇒
 . (ख) [[उघ् + (आ)प्रेरणा + र्]मुक्रि भूतसक्रि]क्रिप

उदाहरण १मा १ देखि ५ र ७ का क्रियापदको संरचना हेर्दा सक्रि अभूत रहँदा प्रेरणार्थक सूचक 'आउ' रहेको छ भने सक्रि भूत रहँदा प्रेरणार्थकको सूचक 'आ' रहेको छ । अर्को शब्दमा भन्दा प्रेरणार्थक संरचना भूतसँग प्रयोग हुँदा 'आउ'मा रूपध्वनि प्रक्रियाले 'आउ'को उकार लोप भई 'आ' मात्र बाँकी रहेको देखिन्छ । उदाहरण ६ मा रहेको 'मार्' क्रिया आन्तरिक परिवर्तनबाट बनेको हो । यसको संरचना भूत र अभूत दुवैमा एउटै रहेको छ । उदाहरण ८मा 'आल्' परसर्ग लागेर बनेको प्रेरणार्थक क्रिया 'खसाल्' र उदाहरण ९मा 'आ' मध्यसर्ग लागेर बनेको प्रेरणार्थक क्रिया 'उघार्' रहेको छ । यी दुवैमा भूत र अभूत दुवै कालको उपस्थितिले संरचनामा कुनै फरक आएको छैन । उदाहरण ८मा मिलित क्रिया 'लेख्न लगाउ' रहेको छ । यसमा आधृत क्रिया प्रेरणार्थक भएको छ । भूतमा यो 'लेख्न लगा' रूप लिएर आएको छ । आधार क्रियामा प्रेरणार्थक हुँदा भूत र अभूत दुवैमा 'लेखाउन लाग्' रूप लिएर आउँछ । यसरी आधार क्रियामा प्रेरणार्थक बनाउँदा भूत अभूत दुवैमा 'आउ' संरचक रहेको पाइन्छ । मिलित क्रियाबाहेक अन्य क्रियाको प्रेरणाको रूपमा आउने 'आउ' भूत कालमा 'आ' भएर आउँछ । अन्य सूचकहरू 'आ', 'आल्'मा भने भूत र अभूतमा कुनै परिवर्तन आउँदैन ।

अभूत कालभिन्न वर्तमान र भविष्यत् दुई काल रहेका छन् । वर्तमानलाई भविष्यत बनाउने सहायक क्रियामा 'ने' थपिनेबाहेक अरू परिवर्तन देखिदैन ।

रामले कृष्णलाई हँसाउँछ । भविष्यत् रूपान्तरण ⇒

रामले कृष्णलाई हँसाउँनेछ ।

यसमा मुक्तिमा कुनै परिवर्तन भएको देखिदैन ।

५.२. प्रेरणार्थक वाक्य र भाव

भाव क्रियामा व्यक्त हुने व्याकरणात्मक कोटि हो । क्रियाको वास्तविक अर्थसँगै वक्ता र लेखकको अभिवृत्तिसमेत प्रकट गर्ने क्रियारूपलाई भाव भनिन्छ (शर्मा, २०५४: २९६) । यसमा सामान्यार्थक, विध्यर्थक (इच्छार्थक, आज्ञार्थक) तथा सम्भावनार्थक पर्दछन् । प्रेरणार्थक सामान्यार्थक वाक्यलाई विध्यर्थक र सम्भावनार्थकमा बदलेर हेर्न सकिन्छ ।

२. १. (क) रामले कृष्णलाई हँसाउँछ । (सामान्यार्थक)
- (ख) रामले कृष्णलाई हँसा । (आज्ञार्थक)
- (ग) रामले कृष्णलाई हँसाओस् । (इच्छार्थक)
- (घ) रामले कृष्णलाई हँसाउला । (सम्भावनार्थक)
२. (क) दाजुले भाइलाई भात खुवाउँछ । (सामान्यार्थक)
- (ख) दाजुले भाइलाई भात खुवा । (आज्ञार्थक)
- (ग) दाजुले भाइलाई भात खुवाओस् । (इच्छार्थक)
- (घ) दाजुले भाइलाई भात खुवाउला । (सम्भावनार्थक)
३. (क) हरिले पुस्तक टेबुलबाट खसाउँछ । (सामान्यार्थक)
- (ख) हरिले पुस्तक टेबुलबाट खसा । (आज्ञार्थक)
- (ग) हरिले पुस्तक टेबुलबाट खसाओस् । (इच्छार्थक)
- (घ) हरिले पुस्तक टेबुलबाट खसाउला । (सम्भावनार्थक)
४. (क) रामले रूमाल सुकाउँछ । (सामान्यार्थक)
- (ख) रामले रूमाल सुका । (आज्ञार्थक)
- (ग) रामले रूमाल सुकाओस् । (इच्छार्थक)
- (घ) रामले रूमाल सुकाउला । (सम्भावनार्थक)
५. (क) केशबले मधुमार्फत श्यामलाई कलम दिलाउँछ । (सामान्यार्थक)

(ख) केशवले मधुमार्फत श्यामलाई कलम दिला । (आज्ञार्थक)

(ग) केशवले मधुमार्फत श्यामलाई कलम दिलाओस् । (इच्छार्थक)

(घ) केशवले मधुमार्फत श्यामलाई कलम दिलाउला । (सम्भावनार्थक)

उदाहरण २मा विभिन्न खालका सामान्यार्थ वाक्यलाई अरू भाव अर्थात् आज्ञा, इच्छा र सम्भावनामा बदल्दा वाक्यात्मक संरचनामा केही परिवर्तन आएको छैन । भाव सक्रिमा रहने हुँदा सक्रिमा परिवर्तन भएको छ । त्यस्तै प्रेरणार्थकयुक्त मुख्य क्रियामा पनि परिवर्तन आएको छ । क्रियाको संरचना हेरी परिवर्तनलाई केलाउन सकिन्छ ।

१. [[(हाँस्)अप्रेक्रि (आउ)प्रेरणा]मुक्रि छसक्रि]क्रिप

आज्ञार्थक संयोजन⇒ [[(हाँस्)अप्रेक्रि (आ)प्रेरणा]मुक्रि Øसक्रि]क्रिप

इच्छार्थक संयोजन⇒. [[(हाँस्)अप्रेक्रि (आ)प्रेरणा]मुक्रि ओस्सक्रि]क्रिप

सम्भावनार्थक संयोजन⇒ [[(हाँस्)अप्रेक्रि (आउ)प्रेरणा]मुक्रि लासक्रि]क्रिप

२. [[(खा)अप्रेक्रि (आउ)प्रेरणा]मुक्रि छसक्रि]क्रिप

आज्ञार्थक संयोजन⇒ [[(खा)अप्रेक्रि (आ)प्रेरणा]मुक्रि Øसक्रि]क्रिप

इच्छार्थक संयोजन⇒. [[(खा)अप्रेक्रि (आ)प्रेरणा]मुक्रि ओस्सक्रि]क्रिप

सम्भावनार्थक संयोजन⇒ [[(खा)अप्रेक्रि (आउ)प्रेरणा]मुक्रि लासक्रि]क्रिप

३. [[(खस्)अप्रेक्रि (आउ)प्रेरणा]मुक्रि छसक्रि]क्रिप

आज्ञार्थक संयोजन⇒ [[(खस्)अप्रेक्रि (आ)प्रेरणा]मुक्रि Øसक्रि]क्रिप

इच्छार्थक संयोजन⇒. [[(खस्)अप्रेक्रि (आ)प्रेरणा]मुक्रि ओस्सक्रि]क्रिप

सम्भावनार्थक संयोजन⇒ [[(खस्)अप्रेक्रि (आउ)प्रेरणा]मुक्रि लासक्रि]क्रिप

४. [[(सुक)अप्रेक्रि (आउ)प्रेरणा]मुक्रि छसक्रि]क्रिप

आज्ञार्थक संयोजन⇒ [[(सुक)अप्रेक्रि (आ)प्रेरणा]मुक्रि Øसक्रि]क्रिप

इच्छार्थक संयोजन⇒. [[(सुक)अप्रेक्रि (आ)प्रेरणा]मुक्रि ओस्सक्रि]क्रिप

सम्भावनार्थक संयोजन \Rightarrow [[(सुक्)अप्रेक्रि (आउ)प्रेरणा]मुक्रि लासक्रि]क्रिप

५. [[(दि)अप्रेक्रि (आउ)प्रेरणा]मुक्रि छसक्रि]क्रिप

आज्ञार्थक संयोजन \Rightarrow [[(दि)अप्रेक्रि (आ)प्रेरणा]मुक्रि ओसक्रि]क्रिप

इच्छार्थक संयोजन \Rightarrow [[(दि)अप्रेक्रि (आ)प्रेरणा]मुक्रि ओससक्रि]क्रिप

सम्भावनार्थक संयोजन \Rightarrow [[(दि)अप्रेक्रि (आउ)प्रेरणा]मुक्रि लासक्रि]क्रिप

उदाहरण रका वाक्यमा रहेका प्रेरणार्थक क्रियाको संरचना हेर्दा सामान्यार्थकमा प्रेरणार्थक संरचना 'आउ' रहेको छ । आज्ञार्थ तथा इच्छार्थक संयोजन गर्दा 'आउ'को उकार हटी 'आ' मात्र रहेको छ । यसबाट विध्यर्थकमा प्रेरणार्थक सूचक 'आ' रहेको पाइन्छ । सम्भावनार्थक संयोजन गर्दा भने प्रेरणार्थक संरचनामा कुनै परिवर्तन भएको पाइँदैन । माथिका उदाहरणमा 'आउ' सर्ग लागेका प्रेरणार्थक क्रिया मात्र रहेका छन् । अन्य किसिमका प्रेरकिलाई पनि विभिन्न भावको उपस्थितिमा हेर्न सकिन्छ ।

३. १. (क) गोविन्दले नवीनलाई मार्छ । (सामान्यार्थक)
(ख) गोविन्दले नवीनलाई मार् । (आज्ञार्थक)
(ग) गोविन्दले नवीनलाई मारोस् । (इच्छार्थक)
(घ) गोविन्दले नवीनलाई मार्ला । (सम्भावनार्थक)
२. (क) उत्सवले गीतालाई उपन्यास लेख्न लगाउँछ । (सामान्यार्थक)
(ख) उत्सवले गीतालाई उपन्यास लेख्न लगा । (आज्ञार्थक)
(ग) उत्सवले गीतालाई उपन्यास लेख्न लगाओस् । (इच्छार्थक)
(घ) उत्सवले गीतालाई उपन्यास लेख्न लगाउला । (सम्भावनार्थक)
३. (क) श्यामले पुस्तक बाटामा खसाल्छ । (सामान्यार्थक)
(ख) श्यामले पुस्तक बाटामा खसाल् । (आज्ञार्थक)
(ग) श्यामले पुस्तक बाटामा खसालोस् । (इच्छार्थक)
(घ) श्यामले पुस्तक बाटामा खसाल्ला । (सम्भावनार्थक)
४. (क) रामले ढोका उघार्छ । (सामान्यार्थक)
(ख) रामले ढोका उघार् । (आज्ञार्थक)
(ग) रामले ढोका उघारोस् । (इच्छार्थक)

(घ) रामले ढोका उघाला । (सम्भावनार्थक)

उदाहरण ३.१मा आन्तरिक परिवर्तनबाट प्रेरणार्थक बनेको क्रिया 'मार्' रहेको छ । यसको संरचना सामान्यार्थक, आज्ञार्थक, इच्छार्थक र सम्भावनार्थकमा एउटै रहेको पाइन्छ । यस्तै उदाहरण ३.२ मा प्रेरणार्थक मिलित क्रियाको प्रयोग पाइन्छ । मिलित क्रिया 'लेख्न लगाउ' मा इच्छार्थक र आज्ञार्थक संयोजन हुँदा प्रेरणार्थक सूचक 'आउ' नरही 'आ' मात्र रहेको छ । यसमा आधृत क्रियामा प्रेरणार्थक सूचक आएको छ । आधार क्रियामा प्रेरणार्थक सूचक आउँदा भने भावले कुनै असर गर्दैन । भावको सूचक सक्रिमा रहने र आधृत क्रियामा मात्र सक्रि आउने हुँदा आधार क्रियाको सूचकमा असर नपरेको हो । उदाहरण ३.३ मा 'आल्' परसर्ग लागेर बनेको प्रेरणार्थक क्रिया 'खसाल्' रहेको छ र यसमा पनि सबै भावको उपस्थितिमा प्रेरणार्थक रूप एउटै रहेको छ । उदाहरण ३.४मा 'आ' मध्यसर्ग लागी बन्ने प्रेरणार्थक क्रिया छ । यस क्रियाले लिने वाक्यात्मक संरचनामा भावको परिवर्तनले कुनै असर पारेको छैन । क्रियामा समेत कुनै परिवर्तन देखा परेको छैन ।

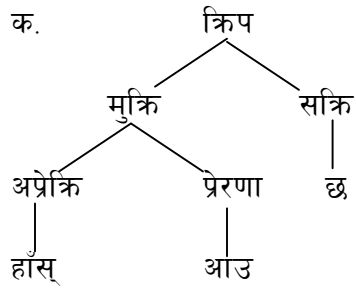
समग्रमा प्रेरणार्थक वाक्यमा भावले वाक्यात्मक संरचनामा असर नपारे पनि क्रियाको संरचनामा असर पारेको पाइन्छ । 'आउ' परसर्ग लागी बन्ने प्रेरणार्थक क्रियामा विध्यर्थक (इच्छार्थक र आज्ञार्थक) भावमा प्रेरणार्थक सूचक 'आउ' परिवर्तन भई 'आ' को रूपमा रहन्छ । अन्य किसिमका प्रेरणार्थक क्रियाको संरचनामा भावको कुनै असर देखिदैन ।

५.३. प्रेरणार्थक वाक्य र वाच्य

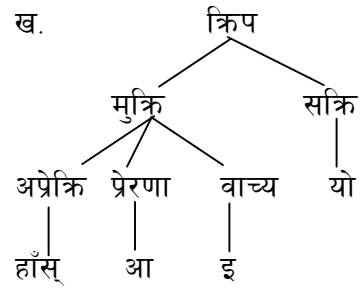
क्रियालाई बुझाउने कुरालाई वाच्य भनिन्छ । क्रियाले कर्ता, कर्म जनाउने वा दुवै नजनाउने गर्छ । यसरी क्रियाले जे जनाउँछ त्यो प्रधान हुन्छ । वाक्यमा कर्ता, कर्म वा भाव (क्रिया)मध्ये कुनै एकलाई प्रधान मान्ने व्याकरणात्मक युक्तिलाई वाच्य भनिन्छ (अधिकारी, २०५७: १६२) । कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य र भाववाच्य गरी तीन किसिमका हुन्छन् । यसको अर्को एक भेद कर्मभाववाच्य पनि पाइन्छ । कर्तृवाच्यबाट वाच्यान्तरित भई कर्मवाच्य र भाववाच्यका वाक्यहरू निर्मित हुन्छन् । वाच्यान्तरित भएका क्रियाले (नाप, वा) का ठाउँमा थिटा भूमिका प्रदान गर्दैनन् (गौतम, २०५३: ९५^ख) । एउटै वाक्यमा कर्तृवाच्यात्मक क्रियाले लिने अवधारणास्थलभन्दा कर्मवाच्यात्मक क्रियाले लिने अवस्थल कम हुन्छ । यसरी हेर्दा प्रेरणार्थक र वाच्य वाक्यमा विपरीत कार्य गर्ने तत्त्वहरू हुन् । एउटाले अवस्थल बढाउने र एउटाले अवस्थल घटाउने गर्दछन् । प्रेरणार्थक वाक्यहरू सकर्मक हुने हुँदा प्रेरणार्थक क्रियाहरू भाववाच्यमा रूपान्तरित हुँदैनन् । यसकारण प्रेरणार्थक वाक्यहरूले कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य र भावकर्मवाच्य अभिव्यक्त गर्दछन् ।

४. १. (क) रामले कृष्णलाई हँसाउँछ । (कर्तृवाच्य)
 (ख) रामद्वारा कृष्णलाई हँसाइन्छ । (कर्मवाच्य)
२. (क) दाजुले भाईलाई भात खुवाउँछ । (कर्तृवाच्य)
 (ख) दाजुद्वारा भाइलाई भात खुवाइन्छ । (कर्मवाच्य)
३. (क) हरिले पुस्तक टेबुलबाट खसाउँछ । (कर्तृवाच्य)
 (ख) हरिद्वारा पुस्तक टेबुलबाट खसाइन्छ । (कर्मवाच्य)
४. (क) श्यामले रूमाल सुकाउँछ । (कर्तृवाच्य)
 (ख) श्यामद्वारा रूमाल सुकाइन्छ । (कर्मवाच्य)
५. (क) केशवले मधुमार्फत श्यामलाई कलम दिलाउँछ । (कर्तृवाच्य)
 (ख) केशवद्वारा मधुमार्फत् श्यामलाई कलम दिलाइन्छ । (कर्मवाच्य)

उदाहरण ४मा प्रेरणार्थक भएका कर्तृवाच्य र कर्मवाच्यका वाक्यहरू रहेका छन् । कर्तृवाच्यमा भन्दा कर्मवाच्यमा अवस्थल कम रहेका छन् अर्थात् कर्मवाच्यात्मक वाक्यमा कर्तामा रहेको नामपदावलीलाई थिटा भूमिका प्रदान गरेको छैन । यिनमा 'द्वारा' परसर्ग जोडिई परसर्गपदावली निर्माण गरेका छन् । थिटा भूमिका नामपदावलीले बाहेक अन्य पदावलीले प्राप्त नगर्ने हुँदा वाच्यान्तरित क्रियाले लिने थिटा भूमिका घट्न पुगेको हो । वाच्यान्तरित हुँदा क्रियापदको बनोटमा पनि परिवर्तन आएको हुन्छ ।

कर्तृवाच्यात्मक क्रिया –हँसाउँछ

कर्मवाच्यात्मक क्रिया– हँसाइन्छ

आरेख नं. ५.२

प्रेरणा तथा वाच्य दुवै मुख्य क्रियाभिन्न रहेका हुन्छन् । आरेख ५.२ले देखाएअनुसार प्रेरणार्थक क्रियालाई वाच्यान्तरण गर्दा कर्मवाच्यको संरचक 'इ' प्रेरणार्थक संरचनाभन्दा पछि थपिएको छ । यसमा हेर्दा मुक्रिको बनावटमा 'अप्रेक्रि + प्रेरणा + वाच्य' पाइन्छ । कर्मवाच्यको संरचक 'इ'

थपिएपछि प्रेरणार्थक संरचक 'आउ' मा रहेको 'उ' रूपध्वनि प्रक्रियामा लोप हुन पुगी 'आ' मात्र रहन गएको छ ।

५. (क) रामले मलाई हँसाउँछ । (कर्तृवाच्य)
(ख) रामद्वारा म हँसाइन्छु । (कर्मवाच्य)
(ग) रामद्वारा मलाई हँसाइन्छ । (भावकर्मवाच्य)

उदाहरण ५मा कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य र भावकर्मवाच्य भएका प्रेरणार्थक वाक्यहरू रहेका छन् । पहिलो वाक्य कर्तृवाच्यको छ । दोस्रो वाक्य कर्मवाच्यको छ र क्रियाको सङ्गति कर्म 'म' सँग रहेको छ । तेस्रो वाक्य भावकर्मवाच्यको छ र यसमा क्रियाले कर्ता कर्म कुनैसँग पनि सङ्गति कायम नगरी भाववाच्यमा भै तृतीय पुरुष एकवचनको क्रिया रहेको छ ।

मिलित क्रियामा पनि वाच्य र प्रेरणार्थकको उपस्थिति रहेको हुन्छ ।

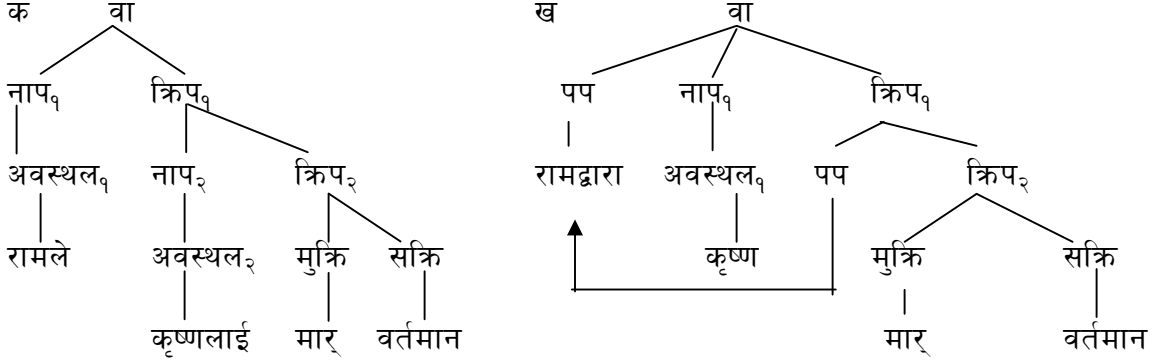
६. (क) रामले भाइलाई पढन लगाउँछ ।
(ख) रामले भाइद्वारा पढिन लगाउँछ ।
(ग) रामद्वारा भाइलाई पढन लगाइन्छ ।
(घ) राम भाइद्वारा पढाइन लाग्छ ।
(ङ) रामद्वारा भाइलाई पढाउन लागिन्छ ।

उदाहरण ६का वाक्यमा मिलित क्रिया रहेका छन् । आधृत क्रियामा प्रेरणार्थक सूचक रहेका सुरुका तीन वाक्यमध्ये दोस्रोमा आधारमा र तेस्रोमा आधृतमा कर्मवाच्य सूचक 'इ' रहेको छ । आधार कर्मवाच्य बन्दा प्रेरित क्रियाले आफ्नो अवस्थल गुमाएको छ भने आधृत क्रिया कर्मवाच्य बन्दा प्रेरक कर्ताले आफ्नो अवस्थल गुमाएको छ । (घ) र (ङ) वाक्यमा आधार क्रिया प्रेरणार्थक भएको छ । यसमा पनि (ख) र (ग) वाक्यमा जस्तै (घ)मा प्रेरितले र (ङ)मा प्रेरकले अवस्थल गुमाएका छन् ।

आन्तरिक परिवर्तनबाट प्रेरणार्थक बन्ने क्रियाले पनि कर्मवाच्यात्मक रूप लिन्छन् ।

७. १. (क) रामले कृष्णलाई मार्यो । (कर्तृवाच्य)
(ख) रामद्वारा कृष्ण मारिन्छ । (कर्मवाच्य)
२. (क) विष्णुले रूख ढाल्यो । (कर्तृवाच्य)
(ख) विष्णुद्वारा रूख ढालिन्छ । (कर्मवाच्य)
३. (क) केशवले मैनवती बाल्यो । (कर्तृवाच्य)
(ख) केशवद्वारा मैनवती बालिन्छ । (कर्मवाच्य)

उदाहरण ७मा प्रेरणार्थक वाक्यहरू कर्तृ तथा कर्म दुवै रूपमा आएका छन् । जसमा कर्तृ र कर्मवाच्यले लिने वाक्यात्मक संरचना फरक फरक रहेको छ । ७.१ का वाक्यलाई आरेखमा हेर्दा -

आरेख नं. ५.३

आरेख ५.३को क ले कर्तृवाच्यात्मक प्रेरणार्थक क्रियाले दुईवटा नाप लिएको र दुईवटा अवस्थल प्राप्त गरेको देखाएको छ । दोस्रो आरेखले कर्मवाच्यात्मक प्रेरणार्थक क्रियाले एउटा नाप र एउटा पप लिएको र एउटा अवस्थल प्राप्त गरेको देखाएको छ । यसरी एउटै वाक्यमा पनि वाच्यमा फरक आउँदा प्रेरणार्थक क्रियाले लिने वाक्यात्मक संरचनामा पनि फरक आउने देखिन्छ । अर्थात् दृष्टिले हेर्दा कर्तृवाच्यात्मक प्रेरणार्थक वाक्यमा 'राम' अभिकर्ताको रूपमा रहेको छ र यसले सबै कार्य पूरा गरेको छ । कर्मवाच्यात्मक प्रेरणार्थक वाक्यमा भने 'राम' अभिकर्ताको रूपमा नरही साधन बन्न पुगेको छ । यसरी हेर्दा कर्मवाच्यात्मक प्रेरणार्थक क्रियाले अभिकर्ता नलिने देखिन्छ । दुवै वाक्यमा कृष्णले उदासीन भूमिका लिएको छ । उदाहरण ७का अन्य वाक्यहरू पनि यसैअनुसार संरचित छन् ।

१. (क) भाइले बरफ पगाल्छ । (कर्तृवाच्य)

(ख) भाइद्वारा बरफ पगालिन्छ । (कर्मवाच्य)

२. (क) भाइले भकुन्डो उफार्छ । (कर्तृवाच्य)

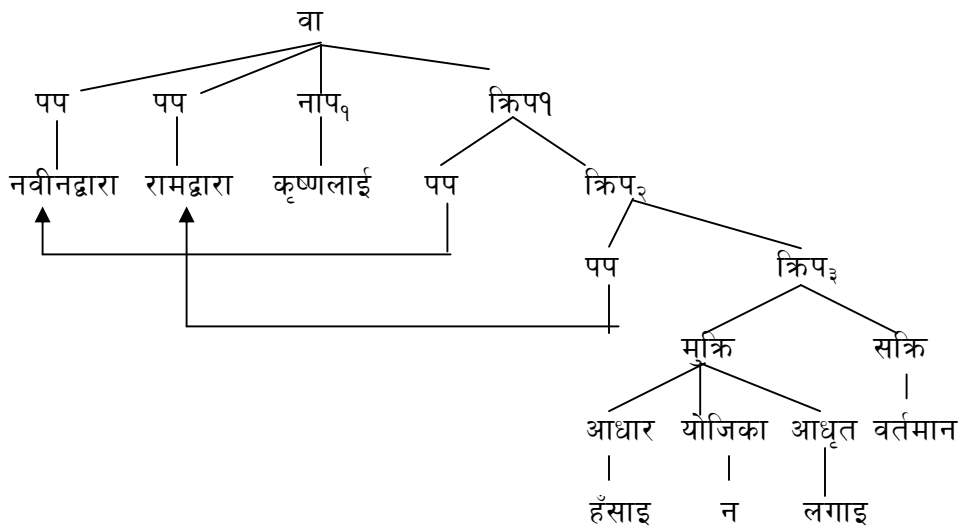
(ख) भाइद्वारा भकुन्डो उफारिन्छ । (कर्तृवाच्य)

उदाहरण ८मा आएका वाक्यहरूमा 'आल्' प्रत्यय लागी बनेको प्रेरणार्थक क्रिया पगाल् र 'आ' मध्यसर्ग लागी बनेको प्रेरणार्थक क्रिया उफार् रहेका छन् । वाच्यान्तरण गर्दा कर्मवाच्यको सूचक 'इ' 'पगालिन्छ' क्रियामा प्रेरणार्थक सूचक 'आल्'भन्दा पर रहेको छ भने 'उफारिन्छ' क्रियामा प्रेरणार्थक सूचक 'उफ्र' क्रियाको बीचमा रहेकोले क्रियान्तमा रहेको छ । वाक्यात्मक संरचनामा हेर्दा अन्य प्रकारका प्रेरणार्थक वाक्यको वाच्यान्तरण भैँ यहाँ पनि एउटा अवस्थल घटेको पाइन्छ ।

द्वितीय प्रेरणार्थक क्रियालाई पनि वाच्यान्तरण गर्न सकिन्छ । द्वितीय प्रेरणार्थकता मिलित क्रियाले लिन्छ । यसमा आधार र आधृत दुई क्रिया रहन्छन् । प्रेरणार्थक सूचक जस्तै वाच्यात्मक सूचक पनि दुवै क्रियामा आउन सक्ने देखिन्छ ।

१. नवीनले रामलाई कृष्णलाई हँसाउन लगाउँछ ।
२. नवीनद्वारा रामलाई कृष्णलाई हँसाउन लगाइन्छ ।
३. नवीनद्वारा रामद्वारा कृष्णलाई हँसाइन लगाइन्छ ।
४. नवीनले रामद्वारा कृष्णलाई हँसाइन लगाउँछ ।

उदाहरण ९.मा द्वितीय प्रेरणार्थक क्रियायुक्त वाक्यहरू रहेका छन् । दोस्रो वाक्यमा रहेको आधृत क्रिया 'लगाउ'लाई कर्मवाच्य बनाइएको छ । 'लगाउ'मा कर्मवाच्य सूचक आउँदा नवीनमा 'द्वारा' परसर्ग लागेको छ । उदाहरण ९.३ मा आधार क्रिया 'हँसाउ' र आधृत क्रिया 'लगाउ' दुवैमा कर्मवाच्य सूचक 'इ' रहदा 'नवीन' र 'राम' दुवैमा 'द्वारा' लगाइएको छ । यसमा प्रेरक कर्ता नवीनको लगाउ क्रियासँग सम्बन्ध हुनु र हँसाउ क्रियाको सम्बन्ध रामसँग हुने हुँदा सोहीअनुसार वाच्यान्तरित क्रियाले पहिलेको वाच्यता वा सम्बन्ध गुमाएका छन् । व्याकरणिक दृष्टिले उदाहरण ९का सबै वाक्य ठीक देखिए पनि ३ र ४ वाक्य प्रयोगमा कम आएको पाइन्छ । 'द्वारा' परसर्ग लागेका नामपदले परसर्गपदावली निर्माण गर्दछन् । यस्ता पदावली वाक्यको अवधारणास्थलमा रहन पाउँदैनन् । फलस्वरूप क्रियाको अवस्थल पनि घट्न सक्छ । कर्मवाच्यात्मक द्वितीय प्रेरणार्थक क्रियाको अवस्थल कम्तिमा एक हुन सक्छ । यसलाई आरेखमा हेर्न सकिन्छ ।

आरेख नं. ५.४

आरेख ५.४मा 'हसाइन लगाइन्छ' क्रियापदले एउटा मात्र नाप लिएकोले यसको अवस्थल पनि एउटा मात्र रहेको छ ।

समग्रमा द्वितीय प्रेरणार्थक क्रियाको वाक्यात्मक संरचनामा हेर्दा तीनवटा अवस्थल हुने देखिन्छ । वाच्यान्तरित भई कर्मवाच्यमा पुग्दा भने एउटा मात्र अवस्थल रहन पुग्छ । आधार क्रियाका रूपमा सकर्मक क्रिया रहेमा दुईवटा अवस्थल रहन्छन् ।

प्रेरणार्थकता र वाच्यलाई हेर्ने क्रममा प्रेरणार्थक क्रियाले भन्दा वाच्यान्तरित क्रियाले कम अवस्थल लिने पाइन्छ । प्रेरणार्थक क्रियाले कम्तिमा दुई अवस्थल लिन्छ भने कर्मवाच्यात्मक तथा भावकर्मवाच्यात्मक प्रेरणार्थक क्रियाले एउटा मात्र अवस्थल लिने गर्दछ । क्रियामा वाच्यात्मक सूचकको उपस्थिति हेर्दा 'आउ', 'आल्' जस्ता परसर्ग लागी बनेका प्रेरणार्थक क्रियामा मूल क्रिया र प्रेरणार्थक सूचकभन्दा पछाडि देखिन्छ । आन्तरिक परिवर्तनबाट प्रेरणार्थक बन्ने र 'आ' मध्यसर्ग लाग्ने प्रेरणार्थक क्रियामा भने क्रियाको अन्तमा कर्मवाच्यात्मक सूचक 'इ' आउने गर्दछ । प्रेरणार्थक सूचक 'आउ' वाच्यान्तरित हुँदा 'आ'को रूपमा उपस्थित हुन्छ ।

५.४. निष्कर्ष

नेपाली प्रेरणार्थक क्रियामा प्रेरणार्थकले काल, भाव तथा वाच्यसँग संरचनात्मक सम्बन्ध राख्ने गर्छ । काल र भावले प्रेरणार्थक क्रियाको मात्र परिवर्तन गराउँछ भने वाच्यले वाक्यात्मक संरचनामा नै असर पार्ने गर्छ । प्रेरणार्थक सूचक 'आउ' आउने प्रेरणार्थक क्रियामा कालिक रूपान्तरण गर्दा 'आउ' 'आ'मा परिवर्तन हुन्छ । भावअन्तर्गतका इच्छार्थक र आज्ञार्थकमा पनि 'आउ' 'आ'मा परिणत हुन्छ । साथै वाच्यान्तरण हुँदा पनि 'आ' नै आउँछ । अन्य प्रकारका प्रेरणार्थक क्रियामा भने कुनै परिवर्तन आउँदैन । वाच्यात्मक सूचक क्रियापदमा प्रेरणार्थक सूचकभन्दा पछाडि रहेको हुन्छ । प्रेरणार्थक क्रिया वाच्यान्तरित हुँदा प्रेरणार्थक क्रियाले कम्तिमा एउटा अवस्थल लिन्छ भने बढीमा दुईवटा अवस्थल लिन्छ ।

अध्याय – छ

६. उपसंहार

६.१. सारांश

नेपाली प्रेरणार्थक क्रियाको अध्ययन परम्परागत र भाषावैज्ञानिक पद्धति दुवै किसिमबाट भएको छ । परम्परागतमा हेमराज पण्डित र रोहिणीप्रसाद भट्टराईले विस्तृत चर्चा गरेका छन् । आधुनिक भाषावैज्ञानिक पद्धतिअनुसारका पुस्तकहरूमा हेमाङ्गराज अधिकारी, माधवप्रसाद पोखरेलले प्रेरणार्थकको चर्चा गरेका छन् । अन्यको अध्ययन प्रेरणार्थकको परिचय र प्रेरणार्थक प्रक्रियाको सामान्य नियमको चर्चामा सीमित छन् । अब्दुल्कीको शोधग्रन्थमा प्रेरणार्थक वाक्य र अर्थको अध्ययन भएको छ भने भीमनारायण रेग्मीले आफ्नो शोधपत्रमा प्रेरणार्थक संरचनाको विस्तृत चर्चा गरेका छन् । यसरी नेपाली भाषाको प्रेरणार्थक क्रियाको अध्ययनमा अधिकांशले संरचनावादी पद्धति अँगालेका छन् । अब्दुल्कीले फरमेसनल पद्धति अपनाएकी छन् भने चूडामणि बन्धुले रूपार्थपरक व्याकरणअनुसार अध्ययन गर्न सकिने सङ्केत देखाएका छन् । देवीप्रसाद गौतमले आफ्नो विद्यावारिधि शोधग्रन्थमा रूपान्तरण व्याकरणअनुसार प्रेरणार्थकको अध्ययन गर्न सकिने सङ्केत देखाएका छन् । यी अध्ययनहरू हेर्दा प्रेरणार्थक क्रियाको अध्ययन व्यापक रूपले विभिन्न दृष्टिकोणले गर्न सकिने देखिन्छ । हालसम्मको अध्ययन प्रेरणार्थकको परिचय र यसको प्रक्रिया देखाउनमा सीमित रहेको छ ।

प्रेरणार्थक क्रियामा दुईवटा घटना हुन्छन् र एक घटना घटेपछि अर्को घटना घट्छ । यी दुई घटनामा एउटा प्रेरक वा कारणको रूपमा आउँछ भने अर्को प्रेरित वा परिणामी घटनाको रूपमा आउँछ । प्रेरणार्थकतालाई भाषाको माध्यमबाट व्यक्त गरिन्छ । भाषाको रूपमा व्यक्त गर्दा यसका निश्चित सूचकहरू रहेका हुन्छन् । नेपालीमा 'आ' मध्यसर्ग, 'आउ' र 'आल्' परसर्गले प्रेरणार्थ सूचित गर्छन् । केही क्रियामा देखिने आन्तरिक स्वर परिवर्तनले पनि प्रेरणार्थकता बुझाउँछन् । यसैका आधारमा प्रेरणार्थकतालाई रूपतात्विक र शब्दतात्विक गरी दुई प्रकारमा वर्गीकरण गरिन्छ । नियमगत रूपमा निश्चित रूप लिएर आउने रूपतात्विकमा पर्दछन् भने अन्य शब्दतात्विकमा पर्दछन् । नेपालीमा शब्दतात्विक प्रेरणार्थकता कम पाइन्छ । प्रेरणार्थक सूचकहरूले सबै अवस्थामा प्रेरणा अर्थ दिदैनन् । प्रसङ्गअनुसार क्रियाले प्रेरणार्थ नबुझाई अरु नै अर्थ बुझाएको हुन्छ । प्रेरणार्थकमा रहने प्रेरक र प्रेरितको दूरीअनुसार प्रथम र द्वितीय प्रेरणार्थक गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । प्रथममा प्रेरक र प्रेरितबीच सोभो सम्बन्ध हुन्छ भने द्वितीयमा मूल प्रेरक र मूल प्रेरितबीच माध्यमका रूपमा सम्बन्ध रहन्छ । मिलित क्रियाले मात्र द्वितीय प्रेरणार्थकको अभिव्यक्ति गर्दछ भने सबै क्रियाले प्रथम प्रेरणार्थकको अभिव्यक्ति गर्दछन् ।

प्रेरणार्थक क्रियायुक्त वाक्यलाई चम्स्कीको रूपान्तरण व्याकरण तथा उत्पादक अर्थविज्ञानअनुसार अध्ययन गर्न सकिन्छ । उत्पादक अर्थविज्ञानका अनुसार वाक्यात्मक संरचनामा एकभन्दा बढी वाक्य अन्तर्निहित रूपमा रहेका हुन्छन् । मिलित क्रियाको आधार क्रिया प्रेरणार्थक भएको अवस्थामा बाहेक प्रेरणार्थक वाक्यमा रहन्छ । अन्तर्निहित वाक्यमा प्रेरणार्थक रहदैन प्रेरित मात्र रहन्छ । आधार क्रिया पनि प्रेरणार्थक भएको अवस्थामा प्रेरणार्थक/कारण अन्तर्निहित वाक्यको रूपमा आउँछ । अन्तर्निहित वाक्यको विधेय भाग विधेय उत्थापन नियमले उपल्लो स्तरमा गएपछि प्रेरणार्थक वाक्य संरचनाको वाक्य बन्छ । शब्दतात्विक प्रेरणार्थकमा भने शाब्दीकरण नियमले प्रेरणा र एक क्रियाको ठाउँमा अर्कै शब्दले प्रतिनिधित्व गरी प्रेरणा अर्थ प्रदान गरेको हुन्छ । उत्पादक अर्थविज्ञानले प्रेरणार्थक वाक्यको अर्थको अध्ययनका क्रममा विभिन्न सन्दिग्ध अर्थहरू भएको देखाउँछ । वाक्यमा क्रियाविशेषणको प्रयोगले मिलित क्रिया भएको वाक्यमा सन्दिग्धार्थकता उत्पन्न गर्छ । यस्तो सन्दिग्धता अन्तर्निहित वा प्रमुख वाक्य कुनसँग सम्बन्धित हुन्छ भन्ने रहन्छ । आत्मवाचीकरणले पनि मिलित क्रियायुक्त वाक्यमा सन्दिग्धार्थक देखाउँछ । सार्वनामीकरण गर्दा तथा 'त्यसै गर्' द्वारा प्रतिस्थापन नियमले प्रतिस्थापन गर्दा मिलित क्रिया भएका वाक्यमा प्रमुख वा अन्तर्निहित कुन घटना प्रतिस्थापित हुन्छ भनी निकर्षण गर्न सकिदैन । नेपालीमा मिलित क्रियायुक्त वाक्यमा प्रेरक र प्रेरित घटनाको समयको दूरी बढी हुनाले दुई घटनात्मक प्रेरणार्थक रहेको हुन्छ । भने अन्य क्रियायुक्त वाक्यमा प्रेरक र प्रेरित घटनाको दूरी न्यून रहेकोले यिनीहरू एक घटनात्मक प्रेरणार्थक क्रिया हुन् ।

चम्स्कीको रूपान्तरण व्याकरणअनुसार नेपालीमा प्रेरणार्थक क्रियाहरू आन्तरिक संरचनामै रूपान्तरित भएर आउँछन् । रूपान्तरित हुँदा विभिन्न प्रत्यय लाग्ने तथा परिवर्तन भएर रूपान्तरित हुन्छन् । यिनीहरू शब्दसमूहनमा प्रवेश गरी वाक्यमा आफ्नो अवस्थल निर्धारण गर्दछन् । यसरी अवस्थल निर्धारण गर्दा आन्तरिक रूपमा परिवर्तन हुने क्रियाले दुईवटा मात्र अवस्थल लिन्छन् भने द्वितीय प्रेरणार्थक क्रियाले तीनवटा अवस्थल लिन्छन् । अन्य 'आउ', 'आल्' परसर्ग र 'आ' मध्यसर्गयुक्त प्रेरणार्थक क्रियाले अवस्थानुसार दुई वा तीन अवस्थल निर्माण गर्दछन् । प्रेरणार्थक क्रिया शब्दसमूहनमा आउनुअगाडि अप्रेरणार्थक क्रिया सकर्मक भएमा तीनवटा र अकर्मक भएमा दुईवटा अवस्थल लिन्छ । पदावलीमा प्रायोजन गर्ने उपकोटिगत संरचनाअनुसार पाँच प्रकारका प्रेरणार्थक क्रिया पाइन्छन् ।

प्रेरणार्थक क्रियाले लिने वाक्यको अध्ययनमा रूपान्तरण व्याकरण र उत्पादक अर्थविज्ञान दुवै पद्धतिको अवस्थानुसार प्रयोग गर्न सकिन्छ । उत्पादक अर्थविज्ञानले विशेषगरी वाक्यको आर्थी संरचना तथा कारणात्मक संरचनालाई जनाउँछ तर क्रियाले लिने उपकोटिको चर्चा गर्दैन ।

रूपान्तरण व्याकरणले प्रेरणार्थक क्रियाले लिने वाक्यात्मक संरचनामा उपकोटिलाई देखाउँछ । यसैअनुसार प्रेरणार्थक क्रियाको वर्गीकरण पनि गर्न सकिन्छ । अर्थका सम्बन्धमा प्रेरणार्थक क्रियाले वाक्यमा लिने भूमिका देखाउँछ । प्रेरणार्थ एउटा अर्थ हो र यसमा प्रेरणार्थकता/कारणात्मक सम्बन्ध रहेको हुन्छ । यो देखाउन रूपान्तरण व्याकरण असफल छ । यसबाट प्रेरणार्थक क्रियाको आर्थी संरचनाको अध्ययनमा उत्पादक अर्थविज्ञान उपयोगी देखिन्छ, भने रूपान्तरण व्याकरण प्रेरणार्थक क्रियाले लिने वाक्यात्मक सम्बन्ध तथा संरचना देखाउन उपयोगी देखिन्छ ।

प्रेरणार्थकताको सम्बन्ध क्रियाका विभिन्न कोटिहरूसँग हुन्छ । जसमा काल, भाव र वाच्य पर्दछन् । काल, भाव र वाच्य तीनैले प्रेरणार्थक क्रियाको संरचनामा असर पार्छन् । प्रेरणार्थक सूचक 'आउ' हुने प्रेरणार्थक क्रियामा भूतकालमा रूपान्तरण गर्दा 'आउ' सूचक 'आ'को रूपमा आउँछ । यस्तै भावतर्फ इच्छार्थक र आज्ञार्थमा साथै कर्मवाच्य र भावकर्मवाच्यमा पनि यस्तै हुन्छ । अन्य किसिमका प्रेरणार्थक क्रियामा कुनै असर पर्दैन । वाच्यले प्रेरणार्थक क्रियाले लिने वाक्यात्मक संरचनामा पनि असर पार्छ । सामान्यतया प्रेरणार्थक क्रियाले दुई वा तीन अवस्थल लिन्छन् तर वाच्यान्तरित प्रेरणार्थक क्रियाले भने कम्तिमा एक र बढीमा दुई अवस्थल लिने गर्दछ । कर्मवाच्यात्मक प्रेरणार्थक क्रियामा सामान्यतया मूल क्रिया + प्रेरणार्थक सूचक + कर्मवाच्यात्मक सूचक रहन्छन् । आन्तरिक परिवर्तन हुने र मध्यसर्ग लागी हुने प्रेरणार्थक क्रियामा कर्मवाच्यात्मक सूचक क्रियाको अन्तमा रहन्छ ।

६.२. निष्कर्ष

–नेपाली प्रेरणार्थक क्रियाको अध्ययन जे. ए. एटनदेखि हालसम्म परम्परागत तथा भाषावैज्ञानिक पद्धतिले भएको छ । विशेषतः यी अध्ययन प्रेरणार्थक संरचनामा केन्द्रित छन् ।

–नेपाली प्रेरणार्थक क्रियाहरू भाषिक माध्यमका आधारमा प्रायः रूपतात्विक (जसमा 'आ', 'आल्', 'आउ' र आन्तरिक परिवर्तन सूचक पर्दछ) रहन्छन् । प्रेरक र प्रेरितको दूरीका आधारमा प्रथम र द्वितीय प्रेरणार्थक पाइन्छ ।

–प्रेरणार्थक वाक्यको आर्थी संरचनाको अध्ययन उत्पादक अर्थविज्ञान र वाक्यात्मक संरचनाको अध्ययन रूपान्तरण व्याकरणको पद्धतिद्वारा गर्न सकिन्छ । प्रेरणार्थक वाक्यले दुईदेखि तीन अवस्थल लिन्छन् भने प्रेरणार्थकतामा अन्तर्निहित वाक्यहरू पनि रहन्छन् ।

–काल र भावले प्रेरणार्थक क्रियाको संरचनासँग सम्बन्ध राख्छन् भने वाच्यले क्रियाको संरचना मात्र नभई वाक्यात्मक संरचनामा पनि सम्बन्ध राखेको हुन्छ ।

परिशिष्ट

(क) सन्दर्भग्रन्थसूची

(अ) पुस्तकसूची

अधिकारी, हेमाङ्गराज. समसामयिक नेपाली व्याकरण, काठमाडौं: कुञ्जल प्रकाशन, सं. २०४९ ।

_____, _____ . _____, दो. संस्क. काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, सं. २०५७ ।

अनिवार्य नेपाली विषय समिति. अनिवार्य नेपाली शिक्षण निर्देशन, कीर्तिपुर काठमाडौं: पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, त्रि. वि. सं. २०४६ ।

_____. शिक्षक निर्देशिका, कीर्तिपुर काठमाडौं: पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, त्रि. वि., सं. २०५७ ।

आचार्य, ब्रतराज. आधारभूत नेपाली व्याकरण तथा रचना, ललितपुर: साभा प्रकाशन, सं २०५८ ।

आचार्य दीक्षित, नरेन्द्रमणि. अङ्ग्रेजी नेपाली साभा संक्षिप्त शब्दकोश, पाँचौं संस्क., काठमाडौं: साभा प्रकाशन, सं. २०५७ ।

गौतम, देवीप्रसाद. फिलमोरको कारक व्याकरण र नेपाली कारकहरू, काठमाडौं: मुना प्रकाशन, सं. २०५३^क ।

_____, _____. नेपालीमा पदावली व्यवस्था, अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध, त्रि. वि. वि., सं. २०५३^ख ।

_____, _____. नेपाली रूपान्तरण व्याकरण, काठमाडौं: चिरञ्जीवी घिमिरे, सं. २०५८^क ।

_____, _____. मानक तथा विस्तारित मानक सिद्धान्त र नेपाली वाक्यव्यवस्था, काठमाडौं: चिरञ्जीवी घिमिरे, सं. २०५८^ख ।

द्विवेदी, कपिलदेव. संस्कृत व्याकरण एवं लघुसिद्धान्त कौमुदी, तृतीय संस्क. वाराणसी: विश्वविद्यालय प्रकाशन, सन् १९९६ ।

_____, _____. भाषाविज्ञान एवं भाषाशास्त्र, आठौं संस्क. वाराणसी: विश्वविद्यालय प्रकाशन, सन् २००३ ।

नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, नेपाली बृहत् शब्दकोश, छैटौं संस्क. काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, सं. २०६० ।

पण्डित, हेमराज. चन्द्रिका गोरखाभाषा व्याकरण, काठमाडौं: लेखक स्वयम् सं. १९६९ ।

पोखरेल, माधवप्रसाद. नेपाली वाक्य व्याकरण, काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, सं. २०५४ ।

_____, _____. _____, दो. संस्क. काठमाडौं: एकता बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा. लि. सं. २०५६ ।

प्रधान, पारसमणि. प्रधान, शेषमणि. नेपाली व्याकरण, चौथो संस्क. कलकत्ता: मैकमिलन एण्ड कम्पनी, सन् १९४४ ।

भट्टराई, राहिणीप्रसाद. बृहद् नेपाली व्याकरण, काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, सं. २०३३ ।

यादव, योगेन्द्रप्रसाद. रेग्मी, भीमनारायण. भाषाविज्ञान, दो. संस्क. कीर्तिपुर: न्यू हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज, सं. २०५९ ।

रेग्मी, भीमनारायण. नेपाली र मगर भाषामा प्रेरणार्थक संरचना तुलनात्मक अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि .वि. वि., नेपाली केन्द्रीय विभाग, सं. २०५६ ।

शर्मा, मोहनराज. शब्दरचना र वर्णविन्यास, काठमाडौं: काठमाडौं बुक सेन्टर, सं. २०४९ ।

_____, _____. _____, काठमाडौं: नवीन प्रकाशन, सं. २०५४ ।

_____, _____. लुइटेल्, खगेन्द्रप्रसाद. शोधविधि, ललितपुर: साभा प्रकाशन सं. २०४९ ।

शर्मा, सुकुम. नेपाली व्याकरणको ऐतिहासिक सर्वेक्षण, काठमाडौं: वाडमय प्रकाशन, सं. २०५६ ।

_____, _____. नेपाली व्याकरणको प्रारम्भिक इतिहास, काठमाडौं: निरन्तर पब्लिकेशन्स, सं. २०५८ ।

शर्मा, सोमनाथ. मध्यचन्द्रिका, काठमाडौं: लेखक स्वयम् सं. १९७६ ।

शिक्षापदाधिकारीहरू. माध्यमिक नेपाली व्याकरण र रचना, एघारौं संस्क. गान्तोक: राष्ट्रिय पुस्तक प्रकाशन, सन् १९८५ ।

Abdulky, Biki. **A Formation Approach to The Semantic Structure of Nepal**, Unpublished PhD. Dissertation presented to faculty of Cornell University, 1974.

Aton, J.A. **A Grammar of The Nepali Language**, Calcutta: Philiperaira, 1820.

Bandhu, Churamani. "Clause Patterns in Nepali", Hale and others, ed. **Clause Sentence and Discourse Pattterna in Selected Languages of Nepal**. Vol 40, Part II, Narman: Summer Institute of Linguistic of The University of Oklahama, 1973 Pg. 1-80.

- Comrie, Bernard. "The Syntax of Causative Constructions: Cross Language Similarity and Divergences", Masayoshi Shibatani, ed. **Syntax and Semantics**, Vol-6, London Academic Press, 1976, Pg 261-312.
- _____, _____. **Language Universals and Linguistic Typology**, 2nd edition, England: Basil Blackmail Ltd, 1989.
- Cook, V. J. & Mark. **Chomskys Universal Grammar Newson and Introduction**, 2nd edition, U.K.: Blackwell Publishers Ltd., 1986.
- Dahal, Ballabh Mani. **A Description of Nepali Literary and Colloquial**. PhD. Dissertations, Poona: Decan College, 1974.
- Lakoff, George. "On Generative semantics", danny D. Steinberg & Leon A. Jakobovits, ed. **Semantics**, Cambridge; University Press, 1974 Pg.232-296.
- Lohani, Ram Raj. **Complex predicates in Nepali**, Unpublished Masters Thesis, Central Department of Linguistic, T.U. 1999.
- Lyons, John. **Introduction to Theoretical linguistics**, Cambridge; University Press, 1995.
- Newmeyer, Frederic. **Linguistic Theory in America**, 2nd edition, London: Academic Press Incorporation, 1986.
- Palmer, F.R. **Grammatical Rules and Relation**, 1st edition, Bumbay: Cambridge University Press, 1994.
- Shibatani, Massyoshi. "Causativization", Masauoshi Shibatani, ed. **Syntax and Semantics**, Vol-5, London: Academic Press, 1976^{ka}, Pg-239-294.
- _____, _____. "The Grammar of Causative constructions : A Conspectus", Masayoshi Shibatani, ed. **Syntax and Semantics**, Vol -6, London: Academic Press, 1976^{kha}, Pg-1-40.
- _____, _____. "Introduction: Some basic Issues in The Grammar of Cousation", Masayoshi Shibatani, ed. **The Grammar of Causation and International Manipulation**, Amsterdam: John Benjaming Publishing Company, 2002, Pg: 1-22.
- Turnbull, Rev A. **Nepali Grammar and Vocabulary**, 3rd edition, Calcutta; Thacker Spink & Co. 1923 .

Yadav, Ramawatar. "Causativization in Maithili: A Preliminary Enquiry", Christian Albrechts University, 1985, Pg: 201-221.

(आ) पत्रपत्रिकासूची

अर्याल, बलराम. "प्रेरणार्थक प्रक्रिया", गरिमा, वर्ष १६, अङ्क ३, फागुन २०५४ पृ. ३६-४५ ।

गौतम, देवीप्रसाद. "खस अपभ्रंशका प्रेरणार्थक क्रियाको उत्पत्ति", त्रिभुवन युनिभर्सिटी जर्नल, भाग २०, अङ्क २ सन् १९९७ पृ. १२३-१३३ ।

____, _____. "नेपालीमा मिलित क्रिया", त्रिभुवन युनिभर्सिटी जर्नल, भाग २१, अङ्क २ सन् १९९८ पृ. १२९-१४० ।

भा, तीर्थराम 'जानकीशरण'. "नेपालीमा भाषामा प्रेरणार्थक क्रिया", मधुपर्क वर्ष १३ अङ्क ४ भदौ २०३७ पृ. ७-२८ ।

Kanskar, Tej R. "Lexical and Syntactic Causatives in Newari", **Contribution to Nepalese Studies**, CNAS, T.U. Vol 17, No. 2, July 1990 Pg. 93-101.

(ख) पारिभाषिक शब्दावली

अधिकतम प्रायोजन	Maximal Projection
अधीनस्थ	Dominated
अन्तः संरचना	D-Structure
अन्तर्निहित वाक्य	Embedded Sentence
अप्रत्यक्ष प्रेरणार्थक	Indirect Causation
अभिकर्ता	Agent
अवनत	Demoted
आत्मवाचीकरण	Reflexivization
आधृत क्रिया	Vector Verb
आधार संरचना	Basic Structure
आधार क्रिया	Polar Verb
आन्तरिक संरचना	Deep Structure
आबद्धता सिद्धान्त	Binding Theory
आर्थी सम्बन्ध	Semantic Relation
उत्पादक	Productive
उत्पादक अर्थविज्ञान	Generative Semantic
उपकोटीकरण	Sub-categorization
उपकोटीकृत	Sub-categorized
इच्छार्थक	Optative
क बार सिद्धान्त	X Bar Theory
कर्तृवाच्य	Active Voice
कर्मवाच्य	Passive Voice
कोटिगत घटक	Categorical Component
कोशीय अर्थ	Lexical Meaning
क्रियाकर	Verbalize

क्रियापदावली	Verb Phrase
क्लासिकल सिद्धान्त	Classical Theory
खाका	Framework
घटक	Component
थिटा भूमिका	- Role
थिटा सिद्धान्त	- Theory
द्वितीय प्रेरणार्थक	Second Causative
नामपदावली	Noun phrase
नियमन व्यवस्था	Rule System
नियन्त्रण सिद्धान्त	Control Theory
निर्देशनात्मक प्रेरणार्थक	Directive Causation
निर्धारक	Determiner
पदकोटि	Lexical Category
पदावली	Phrase
पदावली संरचना	Phrase Structure
परसर्ग	Suffix
प्रत्यक्ष प्रेरणार्थक	Direct Causation
प्रथम प्रेरणार्थक	First Causative
प्रायोजन	Projection
प्रेरक	Causer
प्रेरक घटना	Causing Event
प्रेरणार्थक	Causative
प्रेरित	Causee
प्रेरित घटना	Caused Event
प्रेरीकरण	Causativization
बहिः संरचना	S – Structure
बाह्य संरचना	Surface Structure
मध्यसर्ग	Infix

मानक सिद्धान्त	Aspect Theory
मिलित क्रिया	Compound Verb
मिश्रित क्रिया	Conjunct Verb
मुख्य क्रिया	Main Verb
रूपतात्विक प्रेरणार्थक	Morphological Causative
रूपान्तरण	Transformation
वाक्यात्मक	Syntactic
वाक्यात्मक प्रेरणार्थक	Syntactic Causative
वाच्यान्तरित क्रिया	Passive Verb
विधेय उत्थापन	Predicate Raising
विध्यर्थक	Imperative
विशेषक	specifier
व्याकरणात्मक कोटि	Grammatical Category
वाक्यात्मक तह	Syntactic Level
व्युत्पादन	Derivation
शब्द प्रविष्टि	Lexical Entry
शब्दसमूहन	Lexicon
शाब्दिक	Lexical
शाब्दिक प्रेरणार्थक	Lexical Causative
शाब्दीकरण	Lexicalization
शीर्ष	Head
संयुज्यता	Valiancy
संयोजन	Conjoining
सञ्चलन	Movement
सञ्चलित प्रेरणार्थक	Manipulative Causation
सन्दिग्धार्थ	Ambiguous
समायोजन	Assignment
सहसन्दर्भक	Anaphor

सहायक क्रिया

Auxiliary Verb

साङ्गल्पिकता

Volitionality

सार्वनामीकरण

Pronominalization

स्वसन्दर्भक

R- expression

(ग) क्रियासूची

(अ) रूपतात्विक प्रक्रियाबाट प्रेरणार्थक बनेका क्रियाहरू

अप्रेक्रि	प्रेक्रि
अचेदनु	अचेटाउनु
अठोटनु	अठोटाउनु
अधकल्चनु	अधकल्याउनु
अजिर्निनु	अजिन्याउनु
अडिनु	अड्याउनु
अड्कनु	अड्काउनु
अन्भरिनु	अन्भ्याउनु
अन्मनु	अन्माउनु
अमिलिनु	अमिल्याउनु
अररिनु	अर्याउनु
अर्थिनु	अर्थ्याउनु
अर्नालिनु	अर्नाल्याउनु
अर्पनु	अर्पाउनु
अलपत्रिनु	अलपत्र्याउनु
अलमलिनु	अलमल्याउनु
अललिनु	अलल्याउनु
अलगिनु	अलग्याउनु
अल्भकनु	अल्भ्याउनु
अर्पनु	अर्पाउनु
अल्लारिनु	अल्ल्याउनु
अस्पष्टिनु	अस्पष्ट्याउनु
आँट	आँटाउ
आत्तिनु	अत्याउनु
इखिनु	इख्याउनु
इतरिनु	इतयाउनु
उँगनु	उँगाउनु
उइँटनु/उइँटिनु	उइँटाउनु/उइँट्याउनु
उकल्चनु/उकल्चिनु	उकल्चाउनु/ उकल्याउनु
उकेर्नु	उकेराउनु
उक्कनु	उक्काउनु
उक्सनु/उक्सिनु	उक्साउनु/उक्स्याउनु
उक्लनु	उक्लाउनु/उक्कालु
उखेलु	उखेलाउनु
उगल्चिनु	उगल्याउनु

अप्रेक्रि	प्रेक्रि
उघनु/उघिनु	उघाउनु/उघ्याउनु/ उघार्नु
उइनु	उडाउनु
उचेरनु	उचेराउनु
उछिँटिनु	उछिँट्याउनु
उछिनु	उछिन्याउनु
उछिल्लिनु	उछिल्ल्याउनु
उछ्नु	उछ्याउनु
उजलिनु	उजल्याउनु
उभिन्डिनु	उभिन्ड्याउनु
उठनु	उठाउनु
उडनु	उडाउनु
उड्कनु	उड्काउनु
उतर्सिनु	उतर्स्याउनु
उत्रनु/उत्रिनु	उत्राउनु/उत्र्याउनु/ उत्रार्नु
उधिनु	उध्याउनु
उधनु	उधाउनु/उधानु
उन्नु	उनाउनु
उब्जनु/उब्जिनु	उब्जाउनु/उब्ज्याउनु
उब्रनु	उब्राउनु/उबार्नु
उभिनु	उभ्याउनु
उभिन्डिनु	उभिन्ड्याउनु
उमठनु	उमठ्याउनु
उमर्कनु/उमर्किनु	उमर्काउनु/उमर्क्याउनु
उम्नु	उमाउनु
उम्कनु/उम्किनु	उम्काउनु/उम्क्याउनु
उम्टनु	उम्टाउनु
उम्तिनु	उम्त्याउनु
उम्रनु	उम्राउनु/उमार्नु
उम्लनु	उम्लाउनु/उमालु
उर्लनु	उर्लाउनु/उर्लालु
उल्कनु/उल्किनु	उल्काउनु/उल्क्याउनु
उल्छिनु	उल्छ्याउनु
उल्टनु/उल्टिनु	उल्टाउनु/उल्ट्याउनु

उल्लिनु	उल्ल्याउनु
एकोहोरिनु	एकोहोऱ्याउनु
ऐँचनु	ऐँचाउनु
ऐँठनु	ऐँठाउनु
ओइरनु/ओइरिनु	ओइराउनु/ओइऱ्याउनु
ओइलनु	ओइलाउनु
ओकलनु	ओकलाउनु
ओगटनु	ओगटाउनु
ओछिनु	ओछ्याउनु
ओटनु	ओटाउनु
ओढनु	ओढाउनु
ओदानु	ओदाराउनु
ओबटनु	ओबटाउनु
ओर्लनु	ओर्लाउनु/ओरालनु
ओल्सन/ओल्सिनु	ओल्साउनु/ओल्स्याउनु
ओसिनु	ओस्याउनु
कचमचिनु	कचमच्याउनु
कचलिनु	कचलत्याउनु
कचेटनु	कचेटाउनु
कच्चिनु	कच्याउनु
कट्कनु	कट्काउनु
कठिङ्गनु	कठिङ्ग्याउनु
कत्रनु	कत्राउनु
कप्नु	कपाउनु
कप्टेरिनु	कप्टेऱ्याउनु
करेटनु	करेटाउनु
करेप्नु	करेपाउनु
कर्कनु/कर्किनु	कर्काउनु/कर्क्याउनु
कल्पनु/कल्पिनु	कल्पाउनु/कल्प्याउनु
कस्नु/कसिनु	कसाउनु/कस्याउनु
कहनु	कहाउनु
काँधिनु	काँध्याउनु
काँप्नु	काँपाउनु
काटनु	कटाउनु
काठिनु	कठ्याउनु
कात्नु	कताउनु
काम्नु	कमाउनु
किच्नु	किचाउनु
किच्चिनु	किच्याउनु
किटनु	किटाउनु

किन्नु	किनाउनु
काँजिनु	काँज्याउनु
कुँडनु/कुँडिनु	कुँडाउनु/कुँड्याउनु
कुँडुलिनु	कुँडुल्याउनु
कुँढिनु	कुँढ्याउनु
कुँदनु	कुँदाउनु
कुकुकिनु	कुकुक्याउनु
कुचुकिनु	कुचुक्याउनु
कुच्चिनु	कुच्याउनु
कुटनु	कुटाउनु
कुट्किनु	कुट्क्याउनु
कुर्नु	कुराउनु
कुर्चिनु	कुर्च्याउनु
कुर्लनु	कुर्लाउनु
कुल्चनु/कुल्चिनु	कुल्चाउनु/कुल्च्याउनु
कुहनु	कुहाउनु
केर्नु	केराउनु
कोक्किनु	कोक्याउनु
कोच्नु	कोचाउनु
कोट्टिनु	कोट्ट्याउनु
कोतरिनु	कोतऱ्याउनु
कोत्रिनु	कोत्र्याउनु
कोप्चिनु	कोप्च्याउनु
कोप्पिनु	कोप्प्याउनु
खच्कनु	खच्काउनु
खट्कनु	खट्काउनु
खतेर्नु	खतेराउनु
खत्कनु/खत्किनु	खत्काउनु/खत्क्याउनु
खन्नु	खनाउनु
खन्डिनु	खन्ड्याउनु
खप्नु	खपाउनु
खप्कनु	खप्काउनु
खप्टनु/खप्टिनु	खप्टाउनु/खप्ट्याउनु
खम्कनु	खम्काउनु
खरिनु	खऱ्याउनु
खरिदनु	खरिदाउनु
खर्चनु	खर्चाउनु
खस्नु	खसाउनु/खसालनु
खस्कनु	खस्काउनु
खसिनु	खस्याउनु

खहरिनु	खहऱ्याउनु
खानु	खुवाउनु
खिँचुनु	खिँचाउनु
खिइनु	खियाउनु
खिपुनु	खिपाउनु
खिलुनु	खिलाउनु
खुँदनु	खुँदाउनु
खुटनु	खुटाउनु
खुट्टिनु	खुट्ट्याउनु
खुत्तिनु	खुत्याउनु
खुन्सिनु	खुन्स्याउनु
खुमिचनु	खुम्याउनु
खुर्कनु	खुर्काउनु
खुलुनु	खुलाउनु/खोलु
खुस्कनु	खुस्काउनु
खेदनु	खेदाउनु
खेलुनु	खेलाउनु
खैँचनु	खैँचाउनु
खोक्नु	खोकाउनु
खोक्रिनु	खोक्र्याउनु
खोचिनु	खोच्याउनु
खोजुनु	खोजाउनु
खोटिनु	खोट्याउनु
खोतनु	खोतराउनु
खोतलुनु	खोतलाउनु
खोपुनु	खोपाउनु
खोल्सिनु	खोल्स्याउनु
खोसलिटनु	खोसलट्याउनु
खोसुनु	खोसाउनु
खोसुनु	खोसाउनु
खोसुनु	खोसाउनु
खौरनु/खौरिनु	खौराउनु/खौर्याउनु
गँगकिनु	गँगक्याउनु
गाँसुनु	गाँसाउनु
गचकनु	गचकाउनु
गडबडिनु	गडबडाउनु
गडनु	गडाउनु/गाडनु
गनुनु	गनाउनु
गम्कनु	गम्काउनु
गनुनु	गराउनु
गलुनु	गलाउनु

गहिरिनु	गहियाउनु
गाउनु	गवाउनु
गाँडनु	गाँडाउनु
गिजलुनु	गिजलाउनु
गिजिनु	गिज्याउनु
गिनुनु	गिराउनु
गुडुलिनु	गुडुल्याउनु
गुडुलिकनु	गुडुल्क्याउनु
गुजनु	गुजाउनु/गुजानु
गुठुरिनु	गुठुऱ्याउनु
गुडनु	गुडाउनु
गुडकनु	गुडकाउनु
गुलुनु	गुताउनु
गुत्थिनु	गुत्थ्याउनु
गुथुनु	गुथाउनु
गुनुनु	गुनाउनु
गुमुनु	गुमाउनु
गुम्सनु/गुम्सिनु	गुम्साउनु/गुम्स्याउनु
गुरिनु	गुऱ्याउनु
गुलटनु/गुलिटनु	गुलटाउनु/गुलट्याउनु
गोडनु	गोडाउनु
गोदनु	गोदाउनु
घचेटनु	घचेटाउनु
घटनु	घटाउनु
घतघतिनु	घतघत्याउनु
घन्कनु/घन्किनु	घन्काउनु/घन्क्याउनु
घर्कनु	घर्काउनु
घसुनु	घसाउनु
घसेटनु	घसेटाउनु
घस्कनु	घस्काउनु
घस्टनु	घस्टाउनु
घसुनु	घसाउनु/घसानु
घहरिनु	घहऱ्याउनु
घिचुनु	घिचाउनु
घिसनु/घिसिनु	घिसाउनु/घिस्याउनु/ घिसानु
घुचेटनु	घुचेटाउनु
घुमुनु	घुमाउनु
घुनुनु	घुराउनु
घुलुनु	घुलाउनु/घोलाउनु/

	घोल्नु
घुस्नु	घुसाउनु
घुस्रनु/घुस्रिनु	घुस्राउनु/घुस्राउनु/ घुसानु
घेर्नु	घेराउनु
घोक्नु	घोकाउनु
घोच्नु	घोचाउनु
घोटनु	घोटाउनु
घोत्तिनु	घोत्त्याउनु
घोप्तिनु	घोप्ट्याउनु
घोरिनु	घोऱ्याउनु
घोस्सिनु	घोस्याउनु
डिस्सिनु	डिस्याउनु
डचाक्नु	डचकाउनु
चङ्कनु	चङ्काउनु
चढनु	चढाउनु
चम्कनु	चम्काउनु
चर्कनु	चर्काउनु
चर्नु	चराउनु
चर्चनु	चर्चाउनु
चल्नु	चलाउनु
चस्कनु	चस्काउनु
चहकनु/चहकिनु	चहकाउनु/चहक्याउनु
चाख्नु	चखाउनु
चाटनु	चटाउनु
चाप्नु	चपाउनु
चिक्नु	चिकाउनु
चिठिनु	चिठ्याउनु
चिथर्नु/चिथोर्नु	चिथराउनु/चिथोराउनु
चिन्नु	चिनाउनु
चिप्लनु/चिप्लिनु	चिप्लाउनु/चिप्ल्याउनु
चिमटनु/चिमोटनु	चिमटाउनु/चिमोटाउनु
चिमिटनु	चिमिट्याउनु
चिम्लनु	चिम्लाउनु
चिर्नु/चिरिनु	चिराउनु/चिऱ्याउनु
चिर्सिनु	चिर्स्याउनु
चिसिनु	चिस्याउनु
चुँडनु	चुँडाउनु/चुँडालु
चुँडकनु	चुँडकाउनु
चुक्नु	चुकाउनु

चुटनु	चुटाउनु
चुठनु	चुठाउनु
चुत्थिनु	चुत्थ्याउनु
चुन्नु	चुनाउनु
चुप्नु	चुप्राउनु
चुभुर्किनु	चुभुर्क्याउनु
चुम्नु	चुमाउनु
चुमुर्किनु	चुमुर्क्याउनु
चुम्किनु	चुम्क्याउनु
चुरिनु	चुऱ्याउनु
चुलिनु	चुल्हाउनु
चुस्नु	चुसाउनु
चुहुनु	चुहाउनु
चेल्नु	चेताउनु
चेप्नु	चेपाउनु
चेप्तिनु	चेप्ट्याउनु
चेप्नु	चेप्राउनु
चोइटिनु	चोइट्याउनु
चोइलिनु	चोइल्याउनु
चोखिनु	चोख्याउनु
चोथु	चेथाउनु
चोप्नु	चोपाउनु
चोबल्नु	चोबलाउनु
चोभु	चोभाउनु
चोर्नु	चोराउनु
चोसिनु	चोस्याउनु
चौखुरिनु	चौखुऱ्याउनु
चौटिनु	चौट्याउनु
छचल्किनु	छचल्क्याउनु
छटकनु	छटकाउनु
छङ्कनु	छङ्काउनु
छन्कनु	छन्काउनु
छम्कनु	छम्काउनु
छर्नु	छराउनु
छर्कनु	छर्काउनु
छल्नु	छलाउनु
छल्कनु	छल्काउनु
छाँटनु	छाँटाउनु
छाँदनु	छाँदाउनु
छाम्नु	छामाउनु

छापु	छपाउनु
छास्नु	छसाउनु
छिचलु/छिचोलु	छिचलाउनु/छिचोलाउनु
छिटनु	छिट्टाउनु
छिट्कनु	छिट्काउनु
छिन्नु	छिनाउनु/छिनालु
छिन्कनु	छिन्काउनु
छिपु	छिपाउनु
छिपिनु	छिप्याउनु
छिमलु	छिमलाउनु
छिम्कनु	छिम्काउनु
छिर्नु	छिराउनु
छिलु	छिलाउनु
छिल्लिनु	छिल्याउनु
छुनु	छुवाउनु
छुटनु	छुटाउनु
छुट्टिनु	छुट्ट्याउनु
छेक्नु	छेकाउनु
छेडनु	छेडाउनु
छेर्नु	छेराउनु
छेस्कनु	छेस्क्याउनु
छोकिनु	छोक्याउनु
छोपु	छोपाउनु
छोलु	छोलाउनु
जकडनु	जकडाउनु
जङ्गिनु	जङ्ग्याउनु
जडनु	जडाउनु
जपु	जपाउनु
जम्नु	जमाउनु
जम्कनु	जम्काउनु
जर्किनु	जर्क्याउनु
जर्खरिनु	जर्ख्याउनु
जलु	जलाउनु
जाँचु	जाँचाउनु
जाक्नु	जकाउनु
जागनु	जगाउनु
जिउनु	जियाउनु
जितु	जिताउनु
जिप्टनु	जिप्ट्याउनु
जिल्लिनु	जिल्याउनु

जिस्कनु	जिस्क्याउनु
जुइनिनु	जुइन्याउनु
जुक्तिनु	जुक्त्याउनु
जुभ्नु	जुभाउनु
जुटनु	जुटाउनु
जुठिनु	जुठाउनु
जुधनु	जुधाउनु
जुनु	जुराउनु
जेलु	जेलाउनु
जोखु	जोखाउनु
जोडनु	जोडाउनु
जोतु	जोताउनु
जोर्नु	जोराउनु
जोल्नु/जोल्तिनु	जोल्ताउनु/जोल्त्याउनु
भड्कनु	भड्काउनु
भर्नु	भराउनु/भार्नु
भानु	भनाउनु
भन्कनु	भन्काउनु
भम्कनु	भम्काउनु
भम्टनु	भम्टाउनु
भर्नु	भराउनु/भार्नु
भर्कनु	भर्काउनु
भल्कनु	भल्काउनु
भस्कनु	भस्काउनु
भानु	भनाउनु
भिकनु	भिकाउनु
भिजिनु	भिज्याउनु
भिजोलु	भिजोलाउनु
भिल्लिनु	भिल्ल्याउनु
भुक्नु	भुकाउनु
भुक्किनु	भुक्क्याउनु
भुत्तिनु	भुत्त्याउनु
भुत्तिनु	भुत्त्याउनु
भुन्डिनु	भुन्ड्याउनु
भुप्पिनु	भुप्प्याउनु
भुम्मिनु	भुम्म्याउनु
भुम्निनु	भुम्न्याउनु
भुरिनु	भुर्याउनु
भुलु	भुलाउनु
भुल्कनु	भुल्काउनु

भुसिनु	भुस्याउनु
भेल्नु	भेलाउनु
भोकिनु	भोक्याउनु
भोक्रनु	भोक्राउनु
भोलिनु	भोल्याउनु
भोस्नु	भोसाउनु
भयाँक्नु	भयाँकाउनु
टकटकनु	टकटकाउनु
टक्रनु/टक्रिनु	टक्राउनु/टक्राउनु
टन्कनु	टन्काउनु
टप्नु	टपाउनु
टप्कनु	टप्काउनु
टर्नु	टराउनु/टार्नु
टल्कनु	टल्काउनु
टस्कनु	टस्काउनु
टहकिनु	टहकाउनु
टहल्नु	टहलाउनु
टाँक्नु	टाँकाउनु
टाँगनु	टाँगाउनु
टाँस्नु	टाँसाउनु
टाक्सिनु	टक्स्याउनु
टिक्नु	टिकाउनु
टिठिनु	टिठ्याउनु
टिप्नु	टिपाउनु
टिम्कनु	टिम्काउनु
टिल्लिनु	टिल्याउनु
टुईकिनु	टुईक्याउनु
टुक्रिनु	टुक्राउनु
टुङ्गिनु	टुङ्गाउनु
टुटनु	टुटाउनु
टुप्पिनु	टुप्पाउनु
टेक्नु	टेकाउनु
टेढिनु	टेढ्याउनु
टेर्नु	टेराउनु
टोक्नु	टोकाउनु
टोकस्नु	टोकसाउनु
ठग्नु	ठगाउनु
ठडिनु	ठड्याउनु
ठन्कनु/ठन्किनु	ठन्काउनु/ठन्क्याउनु
ठस्नु	ठसाउनु

ठस्किनु	ठस्क्याउनु
ठहर्नु	ठहराउनु
ठिँगरिनु	ठिँग्याउनु
ठिहिरिनु	ठिहियाउनु
ठुँगनु	ठुँगाउनु
ठुक्रनु	ठुक्राउनु
ठुइनु	ठुडाउनु
ठुन्किनु	ठुन्क्याउनु
ठुस्किनु	ठुस्क्याउनु
ठुस्सिनु	ठुस्याउनु
ठेउलिनु	ठेउल्याउनु
ठेक्नु	ठेकाउनु
ठेलु	ठेलाउनु
ठेस्नु	ठेसाउनु
ठेस्सिनु	ठेस्याउनु
ठोक्नु	ठोकाउनु
ठोस्नु	ठोसाउनु
डक्नु	डकाउनु
डग्नु	डगाउनु
डटनु	डटाउनु
डढनु	डढाउनु
डबलिनु	डबल्याउनु
डस्नु	डसाउनु
डहनु	डहाउनु
डुक्रनु	डुक्राउनु
डुब्नु	डुबाउनु
डुल्नु	डुलाउनु
डेब्रिनु	डेब्र्याउनु
डेलिनु	डेल्याउनु
डोब्नु	डोबाउनु
डोरिनु	डोन्याउनु
डोलिनु	डोल्याउनु
डौँडारिनु	डौँडान्याउनु
ढक्नु	ढकाउनु
ढल्नु	ढलाउनु/ढालु
ढल्कनु	ढल्काउनु
ढाक्नु	ढकाउनु
ढुँडनु	ढुँडाउनु
ढुनमुनिनु	ढुनमुनाउनु
ढुस्सिनु	ढुस्याउनु

ढेप्नु	ढेपाउनु
ढेरिसनु	ढेस्याउनु
ढोगनु	ढोगाउनु
ढोलु	ढोलाउनु
तक्नु	तकाउनु
तग्नु	तगाउनु
तड्कनु	तड्काउनु
तड्पनु	तड्पाउनु
तन्कनु	तन्काउनु
तप्कनु	तप्काउनु
तम्सनु	तम्साउनु
तर्नु	तराउनु
तर्कनु	तर्काउनु
तर्पनु	तर्पाउनु
तर्सनु	तर्साउनु
ताछनु	तछाउनु
ताल्नु	तताउनु
ताप्नु	तपाउनु
तिर्नु	तिराउनु
तुन्नु	तुनाउनु
तुर्नु	तुराउनु
तुहुनु	तुहाउनु
तेब्रिनु	तेब्याउनु
तेर्सिनु	तेस्याउनु
तेहरिनु	तेह्याउनु
तोक्नु	तोकाउनु
तोडनु	तोडाउनु
तोप्नु	तोपाउनु
थक्रनु	थक्राउनु
थक्कनु/थच्चिनु	थक्काउनु/थक्क्याउनु
थतर्किनु	थतर्क्याउनु
थन्कनु/थन्किनु	थन्काउनु/थन्क्याउनु
थप्नु	थपाउनु
थर्कनु	थर्काउनु
थाक्नु	थकाउनु
थाम्नु	थमाउनु
थिग्रनु	थिग्राउनु
थिच्नु	थिचाउनु
थिरिनु	थिन्याउनु
थिहिरिनु	थिहिन्याउनु

थुंगनु	थुंगाउनु
थुक्नु	थुकाउनु
थुल्नु	थुताउनु
थुन्नु	थुनाउनु
थुप्रनु/थुप्रिनु	थुप्राउनु/थुप्याउनु/ थुपार्नु
थुर्नु	थुराउनु
थेग्नु	थेगाउनु
थेप्चिनु	थेप्याउनु
थोत्रिनु	थोत्र्याउनु
दगुर्नु	दगुराउनु
दङ्गिनु	दङ्ग्याउनु
दक्कनु/दच्चिनु	दक्काउनु/दक्क्याउनु
दम्कनु	दम्काउनु
दर्नु	दराउनु
दर्कनु	दर्काउनु
दरिनु	दर्याउनु
दर्फरिनु	दर्फर्याउनु
दल्नु	दलाउनु
दाँज्नु	दाँजाउनु
दाग्नु	दागाउनु
दिनु	दिलाउनु
दुख्नु	दुखाउनु
दुगुर्नु	दुगुराउनु
दुनिनु	दुन्याउनु
दुहुनु	दुहाउनु
देख्नु	देखाउनु
दोक्चिनु	दोक्क्याउनु
दोब्रि	दोब्याउनु/दोबार्नु
दोहोरिनु	दोहोर्याउनु
दौडनु	दौडाउनु
धक्नु	धकाउनु
धकेल्नु	धकेलाउनु
धडनु	धडाउनु
धड्कनु	धड्काउनु
धपेडनु	धपेडाउनु
धमिलिनु	धमिल्याउनु
धर्नु	धराउनु
धर्कनु	धर्काउनु
धस्नु	धसाउनु

धस्कनु	धस्काउनु
धान्नु	धनाउनु
धिष्कनु	धिष्काउनु
धुनु	धोवाउनु
धुइरनु/धुइरिनु	धुइराउनु/धुइय्याउनु
धुत्नु	धुताउनु
धुन्नु	धुनाउनु
धुम्मिनु	धुम्याउनु
धुरिनु	धुय्याउनु
धुलिनु	धुलाउनु
धोक्नु	धोकाउनु
धोत्रिनु	धोत्र्याउनु
नजिकिनु	नजिक्याउनु
नत्थिनु	नत्थ्याउनु
नाघनु	नघाउनु
नाङ्गिनु	नङ्गयाउनु
नाच्नु	नचाउनु
नाप्नु	नपाउनु
नार्नु	नराउनु
नास्नु	नसाउनु
निक्कलनु	निक्काउनु/निकाल्नु
निखन्नु	निखनाउनु
निखुल्किनु	निखुल्क्याउनु
निखनु	निखाउनु/निखार्नु
निचोर्नु	निचोराउनु
निछोटनु	निछोटाउनु
निधनु/निधिनु	निध्राउनु/निथ्याउनु/ निथार्नु
निधिनु	निध्याउनु
निप्टनु	निप्टाउनु
निफुल्किनु	निफुल्क्याउनु
निभ्नु	निभाउनु
निमठनु/निमोठनु	निमठाउनु/निमोठ्याउनु
निमिठनु	निमिठ्याउनु
नियाल्नु	नियालाउनु
निल्नु	निलाउनु
निहुरनु	निहुराउनु
नुहुनु	नुहाउनु
नेपर्नु	नेपराउनु
नेप्टिनु	नेप्ट्याउनु

नेपिनु	नेप्याउनु
पक्कनु	पक्काउनु
पक्रनु/पक्रिनु	पक्राउनु
पग्रनु	पगार्नु
पघनु/पघिनु	पघाउनु/पघार्नु
पगलनु/पगलिनु	पगलाउनु/पगाल्नु
पच्नु	पचाउनु
पटपटिनु	पटपटाउनु
पटनु	पटाउनु
पड्कनु	पड्काउनु
पढनु	पढाउनु
पन्छनु	पन्छाउनु
पर्नु	पराउनु
पर्खनु/पर्खिनु	पर्खाउनु/पर्ख्याउनु
पर्गेल्नु	पर्गेलाउनु
पर्सनु	पर्साउनु
पल्कनु	पल्काउनु
पल्टनु	पल्टाउनु
पसाङ्गिनु	पसाङ्ग्याउनु
पस्नु	पसाउनु/पसाल्नु
पहिरनु	पहिराउनु
पहिलिनु	पहिल्याउनु
पाक्नु	पकाउनु
पातलिनु	पतल्याउनु
पादनु	पदाउनु
पालु	पलाउनु
पिँदनु/पिँधनु	पिँदाउनु/पिँधाउनु
पिउनु	पियाउनु
पिछडनु	पिछडाउनु
पिटनु	पिटाउनु
पित्कनु	पित्काउनु
पिन्नु	पिनाउनु
पिर्नु	पिराउनु
पिरोल्नु	पिरोलाउनु
पिल्सिनु	पिल्स्याउनु
पिस्नु	पिसाउनु
पुछनु	पुछ्याउनु
पुगनु	पुगाउनु
पुज्नु	पुजाउनु
पुर्नु	पुराउनु

पुलपुलिनु	पुलपुल्याउनु
पुल्किनु	पुल्क्याउनु
पुस्टिनु	पुस्ट्याउनु
पेलुनु	पेलाउनु
पेसुनु	पेसाउनु
पैटिनु	पैट्याउनु
पैठिनु	पैठ्याउनु
पैहनु	पैहाउनु
पोखुनु	पोखाउनु
पोत्नु	पोताउनु
पोतनु	पोतराउनु
पोलुनु	पोलाउनु
पोसुनु/पोसिनु	पोसाउनु/पोस्याउनु
पौचनु	पौचाउनु
पौडनु	पौडाउनु
फक्रनु	फक्राउनु
फट्कनु	फट्काउनु
फट्टनु	फट्टाउनु
फतरिनु	फतय्याउनु
फन्कनु	फन्काउनु
फत्कनु	फत्काउनु
फर्कनु	फर्काउनु
फर्छिनु	फर्छ्याउनु
फलुनु	फलाउनु
फसुनु	फसाउनु
फाँदनु	फाँदाउनु
फक्रनु	फक्राउनु
फानु	फराउनु
फिँजु	फिँजाउनु
फिटनु	फिटाउनु
फिनु	फिराउनु
फिसोलु	फिसोलाउनु
फुकुनु	फुकाउनु
फुकलनु	फुकलाउनु/फुकालु
फुटनु	फुटाउनु
फुत्कनु	फुत्काउनु
फुनु	फुराउनु
फुरफुरिनु	फुरफुय्याउनु
फुर्कनु/फुर्किनु	फुर्काउनु/फुर्क्याउनु
फुलुनु	फुलाउनु

फुलिनु	फुल्याउनु
फुसुलिनु	फुसुल्ट्याउनु
फुस्कनु	फुस्काउनु
फुस्सिनु	फुस्याउनु
फौकनु	फौकाउनु
फेटनु	फेटाउनु
फेनु	फेराउनु
फैलनु	फैलाउनु
फोडनु	फोडाउनु
फोनु	फोराउनु
फोसिनु	फोस्याउनु
फ्याँकनु	फ्याँकाउनु
बकनु	बकाउनु
बक्सनु	बक्साउनु
बगनु	बगाउनु
बचनु	बचाउनु
बजनु	बजाउनु/बजानु
बढनु	बढाउनु
बतासिनु	बतास्याउनु
बदलनु	बदलाउनु
बनु	बनाउनु
बम्कनु	बम्काउनु
बयलिनु	बयल्याउनु
बनु	बराउनु
बराँठिनु	बराँठ्याउनु
बर्कनु	बर्काउनु
बर्खिनु	बर्ख्याउनु
बर्सनु	बर्साउनु
बलुनु	बलाउनु/बालु
बल्भनु	बल्भाउनु
बसुनु	बसाउनु
बहनु	बहाउनु
बहकनु	बहकाउनु
बाभनु	बाभाउनु
बाँधनु	बाँधाउनु
बाङ्गिनु	बाङ्ग्याउनु
बिउँभनु	बिउँभाउनु
बिकनु	बिकाउनु/बेचु
बिचकनु	बिचकाउनु
बिभनु	बिभाउनु

विटुलिनु	विटुल्याउनु
वित्नु	विताउनु
विन्नु	विनाउनु
विभिन्डिनु	विभिन्ड्याउनु
विरक्तिनु	विरक्त्याउनु
विरोलु	विरोलाउनु
विसर्नु	विसाउनु
विहिलिनु	विहिल्याउनु
बुच्चिनु	बुच्याउनु
बुजिनु	बुज्याउनु
बुभ्नु	बुभाउनु
बुडनु	बुडाउनु
बुन्नु	बुनाउनु
वेगिलनु	वेगल्याउनु
वेध्नु	वेधाउनु
वेर्नु	वेराउनु
वेलु	वेलाउनु
वैलिनु	वैल्याउनु
बोक्नु	बोकाउनु
बोर्नु	बोराउनु
बोल्नु	बोलाउनु
बौरनु	बौराउनु
ब्युंभ्नु	ब्युंभाउनु
ब्युंतनु	ब्युंताउनु
भकुर्नु	भकुराउनु
भज्नु	भजाउनु
भड्कनु	भड्काउनु
भत्कनु	भत्काउनु
भन्कनु	भन्काउनु
भर्नु	भराउनु
भर्कनु	भर्काउनु
भल्नु	भलाउनु
भल्कनु	भल्काउनु
भाँच्नु	भाँचाउनु
भाँडनु	भाँडाउनु
भाक्नु	भकाउनु
भिज्नु	भिजाउनु
भिडनु	भिडाउनु
भित्रिनु	भित्र्याउनु
भिमल्लु	भिमल्याउनु

भिर्नु	भिराउनु
भुक्नु	भुकाउनु
भुक्तिनु	भुक्त्याउनु
भुङ्गिनु	भुङ्ग्याउनु
भुत्तिनु	भुत्त्याउनु
भुल्लु	भुलाउनु
भुल्कनु	भुल्काउनु
भुसुल्लिनु	भुसुल्ल्याउनु
भेटनु	भेटाउनु
भेड्कनु	भेड्क्याउनु
भेदनु	भेदाउनु
भोगनु	भेगाउनु
भोर्नु	भोराउनु
मच्चनु	मच्चाउनु
मट्टिनु	मट्ट्याउनु
मड्किनु	मड्क्याउनु
मथ्नु	मथाउनु
मन्छनु	मन्छाउनु
मन्त्रनु	मन्त्राउनु
मन्सनु	मन्साउनु
मर्नु	मराउनु/मानु
मरिमेटनु	मरिमेटाउनु
मर्कनु	मर्काउनु
मल्लु	मलाउनु
मस्कनु	मस्काउनु
मागनु	मगाउनु
माभ्नु	मभाउनु
माढनु	मढाउनु
माडनु	मडाउनु
मानु	मनाउनु
मास्नु	मसाउनु
मिच्नु	मिचाउनु
मिच्छिनु	मिच्छ्याउनु
मिठिनु	मिठ्याउनु
मिल्लु	मिलाउनु
मिल्कनु/मिल्किनु	मिल्काउनु/मिल्क्याउनु
मिस्नु	मिसाउनु
मुकुरिनु	मुकुयाउनु
मुछ्नु	मुछ्छाउनु
मुडनु	मोडनु

मुडिकनु	मुडक्याउनु
मुत्नु	मुताउनु
मुन्टनु	मुन्टचाउनु
मुरमुरिनु	मुरमुच्याउनु
मेटनु	मेटाउनु
मोडनु	मोडाउनु
मोल्नु	मोलाउनु
मोस्तु	मोसाउनु
मोहरिनु	मोहच्याउनु
रॉकिनु	रंक्याउनु
राखनु	रखाउनु
रगडनु	रगडाउनु
रगेलु	रगोलाउनु
रङ्गिनु	रङ्गचाउनु
रच्नु	रचाउनु
रटनु	रटाउनु
रडकनु	रडकाउनु
रतिनु	रत्याउनु
रन्कनु	रन्काउनु
रम्नु	रमाउनु
रल्लनु	रल्लाउनु
रिङ्गिनु	रिङ्गचाउनु
रिँधनु	रिँधाउनु
रिम्टनु	रिम्टाउनु
रुँगनु	रुँगोलाउनु
रुँधनु	रुँधाउनु
रुखिनु	रुख्याउनु
रुडनु	रुडाउनु
रुच्नु	रुचाउनु
रुभनु	रुभाउनु
रुनु	रुवाउनु
रेटनु	रेटाउनु
रेत्नु	रेताउनु
रेल्नु	रेलाउनु
रोक्नु	रोकाउनु
रोज्नु	रोजाउनु
रोल्नु	रोलाउनु
रौसिनु	रौस्याउनु
लखनु	लखाउनु
लखेटनु	लखेटाउनु

लच्चनु	लच्काउनु
लछारिनु	लछाच्याउनु
लटकनु	लटकाउनु
लट्टिनु	लट्ट्याउनु
लडनु	लडाउनु
लत्कनु	लत्काउनु
लन्ठिनु	लन्ठ्याउनु
लपेटनु	लपेटाउनु
लम्कनु	लम्काउनु
लम्चिनु	लम्च्याउनु
लर्कनु	लर्काउनु
लर्खरिनु	लर्खच्याउनु
लस्कनु	लस्काउनु
लगनु	लगाउनु
लादनु	लदाउनु
लिप्नु	लिपाउनु
लिप्सनु	लिप्साउनु
लुँडिनु	लुँड्याउनु
लुक्नु	लुकाउनु
लुछनु	लुछाउनु
लुटनु	लुटाउनु
लुसिनु	लुस्याउनु
लेखु	लेखाउनु
लेचिनु	लेच्याउनु
लेटनु	लेटाउनु
लेप्नु	लेपाउनु
लेस्नु	लेसाउनु
लोदनु	लोटाउनु
लोतिनु	लोत्याउनु
लोत्रिनु	लोत्र्याउनु
लोप्रिनु	लोप्प्राउनु
लोभिनु	लोभ्याउनु
लोसिनु	लोस्याउनु
वर्कनु	वर्काउनु
वर्लनु	वर्लाउनु/वरालु
वैरनु	वैराउनु
वैलनु	वैलाउनु
संगेलु	संगोलाउनु
साँधनु	साँधाउनु
सक्नु	सकाउनु

सकार्नु	सकाराउनु
सङ्लनु	सङ्लाउनु
सज्नु	सजाउनु
सट्कनु	सट्काउनु
सङ्नु	सडाउनु
सन्कनु	सन्काउनु
सप्रनु/सप्रिनु	सप्राउनु/सपार्नु
समेट्नु	समेटाउनु
सम्भन्नु	सम्भाउनु
सर्नु	सराउनु
सर्कनु	सर्काउनु
सल्कनु	सल्काउनु
सहनु	सहाउनु
सांगुरिनु	सांगुन्याउनु
साट्नु	सटाउनु
सिञ्चु	सिञ्चाउनु
सिक्नु	सिकाउनु
सिट्नु	सिटाउनु
सिद्धिनु	सिद्ध्याउनु
सिउनु	सिलाउनु/सियाउनु
सुँधनु	सुँधाउनु
सुईठिनु	सुइठ्याउनु
सुक्नु	सुकाउनु
सुभन्नु	सुभाउनु
सुत्नु	सुताउनु
सुद्धिनु	सुद्ध्याउनु
सुधनु/सुधिनु	सुधाउनु/सुध्याउनु/ सुधार्नु
सुन्नु	सुनाउनु
सुम्पनु	सुम्पाउनु
सुरिनु	सुन्याउनु
सुर्कनु	सुर्काउनु
सुल्किनु	सुल्क्याउनु
सुल्तिनु	सुल्त्याउनु
सुसेलु	सुसेलाउनु
सेक्नु	सेकाउनु
सेट्नु	सेटाउनु
सेप्नु	सेपाउनु
सेर्नु	सेर्नु
सेलु	सेलाउनु

सेलिट्नु	सेल्ट्याउनु
सोच्चु	सोचाउनु
सोभिनु	सोभ्याउनु
सोष्टिनु	सोष्ट्याउनु
सोध्नु	सोधाउनु
सोलिनु	सोल्याउनु
सोस्नु	सोसाउनु
सोहोर्नु	सोहोराउनु
हगनु	हगाउनु
हट्नु	हटाउनु
हडप्नु	हडपाउनु
हम्कनु	हम्काउनु
हर्कनु	हर्काउनु
हल्कनु	हल्काउनु
हल्लनु/हल्लिनु	हल्लाउनु/हल्याउनु
हसुर्नु	हसुराउनु
हस्कनु	हस्काउनु
हाँक्नु	हाँकाउनु
हाँस्नु	हाँसाउनु
हान्नु	हनाउनु
हाल्नु	हालाउनु
हिड्नु	हिडाउनु
हिक्नु	हिकाउनु
हिलिनु	हिल्याउनु
हिस्सिनु	हिस्याउनु
हुरेलु	हुरेलाउनु
हूर्कनु	हूर्काउनु
हुल्नु	हुलाउनु
हुस्सिनु	हुस्याउनु
हेप्नु	हेपाउनु
हेर्नु	हेराउनु
होचिनु	होच्याउनु
होम्नु	होमाउनु
हौसिनु	हौस्याउनु

द्वितीय प्रेरणार्थक क्रियाहरू लगाउ, हिडाउ, गराउ, पठाउ, बनाउ, बसाउ क्रियाहरू आधृत क्रियाको रूपमा आउँदा हुन्छ, जसलाई पृष्ठ ७३-७५मा देखाइएको छ ।

(आ) रूपतात्विक प्रेरणार्थक नहुने क्रियाहरू

अँठचाउ
अकुलाउनु
अघाउनु
अचकचाउनु
अचाउनु
अटनु/अटाउनु
अराउनु
अल्ल्याउनु
आउनु
उग्राउनु
उघाउनु
उचाल्नु
उजाउनु
उदाउनु
उपास्नु
उबाउनु
उभाउनु
उराल्नु
ओडाल्नु
ओताउनु
ओथाउनु
ओबाउनु
ओभाउनु
ओसराउनु
ओसाउनु
औँल्याउनु
औताउनु
कट्कटचाउनु
कन्ठचाउनु
कन्याउनु
कराउनु
कहलाउनु
काह्नु
कापिनु

केलाउनु
कोपानु
खरखराउनु
खराउनु
खसखसाउनु
खाप्नु(थप्नु)
खाम्नु
खिच्याउनु
खिस्याउनु
गउँत्याउनु
गच्छ्याउनु
गन्हाउनु
गर्जनु
गर्माउनु
गाँज्नु
गाभ्नु
गुहानु
गोब्याउनु
घडघडाउनु
घटकाउनु
घमाउनु
घिनाउनु
चकार्नु
चटपटाउनु
चह्याउनु
चहानु
चपाउनु
चबाउनु
चाप्नु
चाब्नु
चाहनु
चिच्याउनु
चिताउनु
चियाउनु
चिलाउनु
चुलबुलाउनु
च्याप्नु
छटपटिनु
छटपटाउनु
छाउनु

जनाउनु
जानु
जाकुनु
भकाउनु
भट्कार्नु
भपार्नु
टकटकाउनु
टहाउनु
टलपलाउनु
टाल्नु
टोलाउनु
ठकठकाउनु
ठड्कार्नु
ठटाउनु
ठनठनाउनु
ठिगुराउनु
ठ्याउनु
डाँकुनु
ढिलाउनु
ताकुनु
तुल्याउनु
त्यागनु
दाउनु
धकाउनु
धपाउनु
धाउनु
नकार्नु
नुहाउनु
पखाल्नु
पछार्नु
पट्टाउनु
पल्हाउनु
पसार्नु
पाउनु
पोटाउनु
फलाकुनु
बटार्नु
बताउनु
बास्नु
बिलाउनु

बेसाउनु
भबाउनु
भोकाउनु
मुक्याउनु
मुठचाउनु
मैल्याउनु
मोटाउनु
मौलाउनु
रोगाउनु
वाक्नु
सँभाल्नु
सगसगाउनु
सग्लाउनु
समाउनु
समात्नु
सुर्ताउनु
सुसाउनु
सोकाउनु
हकार्नु
हत्याउनु
हप्कनु
हटाउनु
हराउनु
हियाउनु